

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİYE BİLİM DALI

KIRGIZİSTAN ELEKTRİK ENERJİSİ SEKTÖRÜNDE
ÖZELLEŞTİRME VE SORUNLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ainura TOIGONBAEVA

ANKARA, 2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİYE BİLİM DALI

KIRGIZİSTAN ELEKTRİK ENERJİSİ SEKTÖRÜNDE
ÖZELLEŞTİRME VE SORUNLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ainura TOIGONBAEVA

Danışman: Yrd.Doç.Dr. SERDAL BAHÇE

ANKARA, 2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİYE BİLİM DALI

KIRGIZİSTAN ELEKTRİK ENERJİSİ SEKTÖRÜNDE
ÖZELLEŞTİRME VE SORUNLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Yrd. Doç.Dr.Serdal BAHÇE

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı İmzası

.....	
.....	
.....	
.....	

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim(..../..../2012).

Ainura TOIGONBAEVA

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

TABLO LİSTESİ.....	V
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

GENEL OLARAK ÖZELLEŞTİRME VE ELEKTRİK ENERJİSİ SEKTÖRÜ

1. ÖZELLEŞTİRMENİN TANIMI VE KAPSAMI.....	5
1.1. Özelleştirmenin Tanımı ve Kapsamı.....	5
1.2. Özelleştirmenin Amaçları ve Argümanları.....	11
1.3. Özelleştirme Yöntemleri.....	14
2. ELEKTRİK ENERJİSİ SEKTÖRÜNDE ÖZELLEŞTİRME	
2.1. Genel olarak Elektrik Enerjisi Sektörü.....	17
2.1.1. Elektrik Enerjisi Sektörünün Doğal Tekel Niteliği.....	18
2.1.2. Elektrik Sektörünün Özellikleri ve Ekonomideki Yeri.....	22
2.1.3. Elektrik Hizmetinde Dönüşüm ve Devletin Değişen Rolü.....	25
2.2. Elektrik Enerjisi Sektöründe Özelleştirme, Özelleştirmenin Gerekçeleri ve Amaçları.....	28

II. BÖLÜM

GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE ELEKTRİK ENERJİSİ SEKTÖRÜ: ÖZELLEŞTİRME VE SORUNLAR

Sayfa No

1.	GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE ÖZELLEŞTİRME VE ELEKTRİK SEKTÖRÜ.....	34
1.1.	Geçiş Ekonomilerinin Tanımı.....	34
1.2.	Geçiş Ekonomilerde Özelleştirme, Gerekçeleri ve Amaçları.....	38
2.	GEÇİŞ EKONOMİLERİ UYGULAMALARI.....	45
2.1.	Rusya ve Ukrayna.....	46
2.2.	Orta Asya Ülkeleri.....	52
2.2.1.	Kazakistan.....	53
2.2.2.	Tacikistan.....	56
2.2.3.	Özbekistan.....	58
2.3.	Genel Değerlendirme.....	60

III. BÖLÜM

KIRGIZİSTAN ELEKTRİK ENERJİSİ SEKTÖRÜNDE ÖZELLEŞTİRME VE SORUNLAR

1.	GEÇİŞ EKONOMİSİ OLARAK KIRGIZİSTAN.....	62
1.1.	Kırgızistan Ekonomisinin Gelişimi.....	62
1.2.	Makroekonomik Performans.....	66
1.2.1.	Ekonomik Büyüme.....	66
1.2.2.	Başlıca Ekonomik Sektörler.....	68
1.2.3.	Enflasyon.....	70
1.2.4.	İşsizlik.....	70

1.2.5. Ödemeler Dengesi.....	72
1.2.6. Dış Borç.....	73
2. ELEKTRİK ENERJİSİ SEKTÖRÜNÜN DURUMU.....	74
2.1. Elektrik Hizmetinin Tarihsel Gelişimi, Hidroelektrik Sektörünün Gelişimi	74
2.2. Elektrik Sektörünün Yapısı ve Ekonomik Göstergeler.....	80
2.2.1 Üretim Segmenti.....	80
2.2.2. İletim Segmenti.....	82
2.2.3. Dağıtım Segmenti.....	82
2.2.4. Elektrik Enerjisinin Tüketimi.....	83
3. ELEKTRİK SEKTÖRÜNDE ÖZELLEŞTİRME VE SORUNLAR.....	84
3.1. Gerekçe, Amaç ve Hedefler.....	85
3.2. Yasal Adımlar.....	88
3.2.1. Yasalarda Değişiklik.....	88
3.2.2. Kurumsal Altyapı.....	91
3.3. Elektrik Sektöründe Yeniden Yapılanma ve Özelleştirme Uygulamaları.....	94
3.3.1. Elektrik Sektöründe Özelleştirme Etapları.....	94
3.3.1.1. I Etap.....	94
3.3.1.2. II Etap.....	94
3.3.1.3. III Etap.....	96
3.3.1.4. IV Etap.....	98
3.4. Elektrik Sektöründeki Sorunlar.....	100
3.4.1. Orta Asya Birleşik Enerji Sistemi ve Su-Enerji Sorunu.....	100
3.4.2. Elektrik Fiyatlandırma Politikası Sorunu.....	102
3.4.3. Elektrikte Yüksek Teknik ve Mali Kayıp-Kaçak Oranları Sorunu.....	105
3.4.4. Elektrik Sektöründe Etkinsiz Düzenleme.....	108

3.5. Elektrik Sektöründe Atılması Beklenen Adımlar.....	110
SONUÇ.....	113
KAYNAKÇA.....	119
ÖZET.....	129
ABSTRACT.....	130

TABLO LİSTESİ

Sayfa No:

Tablo 1	BDT ülkelerinde Yolsuzluk Algılama Endeksi, 2010.....	11
Tablo 2	Dünya bölgelerinde kişi başına elektrik tüketimi, kWh.....	24
Tablo 3	Geçiş Ekonomilerin Politik Olarak Tasnifi (IMF Yaklaşımı).	34
Tablo 4	Geçiş Ekonomilerinde Başlangıç Koşulları.....	44
Tablo 5	Rusya elektrik enerjisi sektörünün jenerasyon segmentinin en büyük hissedarları	49
Tablo 6	BDT ülkelerinde Elektrik Sektörlerin Yıpranma Derecesi, 2003.....	60
Tablo 7	Orta Asya Ülkelerinin GSMH Durumu	64
Tablo 8	Yolsuzluğu Benimseme İndeksi (2003 yılı)	65
Tablo 9	Kırgızistan'ın Temel Makroekonomik Göstergeleri.....	67
Tablo 10	Sanayi kesiminin sektörel payı	69
Tablo 11	1924-1928 yılları arası Kırgızistan elektrik santrallerin güçleri	75
Tablo 12	Hidroelektrik Sektörünün Gelişiminin Göstergeleri.....	77
Tablo 13	En iri hidroelektrik santrallerin kurulu gücü.....	81
Tablo 14	Santral tipine göre elektrik üretimi 2001-2009(milyar KW-s).....	81
Tablo 15	Dağıtım şirketleri ve görev bölgeleri	83
Tablo 16	Kırgızenergo A.Ş.'nin Devletsizleştirme ve Özelleştirme Programının III. Etapının Gerçekleşme Süreci.....	97
Tablo 17	Enerji Sektöründe Özelleştirme Süreci (IV etap)	99

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No

Şekil 1	Dünya’da elektrik enerjisi jenerasyonu ve tüketiminin artışı	24
Şekil 2	Kapalı Tekelci Piyasa Yapısı Şeması	31
Şekil 3	Açık Rekabetçi Piyasa Yapısı Şeması	32
Şekil 4	Elektrik enerjisi sektörünün serbestleşmesi	46
Şekil 5	Rus elektrik jenerasyon şirketlerin mülkiyet yapısı, (Kurulu Gücü, GW).....	50
Şekil 6	Kırgızistan’ın reel GSYİH, 1989-2010.....	68
Şekil 7	Temel ekonomik sektörlerin GSYİH’deki payı	69
Şekil 8	Yurtdışında çalışan işçilerin resmi havale miktarı.....	71
Şekil 9	Cari işlemler hesabı	72
Şekil 10	KC’nin kamu dış borcu, 1993-2007.....	73
Şekil 11	Reform öncesi ve sonrası elektrik enerjisi sektörü	79
Şekil 12	Kırgızistan elektrik tüketim yapısı, 1990-2006.....	84
Şekil 13	Kırgızistan Elektrik Enerjisi Sektörü Yapısı ve Düzenleme Kurumları.....	93
Şekil 14	Elektrik şirketleri hissedarlarının payı.....	95
Şekil 15	Elektrik sektörünün bütçe desteği, 2005-2009 (GSYİH yüzdesi).....	103
Şekil 16	2003-2010 yılları arasında konut elektrik fiyatları.....	104
Şekil 17	Elektrik Sektörünün Yeniden Yapılanması sonrası Temel Finansal Göstergelerin Dinamiği (2001–2003 yılları arası).....	107
Şekil 18	Dört dağıtım şirketlerinin (Severelektro A.Ş., Vostokelektro A.Ş., Oşelektro A.Ş., Calal-Abadelektro A.Ş.) alacakları ve borçları.....	108

KISALTMALAR

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AET:	Avrasya Ekonomik Topluluğu
AGE:	Asya'daki Geçiş Ekonomileri
A.Ş.:	Anonim Şirketi
BC:	Baltık Cumhuriyetleri
BDT:	Bağımsız Devletler Topluluğu
BES:	Birleşik Enerji Sitemi
Bkz:	Bakınız
ÇUŞ:	Çok Uluslu Şirketler
DB:	Dünya Bankası
DFID:	Department for International Development
EBRD:	Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası
EDK:	Elektrik Dağıtım Kuruluşu
GOELRO:	Elektriklenme Planlama Komisyonunun (Gosudarstvennaya Komissiya po Sostavleniyu Plana Elektrofikacii)
GSMH:	Gayri safi millî hasıla
GSYİH:	Gayri Safi Yurtiçi Hasılası
GW:	GigaWatt
HES:	Hidroelektrik Santral
IMF:	Uluslararası Para Fonu
IEA:	Uluslararası Enerji Ajansı
KC:	Kırgız Cumhuriyeti
KDV:	Katma Değer Vergisi
KİT:	Kamu İktisadi Teşebbusleri
KTO:	Kazakistan Cumhuriyeti ülke raporu
KUIK:	Kırgızistan Ulusal İstatistik Komitesi
KV:	Kilovolt
KWh :	kilo watt saat
MDAÜ:	Merkezi Doğu Avrupa Ülkeleri
MW:	Megawatt. 1000 Kilowatt (Güç Birimi)

OECD: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Organizasyonu (Organization For Economic Cooperation and Development)

OGK: Toptancı Jenerasyon Şirketleri

PRGF: Poverty Reduction and Growth Facility

RAO UES: Rusya Birleşik Enerji Sistemi

RF: Rusya Federasyonu

SB: Sovyetler Birliği

SBA: Sektördeki Bütçe Açığı

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TC: Türkiye Cumhuriyeti

TGK: Bölgesel Jenerasyon Şirketleri

TS: Termik Sntal

UES: Birleşik Enerji Sistemi(Unified Energy System)

UNISON: Public Service Union

WP: Working Paper

WTO: Dünya Ticaret Örgütü

GİRİŞ

“Dünya ekonomisini yönlendiren çok önemli politika tercihlerinin çağdaş gelişimine şöyle bir bakıldığında ‘liberal -bireyci’ ‘müdahaleci-devletçi’ ve ‘yeni liberal-serbestçi’ şeklinde kısaca ifade edilebilecek üç dönemecin, üç dirsek veya virajın geçildiği; özelleştirmenin de bu sonuncu dönemecin en çarpıcı ve temel araçlarından biri” olduğu fark edilmektedir (Yiğitbaşı, 1995: 19). İktisadi meselenin çözümünde piyasa mekanizmasını güçlendirmek amacıyla savunulan özelleştirme ve rekabete dayalı politikalar kamu kesimini daraltarak özel kesim için yeni alanlar kazandırmaktadır. XXI. yüzyılda devletin ekonomideki üretici rolü eleştirilerek sadece düzenleyici rolü savunulmakta ve özelleştirme politikaları geniş bir yelpaze içinde uygulanmaktadır.

Özelleştirme sürecinin hayata geçmesi ile birlikte elektrik sektörü başta olmak üzere doğal tekel niteliğini taşıyan kamu hizmetleri anlayışında ve felsefesinde değişimler meydana gelmiş (Kılıçbay, 1992: 211) ve bu tür hizmetler özel kesim tarafından sunulmaya başlanmıştır. Gelişmiş ülkelerde başlayan altyapı hizmetlerinde özelleştirme süreci, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde uygulanmaya konulmuş ve yeniden yapılandırmaya yönelik reformlar başlığı altında uygulandığı görülmüştür.

Ekonomideki bütün sektörlerle girdi verme konumuna sahip ve teknolojik gelişme ile birlikte günlük hayatın vazgeçilmez hizmeti olan elektrik enerjisi kamusal hizmet niteliğini taşımanın yanı sıra yoğun sermaye yatırımları için büyük finansal harcamalar gerektirmektedir. Bu nedenle, geçen yüzyılda elektrik hizmeti

doğal tekel olduğu varsayımıyla kamusal hizmet olarak genel olarak kamu mülkiyetinde yürütülmüştür. Ancak elektrik sektörünün kamusal olarak finanse edilmesi sonucunda kamu açıklarına sebep olması ve güvenli ve kaliteli hizmetin gerektirdiği büyük boyutları bulan yatırımların karşılanamaması durumunun ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. 1980’lerden itibaren neoliberal görüşün yayılması ile birlikte ekonomik ve teknolojik gerekçeler çerçevesinde doğal tekeller sorgulanmaya başlanmış ve elektrik hizmetinin özel kesimce sunulması gündeme gelmiştir.

Kırgızistan’da dönüşüm süreci 1990’larda Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla sosyalizm karşısında kapitalizmin galip gelmesi, ekonomik yönden sosyalist ekonomik sistem yerine neoliberal sistemin tercih edilmesi sonucu yaşanmaya başlamıştır. Geçiş süreci olarak adlandırılan bu süreçte kaotik bir şekilde IMF, WTO, Dünya Bankası (DB) gibi uluslararası kurumlar ülkeye “şok terapisi” adlı neoliberal reçeteyi dayatarak yapısal uyum yardımları ile müdahale etmişlerdir.

Kırgızistan elektrik enerjisi sektörünün tümü SSCB zamanında kurulmuştur. Sovyet sistemi şartlarında Orta Asya ülkeleri arasında enerji kaynaklarının dağılımı arz-talep modeline bağlı olarak bölgesel bazda belirlenmiştir. Kırgızistan’ın enerji kaynaklarına olan ihtiyacı yakıt-enerji kaynaklarında zengin olan Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan ülkeleri tarafından temin edilmiştir. Sovyetler döneminde ulusal enerji sektörünün kamu kaynaklarınca karşılanmama riski veya kamu sektörü borç yükünün artması sorunları söz konusu olmamıştır. Ancak, Kırgızistan’ın bağımsızlığı kazanması ile SB’nin merkezi bütçesi ile ekonomik

ilişkiler şemasının ve bölgesel enerji değişim modelinin bozulması nedeniyle genelde ülke ekonomisi ve özelde enerji sektörü ağır dışa bağımlı durumda kalmıştır.

Kırgızistan'ın hidroelektrik santrallerinden sağlanan elektrik enerjisi fazlasına sahip olmasına rağmen, iletim ve dağıtım şebekelerinde yüksek yıpranma payı sorunu nedeniyle tüketiciler için verimli ve güvenli elektrik tedariki sağlanamamaktadır. Ülkenin kamu finansmanın durumu, elektrik sektörünün yatırım ihtiyacını karşılama gücüne sahip değildir. Çözüm olarak gelişmiş ülkelerdeki gerekçeler savunularak DB tarafından ulusal elektrik sektörünün yeniden yapılandırılması ve özelleştirme programları önerilmiştir. Ancak on yılı aşkın sürede, sektörde yapılan reformlar sonucu beklenen başarılar elde edilememiştir.

Sektörlerde yaşanan yeniden yapılanma ve özelleştirme süreci iktisatçıları ve politikacıları, özel kesim ve kamu kesimin mukayesesi açısından bu tür hizmetlerde hangisinin daha etkin olacağı konusunda, uzun tartışmalara götürmektedir. Bazı iktisatçılar elektrik enerjisi sektöründe “yeni model”in işleyişine samimiyetle inanmakta, diğerleri ise olumsuz görüş ileri sürmektedir.

Çalışmamızın amacı, geçiş ekonomisi niteliğine sahip Kırgızistan'ın, elektrik enerjisi sektöründe yaşadığı yeniden yapılanma, özelleştirme ve buna bağlı yürütülen rekabet politikaların, ekonomik etkinlik ve arz güvenliği konusunda ne kadar başarılı olabileceğini analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda ülkenin ekonomik, siyasi ve toplumsal özellikleri, ulusal elektrik sektörünün özgün teknik yapısı, bölgesel su politikalarına bağlılığı dikkate alınarak uygulanan reform çalışmaları ele alınacaktır.

Bu amaçla, birinci bölümde genel olarak özelleştirme, özelleştirilmesi planlanan elektrik enerjisi sektörünün kamu kesimi ekonomisindeki önemi ve yeri, özellikleri ve doğal tekel olma eğilimi hakkında bilgi verilecektir. Ardından elektrik hizmetinde dönüşüm süreci ve elektrik sektörünün özelleştirmesinin gerekçeleri anlatılacaktır.

Özelleştirme uygulamaları ülkelerde mevcut ekonomik, sosyal ve siyasi koşullara göre değişiklik göstermektedir. Bu açıdan, ikinci bölümde Kırgızistan’a tarihi yakınlığı olan diğer geçiş ekonomilerinin elektrik enerjisi sektöründe özelleştirme uygulamaları incelenecektir. Bu yönde geçiş ekonomileri tanımlanacak, ardından bu ülkelerde elektrik sektöründe özelleştirmenin nasıl gündeme geldiği, elektrik enerjisi sektöründe uygulanan özelleştirme süreci ve karşılaşılan sorunlar ele alınacaktır.

Üçüncü bölümde, Kırgızistan’ın genel ekonomisi ve makroekonomik performansı anlatılacak, daha sonra ülkenin elektrik enerjisi sektörünün tarihsel gelişimi, reform düşüncesinin nasıl gündeme geldiği, uygulanan politikalar sonucu oluşan yeni yapıdan ve özelliklerinden bahsedilecektir. Ardından, Kırgızistan’ın geçiş ekonomisi özelliği olması çerçevesinde elektrik sektöründe özelleştirme süreci ve önüne çıkan sorunlara değinilecek ve bu sorunların giderilmesi için atılması gereken adımlar anlatılacaktır.

I. BÖLÜM

GENEL OLARAK ÖZELLEŞTİRME VE ELEKTRİK ENERJİSİ SEKTÖRÜ

Bugünlerde elektrik enerjisi sektörünün yeniden yapılandırılması devletin ekonomide minimal düzeyde olması gerektiği yönündeki iddialar nedeniyle önem kazanmaktadır. Geleneksel olarak, belirli teknolojik ve ekonomik özelliklere sahip olan doğal tekellerin özelleştirilmesi ve özel mülkiyete geçmesinin yanlış olduğu görüşü hâkimdi. Ancak 1980’lerde kamu yönetiminin güvenli ve kaliteli hizmet sunumunda etkinsiz kaldığı yargısı özelleştirme planlarını gündeme getirmiştir. Bu çerçevede birinci bölümde önce özelleştirmenin tanımı ve kapsamı, daha sonra elektrik enerjisi sektörünün özellikleri ve ekonomideki yeri anlatılacak, arkasından elektrik hizmetinde dönüşüm ve özelleştirme politikaları incelenecektir.

1. ÖZELLEŞTİRMENİN TANIMI VE KAPSAMI

1.1. Özelleştirmenin Tanımı ve Kapsamı

Tek ve kesin tanımı bulunmayan özelleştirme dar ve geniş kapsamda tanımlanmaktadır. Dar anlamda, özelleştirme ‘devlet kontrolünde bulunan kamu mülkiyetinin kısmen veya tamamen özel kesime devredilmesi’, geniş anlamda ise ‘kamu kesiminin boyutlarının daraltılması’ olarak tanımlanabilmektedir (Oyan, 1990: 13).

Özelleştirme kavramı, kamu kararlarıyla oluşan kaynak dağılımından özel kesim ve piyasa mekanizmasıyla belirlenen kaynak dağılımı yönündeki hareketi anlatmaktadır (Meggindon ve Netter, 2003: 39). Planlamayı terk ederek kamu iktisadi teşebbüslerin özel teşebbüslere devredilmesi, sosyal malların üretiminin kamu yerine özel kesimce karşılanması özelleştirmenin başka bir tanımıdır. Neoklasik iktisat teorisinde özelleştirme, kaynak kullanım etkinliğini ve rekabet gücünü arttıran politika aracı olarak algılanmaktadır. Kamu mülkiyetinin gereken teşvik ve ödüllendirme mekanizmalarını içermediği ve özel mülkiyet kadar etkinlik yaratamadığı iddia edilmektedir. Neoklasik okul özel ve kamu sektörü arasındaki etkinlik farklılıklarını mülkiyetin doğasındaki değişikliklerle açıklamaktadır (Kök ve Çoban, 2002: 2). Diğer yandan, bazı yazarlar, ampirik çalışmalara dayanarak, mülkiyet biçimi ile kaynak kullanım etkinliğinin arasında kuramsal bağın olmadığı görüşündedir (Saygılı ve Taymaz, 1996: 405–406 ve 408).

1980’li yıllarda kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi gelişmiş sanayi ülkelerinin en önemli politikalarından biri olmuştur. Özelleştirme, kamu iktisadi faaliyetlerinin sınırlandırılması ve piyasaya dönme şeklinde olmuştur. Devletin mali krizi, bir yandan arttırılamayan vergi gelirleri diğer yandan da kısılamayan kamu harcamaları nedeniyle gelişmiş ülkelerde hükümetleri özelleştirme politikaları uygulamaya zorluyordu (Önder, 1994: 38–39). Bu yüzden sanayileşmiş ekonomilerde özelleştirmenin asıl amacı büyüyen kamu açıklarını kapatmak olmuştur (Vickers ve Yarrow, 1988: 112). Bunun için, genelde devletin ekonomideki rolü eleştirilmiş ve devletleri iflastan kurtarma görevi piyasa gücüne bırakılmak istenmiştir.

Çevre ülkelerde özelleştirme planlarının açıklanan sebepleri farklı olmuştur. Sermaye birikimi ve teknolojik gelişmenin kısıtlı olduğu çevre ekonomilerinde yurt içi talebi bile karşılayamayan üretim yetersizliği durumu mevcuttu. Çevre ülkelere özelleştirme programlarını hem doğrudan merkez ekonomileri hem de IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgütler tarafından önerilmiştir. Hatta merkez ülkelerinin ellerindeki olanakları kullanarak özelleştirmeyi çevre ülkelere dayatması söz konusu olmuştur (Duran, 1994: 84). II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın onarımına yardım misyonu ile müdahaleye başlayan Dünya Bankası bu dönemde gelişmekte olan ülkelere rolünü genişletmiştir (Megginson ve Netter, 2003: 27). Bu bağlamda, özelleştirmenin ekonomik boyutun yanı sıra siyasi boyut da taşıdığı söylenebilir.

Geçiş ekonomilerinde devletsizleştirme ve özelleştirmenin özellikleri, boyutları, nedenleri ve sonuçları gelişmiş kapitalist ülkelere göre oldukça farklıdır. Geçiş ekonomilerinde özelleştirme, piyasaya dayalı ekonomiye dönüşüm sürecinin yapısal reformların geniş çaplı politikalarından oluşmaktadır. Bu politikalar kamu kuruluşlarının verimliliğini arttırmayı ve dünya pazarlarında rekabet edebilir mal üretirmeyi amaçlamıştır (Sachs and Warner'den aktaran Filatotchev, 2003: 325). Özelleştirmenin, özel mülkiyet haklarını hızlı bir şekilde yaymanın tek yöntemi olmasının yanında, planlı ekonomi sisteminde zarar eden kamu teşebbüslerinin finansal disiplini ve kurumsal yönetime geçmesini sağladığı belirtilmektedir (Hemming, 1992: 101). Geçiş ülkeleri bu süreçte bir taraftan devletin ekonomideki ağırlığını azaltmaya çalışırken diğer taraftan da ekonomik kurumları ve kuralları piyasa sistemiyle uyumlu hale getirmeye çabalamaktadır (Altay, 2002: 4). Dönüşüm sürecinde özelleştirmenin en önemli özelliği geniş kapsamlılığıdır. Batı ülkelerinde

özelleştirilecek kamu sektörünün ulusal ekonomideki payı %30 ile %50 arası değişmekteyken geçiş ekonomileri de bu pay % 95'e yakın olmuştur (Abdasheva: 2003).

Geçiş sürecinde özelleştirme olgusu ile beraber eşzamanlı olarak demokratikleşme, bölgeselcilik ve küreselleşme süreçleri desteklenmeye çalışılmıştır. Geçiş ekonomilerinin serbestleşmesinde temel iktisadi dönüşüm mülkiyet rejimlerinin dönüşümüdür (Bandelj, 2008: 46). İktisadi ve siyasi dönüşümlerin birbirine bağlı ve birbiriyle iç içe işlediği bu süreçte, özelleştirmenin optimal dağılımı gerçekleştiremeyeceği riski değil, tamamıyla süreci fela edeceği riski yaşandığı vurgulanmaktadır (Lipton ve Sachs, 1990: 297–298).

İktisatçılar arasında “özelleştirmenin, devletin iktisadi faaliyetlerinin optimum boyutlarının veya optimum kamu kesimi boyutlarının saptanmasına ilişkin normatif argümanlara dayandırıldığı veya refah iktisadi teorileriyle açıklandığı” görülmektedir (Sönmez, 1990:53). Megginson ve Netter (2003: 28-29) özel mülkiyet altındaki üretim araçlarının üstünlüğünü iddia eden teorik argümanların, refah iktisadi teorisinin temel kuramına: “rekabet dengesinin belirli varsayımlar altında pareto optimal” olduğunu vurgulayan bakış açısına dayandığını belirtmektedirler. Diğer iktisatçılar “firma düzeyinde etkinliğin sağlanmasının doğrudan mülkiyet biçimi ile bağlandırılması nedeniyle sorunun çözümüne ideolojik yaklaşıldığını” (Önder, 1994: 37) ve “toplumda özel mülkiyetin yaygınlaştırılması yoluyla daha eşitlikçi bir sisteminin oluşturulacağı ve böylelikle demokratik sisteminin

oluşturulacağı” savının siyasi anlam taşıdığını söylemektedirler (Sönmez, 1990: 256).

Bazı yazarlar özelleştirme sürecini “kapitalist sınıf için ilkel birikim kaynağı yarattığı”nı iddia ederek Marksist teorinin ilkel birikimine benzetmektedir (Dikmen, 2006: 47). Marx’ın teorisi bugün de özelleştirme politikalarına iyi bir mazeret olarak gösterilmektedir. Rusya’da 90’lı yıllarda liberal reformcu politikacıları E. Gaydar (1997: 142) ve A. Chubays (2006)* Marksist teorinin ilkel birikimini “şok terapi” uygulamasının gerekçesi olarak ileri sürmüşlerdir. Teori gereği özelleştirme, bir yandan mülkiyet ve üretim araçlarından ayrılmış emek gücünü; öteki yandan büyük sermayeye sahip kapitalist sınıfını oluşturarak kendini kanıtlamaktadır. Tonkiss (2006: 22), Rusya’da özelleştirme sürecinin aşırı keskin ve vahşi bir tarzda gerçekleştirildiğini vurgulayarak, böyle bir süreci Marksist terminolojinin “ilkel birikim” kavramının daha iyi karakterize ettiğini belirtmektedir. 90’larda Rusya’nın “ilkel birikim” süreci kısmi sanayisizleşme sürecini yaratmış, Medvedev’e (2009) göre “etkinsiz” ve “ilkel hammadde” ekonomisini oluşturmuştur.

IMF, eski Sovyet bloku ülkelerine özelleştirmenin en hızlı tempoda gerçekleştirilmesini önermiş, özelleştirme yöntemlerini ise önemsiz olarak görmüştür. Stiglitz bunu hatalı olarak görmekte ve dönüşüm sürecinin ekonomik çöküşün en büyük sebebi olduğuna işaret etmektedir. Özelleştirmenin, geçiş ülkelerinde kurumsal altyapının bulunmaması nedeniyle, ekonomik büyümeye olumlu etki yaratmadığını vurgulanmaktadır (Stiglitz, 2002: 258–261).

*RAO EES’in (United Energy System of Russia) Yönetim Kurulu Başkanı A. Chubays’ın verdiği röportajlarında 1990’larda yer alan süreçleri “ilkel birikim” olarak adlandırmaktadır. <http://www.zavtra.ru/cgi/veil/data/zavtra/06/670/41.html> . Erişim 24.08.2011.

Eski Sovyet ülkelerinde “yüzyılın satışı” (sale of the century) olarak adlandırılan özelleştirme birçok hatalar nedeniyle, yolsuzluk ile beraber anılmıştır. Bu ülkelerde özelleştirme sonucu “halkların zenginliği” küçük insan grubu lehine yeniden dağılmış ve oligarşi sınıfı doğmuştur. Kamu mülkiyetinin özelleştirilmesi sonucu yeni mülkiyet sahipleri etkin girişimcilere değil batıya bağlanan kompradorlara dönüşmüştür (Kalabekov, 2010: 30). Ucuza satılan doğal kaynaklardan elde edilen paralar yabancı banka hesaplarına aktararak ülke ekonomisine yarar getirmemiştir. Aslında 1997 yılına doğru tüm iktidar oligarşi sınıfının elinde toplanmıştı (Kalinina[•]: 2008) ve her oligark üst kademe yönetimde kendi adamlarını bulundurur duruma gelmişti (Fedorov[•]:2010). Oligarşi ve bağımlı bürokrasi “gereken reformların” uygulanması için “gereken yasaları” üretmişlerdir. Geçiş ülkelerinde ne boyutta soygunculuğun ve yolsuzluğun yapıldığını tahmin edebilmek zor olmamaktadır. Transparency International’ın Yolsuzluk Algılama Endeksi 2010 sıralamasında eski Sovyet ülkelerinin son sıralarda yer alması bu ülkelerde yolsuzluk sorununu rakamsal olarak kanıtlamaktadır (bkz. Tablo 1).

Neoliberal akım iktisat politikalarının öğelerinden olan özelleştirme, dünyanın dört köşesine nüfuz etmiş, politikacı ve iktisatçıların arasında kavramsal düzeyde tartışmalar açmış ve bugünde geniş yelpazede uygulanmaktadır. Kırgızistan’da, özelleştirmenin başlangıç yasal altyapısı 1991 yılın sonunda tasarlanmış (20 Aralık 1991 tarili Kanun (*Zakon*); 20 Aralık 1991 tarihli Karar (*Postanovlenie*)) ve 1992’de cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır (13 Ocak 1992 tarihli Kararname (*Ukaz*)). Böylece kamu mülkiyetinin özel kesime devredilmesi ile

[•] Üst-düzey devlet yöneticileri

hızlı devletsizleştirme ve özelleştirme sürecinden kendini düzenleyen piyasa mekanizmasının devreye geçeceği beklenmişti. Elektrik sektöründeki özelleştirme programından ise, rekabet politikaları ve devletin ekonomideki payının azalması ile kaliteli hizmetin sunulması, yolsuzluk şemasının giderilmesi beklenmişti.

Tablo 1: BDT ülkelerinde Yolsuzluk Algılama Endeksi, 2010

Ülke	Endeks	Sıra (toplam 178 ülke)
Gürcistan	3.8	68
Beyaz Rusya	2.5	127
Kazakistan	2.9	105
Rusya	2.1	154
Azerbaycan	2.4	134
Ukrayna	2.4	134
Tacikistan	2.1	154
Kırgızistan	2.0	164
Türkmenistan	1.6	172
Özbekistan	1.6	172

Kaynak: Transparency International, Corruption Perseption Index, TI Secretariat

1.2. Özelleştirmenin Amaçları ve Argümanları

Özelleştirmenin amaçları ülkeden ülkeye çok değişmemekteyse de belirli ortak unsurları içermektedir (Falay: 1994, 21):

1. Kamu sektörü tarafından üretilen mal ve hizmetlerin finansmanının özelleştirilmesi,
2. Kamu sektöründe finansmanı sağlanan mal ve hizmetlerin finansmanının özelleştirilmesi,

3. Kamu teşebbüslerin mülkiyetinin ve yönetiminin kısmen veya tamamen özel kesime devredilmesi (denationalization),

4. Mal ve hizmet üretimindeki kamusal tekellerin kaldırılması (liberalization).

Pilot uygulama diyebileceğimiz İngiliz özelleştirme programında, amaçlar öncelik veya ağırlıklarına göre sıralanmış olup anlamlı bir liste belirlenmemiştir. Aslında, amaçlar, bakanlıktan bakanlığa fark göstermekle birlikte, zaman ilerledikçe fırsatlar, zorlamalar ve algılamaların gelişmeleriyle değişebilmektedir. İngiltere’de ana amaçlar aşağıdaki listede sıralanmıştır (Vickers, J. ve G.Yarrow, 1988: 157):

1. Etkinliği artırmak
2. Kamu kesiminin borçlanma gereksinimini azaltmak
3. Teşebbüslerin karar almada devlet müdahalesini azaltmak
4. Kamu kesiminde ödeme belirleme sorunlarını basitleştirmek
5. Hisse senedi mülkiyetini genişletmek
6. İşçinin hisse sahibi olmasını teşvik etmek
7. Siyasi avantajlar sağlamak

Bu amaçlar doğrultusunda, ekonomide rekabet kurallarına işlerlik kazandırılması, dünya ekonomileri ile entegrasyonun kolaylaştırılması, kamu kesimindeki savurganlığın önlenmesi gibi çok sayıda fonksiyon yerine getirmeye çalışılmıştır. İngiliz özelleştirmesinde ekonominin yeniden yapılandırılması ya da verimliliğin arttırılması birinci derecede önem kazanmaktadır (Şener, 1994: 51).

Özelleştirme Argümanları

Özelleştirmeyi doğru değerlendirmek için onun rasyonalitesini anlamak önemlidir. Özelleştirme rasyonalitesi onun argümanlarıyla savunulmaktadır (Robinson, 2003: 46–50):

1. Özel Mülkiyet-Rekabet-Etkinlik

Özelleştirme taraftarları, kamu üretiminin maliyetleri düşürmede veya kaliteli hizmetin sunulmasında gerçek özendirmelere sahip olmadıklarını iddia ederler. Oysa özel üreticiler diğer potansiyel hizmet sağlayıcıların yarattığı rekabet tarafından motive edilmektedirler. Pasour’a (1996) göre, “Rekabetçi piyasalar özel mülkiyete dayanmaktadır ve kamu finansmanı ve kamu üretimi koşullarında rekabetçi ortamı teşvik etmenin hiç bir yolu yoktur”. Kamu teşebbüslerinin kâr güdülerinin olmaması, kâr veya zararı göz önünde tutmamaları, özel firmalardan daha düşük marjinal gelir elde etmelerine neden olmakta; üretim ve pazarlamada aldıkları kararlar etkinsiz olmaktadır.

2. Apolitikleşme

Kamu kuruluşların karar almasında lobicilik göreceli olarak etkindir. Özel kesimde de aynı sorunun olabileceği, ancak kamu kesiminin doğasından kaynaklanan lobicilik eğilimi sorunu vurgulanarak, etkinlik açısından özel şirketler tercih edilmektedir.

3. Liberalizasyon

Birbirini tamamlayan özelleştirme ve serbestleşme süreçleri daha büyük rekabetçi piyasaları oluşturarak ekonomilerin kolay entegre olabilmelerini sağlamaktadır. Ancak küreselleşen kapitalizmin asıl hedefi tek dünya pazarında ulus-devletlerin küçülmesi ve uluslararası sermayeye bağımlı kalması olmaktadır. Bu yüzden ulus devletlerin iç hukukları serbestleşmeye engel olmak yerine destek vermektedir. Dahası, gelişmiş ülkelerin dışında kalan diğer ülkelerin zayıf ajanlar olması, piyasanın verdiği fırsatlardan yararlanamamasına neden olmaktadır.

1.3. Özelleştirme Yöntemleri

Özelleştirmede uygulanan yöntemlerin başarısı doğrudan özelleştirme programında belirlenen hedef ve amaçlara uyum sağlamasına bağlıdır. Özelleştirmenin çok sayıda yöntemi olduğu görülmekte ve ülkeler kendilerine uygun olanları karma olarak uygulayabilmektedirler.

Özelleştirmenin ‘dar’ ve ‘geniş’ anlamda tanımlanmasına göre, özelleştirme yöntemleri gruplanabilmektedir (Duran, 1994: 78). Geniş anlamda özelleştirme yöntemleri yukarıda bahsettiğimiz özelleştirme amaçlarından ibarettir. Dar anlamda ise özelleştirme iki ana grupta toplanır:

- Mülkiyet devri yöntemleri:
 - Doğrudan (blok) satış
 - Hisse senedi yoluyla satış
 - Varlıkların satışı
 - Stratejik satış

—Çalışanlara ve yöre halkına satış

—Bağış

—Yukarıdaki yöntemlerin karışımı

- Mülkiyet devrini gerektirmeyen yöntemler:

—İhale yöntemi

—Kiralama yöntemi

—Bayilik ve acentalık verme

—Yönetim devri

—İmtiyaz yöntemi

—Ortak girişim yöntemi

Bazı literatürde kamusal tekellerin kaldırılmasında en iyi yolun var olduğu ileri sürülmektedir, ancak söz konusu en iyi yol özelleştirme programındaki amaç ve hedeflere göre değişebilmektedir. Gerçekte amaç ve hedeflerin karmaşık olması uygun yöntemi belirlemede zorluğa neden olmaktadır.

Burada dikkate alınacak iki husus vardır (Graham, 2003: 98): Birincisi, özelleştirme karma ekonomilere sahip gelişmiş ülkelerde bile göreceli olarak uzun vadeli bir programdır. Özelleştirme Merkez ve Doğu Avrupa ile eski Sovyet ülkeleri için daha da uzun zamana yayılır. Graham, böyle bir programı yürütmenin uzun vadeli siyasi iradeyi gerektirdiğini vurgulamaktadır. İkincisi de, politik veya ekonomik açıdan özelleştirme programının rekabet ve şeffaflık prensibine dayalı bir yöntemi uygulaması zorunluluğudur. Siyasi yönden, özelleştirme programlarına getirilen eleştirilerinden biri satışların tercih edilen gruplara yapıldığını iddia

etmektedir. Ekonomik problemlerden biri de satılacak teşebbüslerin değeri lenmesi olmaktadır, çünkü çoğu zaman firmaların gerçek değeri nden ucuza satıldığı na dair şikâyetler olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde sorun yaratan bu mesele, gelişmekte olan ve geçiş ekonomilerde daha derin ve geniş yelpazede gündeme gelmektedir.

Yöntemler ve amaçların uyumunun yanı sıra, başarılı özelleştirmede belirli koşullar bulunmalıdır (Nureev, 2005: 433). Bunlar:

- Gayri millileştirmeyi (denationalization) gerçekleştirmek için güvenilirli yasal çerçevenin olması;
- Gelişmiş bir altyapının oluşturulması (borsa öncelikli);
- Kamu teşebbüsleri için iyi düşünülmüş satış prosedürü;
- Gayri millileştirilecek ekonomi kesiminin talep miktarının önceden hesaplanması.

Ancak bu koşulların altında ekonominin gayri millileştirilmesi etkin olabilmektedir. Daha önce vurgulandığı gibi özelleştirme sürecinin yürütülebilmesi devletin politik kararlarına bağlı olmaktadır. Karar alma süreci ise bürokratik direnç nedeniyle zorlaşmaktadır. Bu süreçte devletin başarısızlıkları, piyasa aksaklıklarının tamamlayıcısı, bazen de güçlendiricisi olarak hareket edebilmektedir (Nureev, 2005: 434).

Özelleştirmenin amaçları, hedefleri, yöntemleri ve onlara bağlı olan beklentileri; mülkiyet yapılanmalarının veya genel olarak ekonominin yeniden yapılanma derecesini ve hızını belirlemektedir (Kozarjevski ve Rakova, 2005: 9).

Geçiş ülkelerinde özelleştirme sürecinde ne hedef ve yöntemlerin uyumlu şekilde belirlendiğinden ne de başarılı özelleştirme için yasal altyapının oluşturulabildiğinden bahsedilebilir. Belki de, bunun için askeri sanayi gibi ulusal ekonominin belirli sektörleri ve altyapı sektörleri 90'lı yılların başında özelleştirme kapsamına alınmamıştır.

2. ELEKTRİK ENERJİSİ SEKTÖRÜNDE ÖZELLEŞTİRME

2.1. Genel Olarak Elektrik Enerjisi Sektörü

Modern toplumda elektrik enerjisi her gün ve herkes tarafından kullanılmaktadır. Elektrik, bugün temel ihtiyaçlarımızı karşılayan bir hizmettir. Elektrik hizmeti bir altyapı hizmeti olup, ekonomik faaliyetlerin yürütülmesi için zemin şartları oluşturan ve modern toplum için hayati önemi taşıyan bir hizmettir. Buna ek olarak, yaşadığımız enformasyon çağında elektrik enerjisi bilgi ve iletişim teknolojilerin en önemli bileşeni olmaktadır.

Elektrik enerjisi sektörünün elektriğin üretimini, iletimini, dağıtımını içeren bütünlük ve karmaşık yapısı tüm segmentlerin merkezi bir koordinasyon altında işletilmesini gerektirmektedir. İletim ve dağıtım sistemlerinin doğal tekel özelliği nedeniyle piyasanın başarısız kalması, karmaşık yapısı ve toplumun tamamının bu hizmetlerden yararlanması gereği nedeniyle elektrik hizmeti “kamu hizmeti” statüsüne kavuşturulmuştur (Ataay: 2003a, 34). Temel altyapı sektörü olarak elektrik hizmetinin kamu görevi, ona olan değişken talebi güvenli, yeterli ve kesintisiz şekilde karşılaması ve toplumun tamamının yararlanmasının sağlanması olmaktadır.

2.1.1. Elektrik Enerjisi Sektörünün Doğal Tekel Niteliği

Çoğu ülkelerde, kamu yararı bulunan altyapı sektörleri doğal tekel konumunda işlev görmektedir. Örneğin, Kırgızistan'ın "İmtiyazlı ve Doğal Tekeller" Kanununda açıkça doğal tekellerin kapsam alanları "petrol boru hatları ile petrol ve petrol ürünleri taşımacılığı; boru hatları ile gaz taşımacılığı, ısı ve elektrik enerjisi tedariki, demiryolları taşımacılığı, terminal, liman, havaalanı ulaşım hizmetleri, telekomünikasyon ve posta kamu hizmetleri" olarak belirlenmiştir (8 Ekim 1999 tarihli 106 Sayılı KC'nin "İmtiyazlı ve Doğal Tekeller Hakkında" Kanunu).

Bilindiği gibi, doğal tekel niteliğindeki hizmetler tüketiciye boru ya da kablo hattı vasıtasıyla sağlanmaktadır. Bu hizmetlerin doğal tekel olmasını belirleyen temel etken üretim, iletim veya ticaretindeki teknolojisidir. Bu tür hizmetler doğası gereği tekелci niteliktedir (Ataay: 2003a, 34). Doğal tekel kuramını ilk ortaya atan J.S. Mill, kamu sektörlerinde ortaya çıkan iletim hatlarının sayısının arttırılmasının hatalı olduğunu vurgulamıştı. Rekabet eden birkaç firmanın hizmet etmesini gerektiren hat dublikasyonunun verimsiz ve mantıksız olduğu gerçeği bu sektörlerde "tekелci" piyasa yapısını getirmiştir. İktisat teorisinde "doğal tekel" kavramı, doğal tekellerin üretim güçlerinin ve üretim ilişkilerin gelişmişlik düzeyi, mülkiyet niteliği, piyasa yapısı, gördüğü işlevler kriterlerine göre farklı yaklaşımlara dayanarak açıklanmaktadır (Burkeeva, 2010: 9).

Üretim güçlerinin ve üretim ilişkilerinin gelişmişlik düzeyi açısından Ortodoks Marksist okul (R. Hilferding, V.I. Lenin) doğal tekelleri üretimin yoğunlaşması ve uzmanlaşmasına bağlamaktadır (Butyrkin, 2003: 6). Firmanın

tekelleşme eğiliminin itici güçleri ölçek ekonomisi ve piyasada hâkim duruma gelme isteğidir.

Neoklasik iktisat doğal tekelleri ölçek ekonomileri çerçevesinde tanımlamaktadır. Üretim teknolojisi nedeniyle tek firmanın tüketicilere en az maliyet ile hizmet ettiği durumunda ölçek ekonomisi özelliği kendini göstermektedir. Ölçek ekonomisinde de marjinal maliyet ortalama maliyetinin altında olmakta, yani üretim arttıkça ortalama maliyeti düşmektedir. W.Baumol, geliştirdiği yarışılabilir piyasalar teorisinde “ölçek ekonomisi” kavramının doğal tekeli eksik tanımladığını ileri sürerek “maliyetlerin alttoplamlığı” (subbaditivity of costs) yaklaşımını savunmaktadır. Baumol’un yaklaşımında, toplam endüstri üretimin tek firma tarafından iki veya daha fazla firmaya göre daha düşük maliyetle karşılanmaktadır (Paşaoğlu, 2003: 30).

Diğer taraftan, ölçek ekonomisi kavramı aslında üretim teknolojisine bağlıdır. Geçmişte, yüksek taşımacılık maliyetleri nedeniyle ortaya çıkan yerel doğal tekeller, bugünlerde teknolojik donanımı yüksek ulaşımın gelişmesiyle bu özelliğini kaybetmiş durumundadır. Buna karşılık gelişmiş ülkelerde rekabete dayalı sektörlerde doğal niteliği ortadan kalkarken az gelişmiş ülkelerde rekabet noksanlığı nedeniyle doğal tekel niteliği sürebilmektedir. Teknoloji argümanının zamanla kendini yitirmesi optimal endüstri yapısını değiştirebilmekte ve doğal tekel konumunu kaybettirebilmektedir (Korolkova, 2000: 240-241). Bu bağlamda hizmetin, yüksek sermaye yoğun yatırımları ve batık maliyetleri gerektirmeden karşılanabilmesi ve yeni potansiyel firmaların önündeki piyasaya giriş engellerin

kaldırılması ile yeni usullerle sunulabilmektedir. Böyle bir dönüşüm, gaz türbini teknolojileri ve kojenerasyon teknolojilerin gelişmesiyle elektrik enerjisinin jenerasyon segmentinde gerçekleşmiş ve benzer süreç kablosuz iletişimin gelişmesiyle telekomünikasyon şirketlerinde yaşanmaktadır. Kırgızistan'da elektriğin hemen hemen tamamının sermaye-yoğun hidroelektrik santralleri tarafından üretilmesi özelliği, elektrik üretim segmentinin doğal tekel niteliğini korumaktadır.

Doğal tekel nitelikli kuruluşlar kamu yararının bulunduğu en önemli sektörlerde faaliyet göstermekle toplumsal işlevler görmektedir. Genelde, bunlar:

- Sosyal, toplumun tamamının yararlanması,
- Sosyal bölgesel, hizmetin her bölgede sunulması,
- Jeopolitik bölgesel, bölge birliği alt yapı şebekesiyle tedariği,
- Çevre koruma,
- Rekabet teşviki,
- Güvenlik politikası, savaş, doğal afet ve diğer acil durumlarda yeterli

altyapı hizmeti sunmasıdır.

Sayılan işlevler her ülke hususunda kendine has spesifik özellikler taşımaktadır. Sovyet tipi tekellerin tarihsel özelliği, onların rekabet koşullarında değil planlı, orantılı gelişme sürecinde oluşmasıdır. Ortaya çıkan teknolojik tekeller, üretimin yoğunlaşması ve uzmanlaşması ile iktisadi birimlerin birbirine teknolojik üretimin bağılılığı hususlarını barındırmıştır. Sovyetlerden devralınan miras olarak Kırgızistan enerji sistemi Orta Asya bölgesinin diğer enerji sistemleriyle tek (paralel) rejimde çalışmakta ve Orta Asya Birleşik Enerji Sisteminin (BES) bileşeni

olmaktadır. Bu bağlamda, ülkenin elektrik sektörü diğer ülkelerin enerji politikalarına bağlı olmaktadır. Buna ek olarak, hidroelektrik santrallerin bölgesel su politikalarına bağlılığı sektör yapısını daha da karmaşık hale getirmektedir. Bölgesel ekonomik siyasette Kırgızistan'ın akış yukarı konumu avantajlı olup, elektrik enerjisi sektörünün ekonomik ağırlığı yanında siyasi ağırlığı da büyüktür.

Tüketicileri tekelci fiyatlama ve tekelden doğan refah kaybından korumak amacıyla doğal tekeller devlet düzenlemesi altına alınmaktadır (Stiglitz, 1994: 89). Düzenlemenin asıl görevi, yeni aksaklıklar yaratmadan etkinsizlikleri kaldırmaktır. Büyük Bunalım sonrası kapitalizmin Altın Çağı olarak bilinen dönemde, doğal tekeller nitelikteki sektörlerin etkinliğinin düzenleme aracılığıyla maksimize edildiği görülmektedir. (Korolkova: 2000, 243). Ancak 1960'lı yılların sonuna doğru devletin geleneksel düzenleme sistemi aksamaya başlamış ve 1970'li yılların sonunda yer alan enerji krizinde “çözüm üretici” değil “sorunları ağırlaştırıcı” niteliğe gelmiştir, bu nedenle ciddi eleştirilerle karşılaşmıştır. “Düzenleme aksaklıkları”, “piyasa aksaklıkları”nın etkinsizliğinde hissedilmeye başlamıştır.

Bu sebepten kamu ekonomisi sektörünün sınırlarının yeniden gözden geçirilmesi ve piyasanın belirlediği kurallara dönüşü gündeme gelmiştir. Hem piyasanın hem de devletin aksak işlediği kabul edilen (Arın, 1997: 56) “yeni” ekonomik sistemde devletin anlayışında önemli değişiklikler yaşanmakta, devlet müdahaleci değil, düzenleyici ve denetleyici rol üstlenmektedir. Bu bağlamda, elektrik hizmetinin tamamının olmasa da kamu hizmeti alanının dışına çıkarılması bu dönemin karakterini belirleyen değişimler arasında yer almaktadır (Kılıçbay, 1992:

211). İlerleyen bölümlerde elektrik enerji sektörünün yaşadığı dönüşüm süreci daha detaylı incelenecektir.

2.1.2. Elektrik Sektörünün Özellikleri ve Ekonomideki Yeri

Dünya elektrik enerjisi tarihi, Rus bilim adamı M.O. Dolivo-Dobrovolski'nin 1981 yılı gerçekleştirdiği 220 KW gücündeki elektriğin 175 km'lik mesafeye iletimiyle başladığı söylenebilir¹. Bu başarılı deneyim, elektrik enerjisinin yenilik olmaktan çıkarmış ve günlük hayatımızın zorunlu bir unsuru yapmıştır.

Enerjinin bütün sektörlerle girdi verme ve sanayinin rekabet gücünü doğrudan etkileme konumu, onu diğer sektörlerden farklı hale getirmektedir. Elektriğin kaliteli, güvenilir ve kesintisiz sunulması ekonominin kalkınma ve gelişmesine büyük katkıda bulunmakla beraber toplum için modern yaşam koşulları sağlamaktadır. Elektrik sektörünün enerji sektörünün en önemli kesimi olduğunu söylemek abartılı olmaz. Çünkü diğer enerji türleriyle kıyaslandığında elektriğin, uzak mesafelere iletilebilme, dağıtılabılme ve diğer enerjilere kolayca dönüştürülebilme özelliği taşıması, onu diğer enerji türlerinden üstün tutmaktadır. Bu bağlamda, elektriğin ikame edilmesi güç olan ürün olması nedeniyle elektrik talebinin fiyat ve gelir esneklikleri düşük olmaktadır (Akcollu, 2003: 10).

Elektrik ve elektrik sektörünün özellikleri (Kulalı, 1997: 30–32):

- Elektrik enerjisi hem nihai hem ara mal özelliği taşımaktadır;

¹ <http://ru.wikipedia.org/wiki>

- Elektrik sektöründe üretilen elektriğin stoklanması mümkün değildir;
- Elektrik enerjisi sektörü ekonomideki bütün kesimlere girdi veren, ancak bütün kesimlerden girdi almayan bir sektördür;
- Elektrik üretimi, iletimi ve dağıtımı sermaye-yoğundur;
- İletim ve dağıtım segmentleri doğal tekel özelliğini taşımaktadır;
- Elektrik talebi oldukça değişken olan ve arzı sürekli olması gereken bir girdidir.

Elektrik enerjisinin şebeke ağlarında ışık hızına yakın hızda dağıtılması özelliği², jenerasyonu ile tüketimini arasında gerçek zamanlı denge olmasını gerektirir. Bu sebeple, elektriğin kaliteli, güvenilir, ihtiyaç duyulduğu anda üretilip eş zamanlı olarak tüketilebilir verimli şekilde sunulması gerekmektedir.

Günümüzde, elektrik hizmeti diğer kamu hizmetleri ile beraber, toplumsal gelişmişlik ve refahın en önemli göstergelerinden sayılmaktadır. Gelişmiş ülkelerde bu gösterge gelişmekte olan ülkelerinkinden oldukça yüksektir. Bu, gelişmekte olan ülkelerde elektrik hizmetine ulaşım imkânlarının ve üretim hacminin daha düşük olmasından da kaynaklanmaktadır. Tablo 2’de bölgeler arası kişi başına elektrik enerjisi tüketimi gösterilmektedir.

²<http://ru.wikipedia.org/wiki>

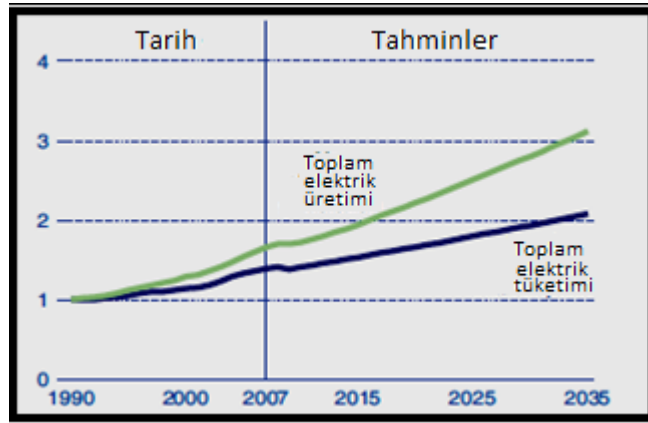
Tablo 2:Dünya Bölgelerinde Kişi Başına Elektrik Tüketimi, 2006 (KWh)

Bölgeler	Kişi başına tüketim (KWh)
Kuzey Amerika	13088
Avustralya ve Yeni Zelanda	10608
Batı Avrupa	6862
Arap Yarımadası	5231
Eski Sovyet Ülkeleri	4305
Merkez Avrupa	2884
Doğu Asya	2560
Dünya'da ortalama	2 670

Kaynak: EIA, International Energy Annual, 2006

Toplumsal refah düzeyinin göstergesi olan elektrik tüketimi göstergesi genel olarak teknoloji gelişimi, nüfus artışı, kentleşme, yaşam kalitesinin yükselişi gibi nedenlerden yılda artmaktadır (bkz. Şekil 1). 2007 yılından 2035'e kadar elektrik üretiminin % 87 oranında artacağı, 2035 yılı itibariyle OECD dışı ülkeler toplam üretilen elektrik enerjisinin % 67'sini tüketileceği tahmin edilmektedir.

Şekil 1: Dünya'da Elektrik Enerjisi Üretimi ve Tüketiminin Artışı, 1990-2035 (indeks, 1990=1)

Kaynak: EIA, International Energy Outlook 2010 DOE/EIA-0484(2010)

Ülke ekonomisinin büyümesi ve gelişmesi ve sosyal refahının artışı doğrudan elektrik sektöründe yaşanan yeniden yapılanma ve özelleştirme politikalarının

başarılı şekilde uygulanmasına bağlı olmaktadır. Bu bağlamda ilerleyen bölümlerde elektrik hizmeti anlayışında ve uygulama alanında değişiklikler anlatılacaktır.

2.1.3. Elektrik Hizmetinde Dönüşüm ve Devletin Değişen Rolü

Elektrik, su, ulaşım gibi doğal tekel niteliğini taşıyan hizmetler yakın geçmişe kadar ülkeden ülkeye tartışılmaksızın kamu kesimince sunulmuştur. 1980’lerde doğal tekellerin düzenleme sisteminin hatalı olduğu ve çözüm getirmediği görüşü hâkim olmuştur. Yüksek fiyatlar, artan maliyetler ve hizmetin kalitesizliği nedeniyle elektrik sektörü başta olmak üzere kamu hizmetlerinde doğrudan düzenlemeden vazgeçilmesi ve rekabetçi piyasa koşullarının oluşturulması gerektiği Chicago ekolü iktisatçıları M. Friedman, J. Stigler, R. Posner ve diğerleri tarafından ileri sürülmüştür.

Neoklasik okulun ileri sürdüğü tezler özel mülkiyetin ve piyasanın kaynak dağılımı etkinliği varsayımına dayanmaktadır. Onlara göre, kamu mülkiyeti (veya mülkiyetin özel haklarının yetersiz tanımlanması) bilinen “ortaklar trajedisi” (tragedy of commons) sorunu yaratmaktadır. Buna ek olarak, Avusturyalı neoliberal iktisatçı F. Hayek ekonomik çözümlemede ancak serbest piyasa sinyallerinden alınan bilginin doğru ve etkin olduğu ve kamu sektörünün bu bilgiyi tahrip ettiğini vurgulamaktadır (Kalmychkova ve Rozanova, 2004: 138). Alchian and Demsetz’e göre, özel mülkiyet sahibi, kalıcı haklara sahip olan kişi (residual claimant) olmaktadır. Kalıcı haklara sahip kişiler mülkiyet haklarını kullanarak “bedavacı” ve kötü davranış gibi sorunlardan kaçınmakta ve kaynakların etkin kullanımını yaratmaktadır (Alchian ve Demsetz, 1972: 783).

Kamu mülkiyetinde olan kamu sektörlerindeki düzenlemelerin faydadan çok sorun doğurduğu fikri ilk defa 1969'da R. Posner'in yazdığı "Natural Monopoly and Its Regulation" makalesinde ortaya atılmıştır (Deryabina, 2006: 16). O dönemde yaşanan süreçler içinde düzenlemenin geleneksel yaklaşımları gözden düşmüş, yeni ekonomik politikalara ihtiyaç duyulmuştur. Böylece düzenlemelerin yeniden düzenlenmesi gündeme gelmiş ve "düzensizleşme" kavramı hayata geçmiştir. Düzensizleşme, düzenlemeden tamamen vazgeçmek değil, piyasa mekanizmasını bozan doğrudan devlet müdahalesini kısıtlayarak, piyasa gücünün yerini almadan etkisini azaltan veya kuvvetlendiren dolaylı düzenlemeleri gerçekleştirmek anlamını taşımaktadır (Nureev, 2005: 432). Düzensizleşme alanında gözlenen en önemli olgu özelleştirme olmaktadır.

Elektrik sektöründeki reformlar doğal tekel niteliğini koruyan dikey bütünlük yapının parçalanmasıyla başlamaktadır. Yeniden yapılanma sürecinde doğal tekelle ve rekabetin sağlanabileceği segmentler birbirinden ayrılmaktadır. Daha sonraki aşamada, bölünmeler dolayısıyla ortaya çıkan potansiyel rekabetçi firmaların özelleştirilmesi ve bunlar arasında rekabetin sağlanmasına yönelik gereken önlemlerin alınması düşünülmektedir. Etkin rekabetin yaratılabilmesi için üretim segmentinin özelleştirilmesi ve toptan elektrik satışının önünü açan dağıtım segmentinin özelleştirilmesi gerekmektedir (Newberry, 1995: 1). Doğal tekel özelliğini koruyan segmentlerde başarılı özelleştirmenin gerçekleşmesi için uygun düzenleme politikalarının uygulanması şarttır.

1999 yılı IMF'nin düzenlediği İkinci Nesil Reformlar Konferansı'nda kamu hizmetlerinde gerçekleşen reformların tüketici faydasını, hizmetlerin kalitesini ve çeşitliliğini ve iş verimliliğini arttırdığı, diğer yandan fiyatları düşürdüğü vurgulanmıştır. Bazı hesaplamalara göre, ilk uygulama alanını OECD ülkelerinde bulan düzensizleşme politikaları ABD'de farklı sektörlerde yıllık 42-54 milyar dolar Japonya'da 36 milyar dolar büyüklüğünde üretici ve tüketici faydası sağlamıştır (Jacobs, 1999). Ancak dönüşümün daha başlangıç aşamasında ve bu sonuçların kısa vadeli olduğu söylenerek, ikinci nesil reformların devlet, piyasa ve sivil toplum arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmeyi gerektirdiğine işaret etmektedir. Bununla beraber yeniden yapılandırılan sektörlerde çalışma güvenliği, tüketicinin korunması, çevre sorunları konuları açık kalmaktadır. Kırgızistan başta olmak üzere bazı BDT ülkelerinde ise, yeniden yapılandırmadaki kurumsal ve düzenleyici çevre sağlamanın başarısızlıkları çok derin sorunlar getirmiştir (Commander, 1999: 9).

Eski Sovyet ülkelerinden biri olan Kırgızistan'da elektrik sektörü, merkezi planlı ekonomi koşullarında üretim, iletim, dağıtım segmentlerini içeren ve yöneten tek kamu kuruluşundan oluşmuştur. Geçiş sürecinde olan ekonomide doğal tekel niteliğindeki elektrik sektörünü piyasa koşullarına hazırlayan ve adapte etmeye yönelik süreç teknolojik, ekonomik, siyasi ve toplumsal boyutu içeren sorunlar yaratmıştır. Bu durumda elektrik sektöründe yapılması gereken “düzenlemeler sorunu” oluşmuştur. Elektrik hizmeti sağlamanın bugünkü stratejisi yeniden yapılandırmalardan, piyasa mekanizmasının geliştirilmesinden ve düzenlemelerdeki devletin değişen rolünden ibarettir. Dramatik değişimlere maruz kalan elektrik enerjisi sektörünün dönüşüm süreci çok uzamış, çözüm getirecek ve nihai amacına

ulaşacak ümidini yitirmiştir. Toplum için hayati önem taşıyan bu hizmetin son yıllarda kalitesiz ve güvensiz şekilde sunulması ÷lkede siyasi devrim ve sivil darbelere neden olmuştur.

Bu bağlamda, “uzun dönemde beklenen faydalar, dönüşüm sürecinin getirdiğı zorluk ve maliyetleri geçebilecek mi” sorusunun cevaplandırılması önem kazanmaktadır. Korolkova (2000: 246) cevabın kısmen, sektörün reformlardan önce bulunduğı başlangıç koşullarında yattığını belirterek geçiş döneminin getirdiğı maliyetleri yüklenmiş maliyetler (stranded costs) ve sosyal maliyetler olarak değerlendirmektedir.

2.2. Elektrik Enerjisi Sektöründe Özelleştirme, Özelleştirmenin Gerekçeleri ve Amaçları

Kamu hizmeti anlayışı ve felsefesindeki değışimler elektrik hizmeti anlayışını doğrudan etkilemiş elektrik enerjisi sektöründe liberalizasyon ve özelleştirme uygulamaları hız kazanmaya başlamıştır. Özelleştirme kavramının “kamu mülkiyetinin özel mülkiyete devir edilmesi” manasına sahip dar anlamı elektrik sektöründeki özelleştirmeyi ifade etmemektedir. Çünkü elektrik sektöründeki özelleştirme sonucu kamu mülkiyetinde olan kuruluşların özel mülkiyete geçmesi reformun küçük kısmını oluşturmaktadır (Kulalı, 1997: 37). Elektrik hizmetinin özelleştirilmesinde özelleştirmenin daha çok geniş anlamı taşıdığı söylenebilir.

XX. yüzyılın sonunda gelişmiş ÷lkelerin çoğunda yaşanan değışimler daha önce mantığa uymayan rekabet edebilir elektrik enerjisi piyasasını getirmiştir.

Sektörün serbestleşmesinin gerekçeleri daha geçen yüzyılın 80’li yıllarında belirlenmiştir.

II. Dünya Savaşından sonra Endüstriyel toplumların elektrik talebi yüksek oranda artmıştır. Talep artışını karşılamak ve üretim başta olmak üzere iletim ve dağıtım tesislerinin yenilenmesini sağlamak için gereken büyük yatırım programları yüksek fakat düşüş gösteren elektrik fiyatlarıyla finanse edilmiştir. Bu dönemde alternatif enerji kaynakları arayışında nükleer enerjinin ekonomik olarak kârlı ve güvenli olabileceği düşünülmüş ve büyük kamu yatırımları nükleer enerjinin geliştirilmesi harcanmıştır. Ancak 60-70’li yıllarda nükleer enerjisinin üretimi diğer enerji jenerasyonlardan daha maliyetli olmuştur. 1970’lerdeki petrol krizini takip eden yüksek enflasyonun yaşandığı dönemde elektrik fiyatlarının uzun-vadeli marjinal maliyetin altında olması (Newberry, 1995: 2), politik baskıların da etkisiyle elektriğin düşük fiyatlandırılması, kâr oranındaki düşüşü ve yapılması gereken yatırımlar için finansmanın sağlanamadığı durumu getirmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerde elektrik sektöründe yapılması gereken yatırımlar Dünya Bankası tarafından finansal yardım ve borçlanma yoluyla karşılanmıştır. Dünya genelinde elektrik sektörünün küresel finansman sorunu ile karşı karşıya olmasının yanında kamuca sunulan hizmetin kalitesinin düşüşü, yönetim etkinsizliği gibi nedenlerden sektörün yapısı sorgulanmaya başlamıştır.

Sektörün rekabetçi yapıya doğru evriltilmek istenmesinde teknolojik gelişmeler de neden olmuştur. 1970’li yıllarda geliştirilen kombine çevrim ve

kojenerasyon sistemleri ile kömür santrallerine nazaran gaz türbinli santraller daha az sermaye yoğun jenerasyonu mümkün kılmıştır. Batık maliyetleri gerektirmeyen elektrik üretimin yeni metodu jenerasyon kesimi ölçek ekonomisi olma özelliğini kaybetmiş, diğer bir ifadeyle “teknolojik” argümanı gücünü yitirmiştir. Buna ek olarak, doğal tekelerde “maliyetlerin alt toplamlığı” yaklaşımında ölçek ekonomisi özelliği sabit talep durumunda korunmaktadır. Talep artışı söz konusu ise etkin üretim firma sayısı artışı gerektirir. Buna ek, elektrik enerjisi sektörünün yeniden yapılanmasına diğer altyapı sektörlerinin (hava taşımacılığı, telekomünikasyon) başarılı düzensizleşmesi ve birtakım batı ülkelerinde özelleştirmenin genel politika olarak benimsenmesi sebep olmuştur (Kalmychkova ve Rozanova, 2004: 139).

Elektrik sektörünün iletim ve dağıtım kesimleri doğal tekel konumundadır fakat üretim segmenti rekabet potansiyeline sahiptir. Etkinliği destekleyen düzenlemeye göre rekabetin daha etkin olmasından, rekabet edebilir kesimin doğal tekel özelliğini koruyan segmentlerden ayrışmasının doğru olduğu savunulmaktadır. Etkin rekabetin oluşturulması için ise üretim tesislerinin özelleştirilmesi gerekmektedir (Newberry, 1995: 1).

Dünyanın dört köşesinde meşrulaşan özelleştirme rekabete dayalı elektrik enerjisi piyasasını oluşturmayı hedeflemektedir. Hem gelişmiş hem azgelişmiş ülkelerde elektrik sektöründe yeniden yapılandırmalara gidilmektedir. Geçiş ekonomilerde ise genel olarak enerji sektörü, ülke ekonomisinin en önemli unsuru olarak bu dönüşümü yaşamaktadır. Geçiş ülkelerinde, rekabet ve etkinliğin geliştirilmesi için özelleştirmeler DB’sı tarafından “yapısal uyum politikaları”

çerçevesinde yürütölmektedir. DB'nın altyapı sektörlerinde özelleştirme politikalarının yürütölmesiyle ilgili olarak iki temel işlevi vurgulanmaktadır (Ataay, 2003b: 28): Birincisi, DB'nın merkez ölkelerdeki yapısal kriz nedeniyle çevre ölkelerde karlı yatırım alanları arayan sermayenin önünü açma misyonu yerine getirmesi; ikincisi, DB'nın, azgelişmiş ölkelerin büyük boyutlara ulaşan dış borçlarının ve kamu borçlarının özelleştirme yoluyla sağlanacak gelirlerle karşılanması konusunda ısrar etmesidir.

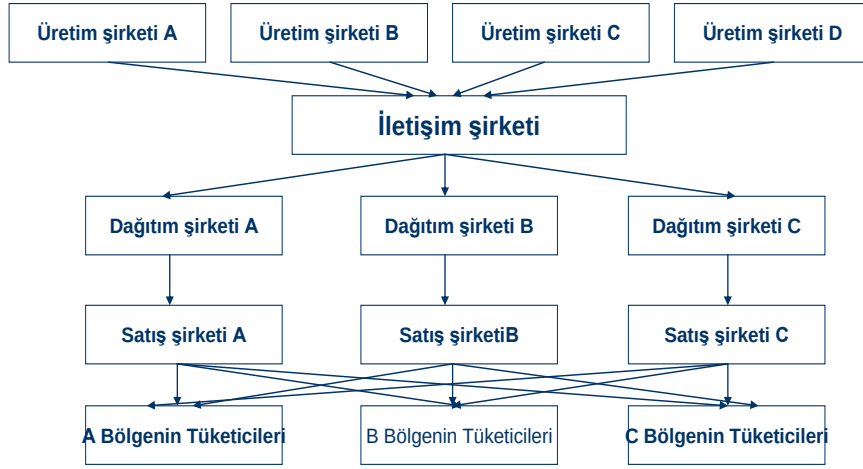
Değişen ekonomi politikalarına ve elektrik talebin giderek artışına bağılı olarak, elektrik hizmetinin özel şirketler tarafından sunulması yeterli, kaliteli, sürekli ve düşük maliyetli olacağı amacına varılacağı kabul edilmiştir. Elektik enerjisi sektörünün monopoldan rekabetçi piyasaya geçici aşağıdaki şemalarla gösterilebilir (Şekil 2 ve Şekil 3):

Şekil 2. Kapalı Tekelci Piyasa Yapısı:

Kaynak: Kırgızistan Ulusal Enerji Hatları A.Ş., www.energo.kg

Şekil 3. Açık Rekabetçi Piyasa Yapısı:

Kaynak: Kırgızistan Ulusal Enerji Hatları A.Ş., www.energo.kg

Gelişmekte olan ülkelerde elektrik sektöründe oluşan yeni yapıya rağmen ekonomik performansın düşük ve “rekabetçi bir piyasa” olarak nitelenemez olduğu söylenebilir. Bu konuda yapılan çalışmalarda, amaçların gerçekleşmesinde mülkiyetin tek başına sorunu çözmediği, piyasaya dayalı rekabetin doğası ve kurumsal altyapının bulunması hesaba katılması gerektiği söylenmektedir. Özelleştirilmiş tekellerin başarılı veya başarısız olması özelleştirme süreci sonrası yapılacak çerçevesine dayanmaktadır. O da aslında politik ve sosyal normlara dayanmaktadır (Znang ve diğerleri, 2006: 7).

Özelleştirme ile sektörün rekabete dayalı kurallara göre işleyişi sonucu etkin kaynak dağılımının ve toplumsal refah maksimizasyonunun sağlanacağı beklenmektedir. Ancak reformlardan sonra birçok ülkede rekabete dayalı piyasanın oluşmadığı ve piyasa aksaklıkların hakimiyeti gözlemlenmiştir. Sektörün tekel halinde devam etmesinin pozitif taraflarını DB icra başkanı Jan Piercy (1997) verdiği röportajında: “Kamu bütçesinin zararlı çalışan kamu kuruluşlarını destekleme gereksiniminin kalmadığını, serbestleşen finansal kaynaklarını daha etkin şekilde

kullanabileceğini ve özelleştirilmiş tekelin ulusal düzeyde yatırımlar ve tasarruflar bağlamında katkıda bulunabileceğini ileri sürerek savunmuştur. Ancak, kamu kuruluşların özelleştirmesi ile yeterli idari ve vergi sistemin gelişimi arasında zamansal boşluğun olması belirli sorunları yaratmıştır. BDT ülkelerinde özelleştirme rüşvet ve yolsuzlukların artmasına sebep olmuştur. Enerji sektörünün ekonomideki yüksek rolü ve tekel olarak kalması yolsuzluğun en yoğun biçimde yayıldığı sektör olmuştur. Yabancı yatırımcıları püskürten yolsuzluk, özelleştirme politikalarının maliyeti olarak görülmektedir.

Geçiş ekonomilerde özelleştirme süreci tamamlanmamış, hatta bazı sektörlerde daha yaşanmamıştır. Tutarlı reformları yürütmek için özelleştirme sürecini gerçekleştirmenin teknik ve iktisadi bilimlerden ziyade, siyasi iradenin olmaması en büyük problemlerden olmaktadır. Yeni çıkar gruplarından oluşan özel kesimin siyasi organları kontrol etmesi, siyasi ve iktisadi alanların iç içe girmesi bu sürecin gerçekleşmesi için zorluklar getirmekte, zaman zaman paralyze etmektedir.

Bir geçiş ekonomisi olarak Kırgızistan'da elektrik sektöründe özelleştirme çabaları ciddi zorluklar ile karşı karşıyadır. Bütün segmentlerde doğal tekel özelliğini koruyan Kırgız elektrik sektöründe etkinliği artırmak amacıyla uygulanmış olduğu ve beklenen politikalar bağlamında sektörün bugünkü durumunu incelemek için ekonomik ve siyasi tarihi ile yakınlığı olan diğer geçiş ülkelerin deneyimlerine bakmak faydalı olacaktır. Bu amaçla, ikinci bölümde genel olarak geçiş ekonomileri anlatılacak, arkasından geçiş ülkelerin elektrik enerjisi sektöründe özelleştirme deneyimleri ele alınacaktır.

II. BÖLÜM

GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE ELEKTRİK ENERJİSİ SEKTÖRÜ: ÖZELLEŞTİRME VE SORUNLAR

1. GEÇİŞ EKONOMİLERDE ÖZELLEŞTİRME VE ELEKTRİK ENERJİSİ SEKTÖRÜ

1.1. Geçiş Ekonomilerin Tanımı

Geçiş ekonomileri terimi, merkezi planlamayı terk ederek, piyasa ekonomisini kurmaya çalışan sosyalist ülkeleri ifade etmek için kullanılmaktadır (Tandırcıoğlu, 2002: 202). Bunlar Avrupa ve Eski Sovyetler Birliği Geçiş Ekonomileri ve Asya'daki Geçiş Ekonomileri olarak tasnif edilmektedir (bkz. Tablo 3).

Tablo 3: Geçiş Ekonomilerin Politik Olarak Tasnifi (IMF Yaklaşımı)

1. Avrupa ve Eski Sovyetler Birliği Geçiş Ekonomileri:

a. **Merkezi Doğu Avrupa Ülkeleri (MDAÜ):** Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, FYR Makedonya, Macaristan, Romanya, Slovak Cumhuriyeti ve Slovenya.

b. **Baltık Cumhuriyetleri (BC):** Estonya, Letonya ve Lituanya.

c. **Türk Cumhuriyetleri ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT):** Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna.

2. **Asya'daki Geçiş Ekonomileri (AGE):** Çin, Kamboçya, Laos ve Vietnam.

Kaynak: Sanjaev Gupta and Others, Transition Economies: How Appropriate is the Size and Scope of Government?, IMF Working Paper, WP/01/55.

Altmışlı yılların sonlarından itibaren klasik ve neoklasik iktisadın yeniden yorumlanmasının yanı sıra yetmişli yılların ortalarında yaşanan petrol krizleri ve stagflasyon olgusu neoliberal iktisadi düşünce kapsamında devletin ekonomik görevlerinin yeniden sorgulanmasını gündeme getirmiştir (Turan: 2007, 122). Keynesyen iktisadın yaşanan olumsuz olaylara çözüm üretememesi 1990'lı yıllarda gelişen küresel ekonomik ilişkilerde devletin küçülmesi yaklaşımlarının şiddetle savunulmasına yol açmıştır. 1985 yılında yönetime Michail Gorbachov'un gelmesi ve Glasnost politikasının uygulamasıyla Sovyet toplumunun birçok olumsuz tarafını ortaya çıkarmış, 1980'li yılların sonuna doğru sosyalist sisteminin çöküşü ve serbest piyasa ekonomisi ile rekabet edemeyecek düzeyde olduğu kanıtlanmıştır. SSCB'nin dağılmasıyla Doğu Bloğunun çöküşü sonucu ortaya çıkan yeni gelişmeler çerçevesinde ülkelerin merkezi planlamaya dayalı ekonomik sistemden piyasaya dayalı sisteme geçişine *geçiş süreci* denilmiştir.

Merkezi ekonomiden miras kalan ekonomik ve sosyal özellikler, piyasa ekonomisi uygulamalarında sorunlara neden olmuştur (Kozarjevski ve Rakova, 2005). Bunlar:

- Ekonominin hemen hemen tamamı kamulaştırılmış, özel mülkiyete çok sınırlı bir pay tanınmıştır,
- Merkezi plan fiziksel ve beşeri sermayeye büyük oranlarda yatırım yapmış, ancak bu yatırım büyüme sağlayacak yönde olmamıştır,
- Üretim yapan kuruluşların tekelci yapısı, ürünlerin kıtlığı ve kalitesizliği söz konusudur,

- Sosyal güvenlik alanında yapılan harcamalar önemli boyutlarda artmış ve bu harcamalar, siyasi bir araç olarak kullanılmaya başlamıştır,
- 1990’lı yıllar boyunca da yukarıdaki sorunların etkisiyle makro ekonomik dengeler bozulmuş, yüksek bütçe açıkları, kontrol edilemez hale gelen ücretler, para arzının sınırsız artışı ve yüksek enflasyon gibi ciddi sorunlarla karşılaşmıştır.

Geçiş ekonomilerin, küresel ekonomiye entegre olma çabalarında IMF ve DB gibi uluslar üstü örgütlenmeler bu sorunları çözmelerinde tavsiyede bulunmaktadır. Onlara göre, sağlıklı geçiş süreci için fiyatların serbest bırakılması, özelleştirmenin yapılması ve sosyal güvenlik reformların yapılması gerekmektedir.

İktisadi yönden, geçiş süreci üretim araçlarının mülkiyetinin devletin tekelinde olduğu ve üretim kararlarının “nomenklatura”[•] tarafından alındığı merkezi planlamaya dayalı ekonomik sistemden, fiyatların piyasa güçleri tarafından benimsendiği serbest piyasa ekonomisine geçiş (Turan, 2007: 122) olarak değerlendirilmektedir. Bu süreçte geçiş ekonomilerinin uluslararası piyasalara entegre olmasında en önemli engel, bir yandan serbestleşme ve özelleştirme çalışmaları ile devletin ekonomideki ağırlığını azaltmaya çalışmaları, diğer taraftan bunu başarabilmek için ihtiyaç duyulan yoğun devlet müdahalesidir.

Ekonomik ve sosyal açıdan, piyasa koşullarına geçiş süreci bir yeniliktir. Geçiş ekonomisindeki ülkelerin yaşadığı süreci, Merkezi planlı ekonomiye karşı olan

• Sovyet Elitleri, Parti Hiyerarşisi, Yöneticiler ve Bürokratlar

nl iktisatçısı Kornai geçiş ekonomilerinin yaşıadığı süreci şu şekilde ifade etmektedir (Tandıroğlu: 2002, 203):

‘Sosyalizmden kapitalizme geçiş, özel mülkiyete karşı anayasal hükümlerin tasfiyesi ve kapitalizm yanlısı ideolojilerin savunulabilmenin legal hale getirilebilmesi süreçlerini ihtiva eder. Bununla birlikte, kapitalizmi toplum üzerine empose etmeye gerek yoktur. Herhangi bir siyasi parti tarafından toplum üzerinde uygulanması gereken genetik bir programa ihtiyaç bulunmaz. Yalnızca engeller kaldırılır ve başka hiç bir şey yapılmasa bile kapitalizm er veya geç (tedrici bir şekilde de olsa) ortaya çıkar’.

Kapitalizm’e geçilmiş, ancak toplumun paraya karşı tutumu, pazarlama ilişkilerine karşı tutumu çok farklı olduğundan, devletin yeni düzendeki yeni rolünün ne olduğu belirlemek zor olmuştur. Birçok geçiş ülkesinde yaşam kalitesi SSCB zamanındakinden düşüktür ve bugün bu ülkeler ekonomik ve sosyal göstergelerde son sıralarda yer almaktadır. Neoliberal politikaların temel rasyonalitesi etkinliktir. Liberalizasyonun geçiş ekonomilerinde gelecekte refah açısından olumlu sonuçlar doğurabilecek olsa bile, niçin şimdiki neslin bunun maliyetini ödemesi gerektiği sorusuna cevap aramakta yarar vardır. Geçiş sürecinin akış ağırlığı ve süresi ülkeden ülkeye değişmekte olup BDT lkelerinde Avrupa ülkelerine göre daha derin ve uzun sürmektedir. Bu, ekonomik, sosyal ve politik boyutlardaki faktörlerle açıklanmaktadır.

Geçiş ekonomilerinde, bu nedenle, sadece iktisadi araçlara başvurulmakla yetinmemek sürecin mantığı açısından doğru görülmektedir. Yani, piyasa mekanizmasının yeterince gelişmediği, hatta bazı sektörlerde oluşmadığı veya işlemediği ekonomilerde, devlet müdahalesinin gerekçesi makul olmaktadır.

1.2. Geçiş Ekonomilerde zelleştirme, Gerekçeleri ve Amaçları

Berlin Duvarının yıkılması ve SSCB’nin öküşü, Merkez ve Doğu Avrupa devletlerinde ve eski SSCB ülkelerinde hızlı özelleştirme sürecinin başlatılmasına yol açmıştır. Sosyo-politik ve ekonomik yenilenme sürecinde özelleştirme “*anahtar kelime*” haline gelmiştir (Osmonalieva, 2002). Günümüzde, bu ülkelerin hükümetleri, devlete ait kuruluşları özel kesime devretme çalışmaları ile serbest piyasaya dayalı kapitalist sisteme has olan kurum ve sermaye piyasaları oluşturarak daha etkin ekonomiye kavuşmayı arzu etmektedir.

Merkezi planlı sosyalist ekonomiden serbest piyasaya geçiş tarihte daha önce görülmemiş bir olgudur. Bu olgudaki siyasi ve iktisadi yapının değişime uğramasıyla birlikte ortaya çıkan toplumsal sarsıntılar sonucunda özelleştirme sürecinin tutarsız, bazı zamanlarda kaotik olması şaşırtıcı olmamaktadır. Ülkelerin mülkiyetin devletsizleştirilmesi sürecinde farklı yaklaşımlar, teknikler, şemalar v.s. kullanmaları bunun nedeni olmaktadır. Dolayısıyla, farklı uygulamalar farklı sonuçlara neden olmakta, Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri bu sürecin öncüleri ise, Kırgızistan ve diğer BDT ülkeleri onları takip etmektedirler.

Geçiş ekonomilerinde özelleştirme iki ana amaca sahiptir (Kozarjevski ve Rakova, 2005: 8):

- Sistemik amaç: üretim araçlarında özel mülkiyetin baskın olduğu sosyo-ekonomik sistemin oluşturulması ve devletin, kuruluşların işlevinde sorumluluk taşımadan, sadece “oyunun kurallarını” belirterek yürütülmesini denetleme görevine sahip olması;

- Siyasi amaç: sistemli yapılandırmalar açısından reformların devam ettirilmesi ve yeni sosyo-ekonomik sistemin kurumsal ve yasal ortamın güçlendirilmesinde ilgisi olan çıkar gruplarından oluşan itici güçlerin oluşturulması;
- İktisadi amaç: kar amacı güden özel mülkiyetli şirketler sayesinde etkinliğin artırılması;
- Sosyal amaç: farklı anlamlarda tanımlanabilen sosyal adaletin gerçekleşmesi adına ülke çapında veya bazı sosyal grupların sosyal sorunların çözülmesi;
- Mali amaç: devlet gelirlerinin artırılmasıdır.

BDT ülkeleri, ilk başta, sosyal reformları içeren tedrici ve kademeli uygulama modelini benimsemiş iken, Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri geniş çaplı hızlı reformları tercih etmiştir (Kozarjevski ve Rakova, 2006: 19). Ülkelerin stratejik seçimi özelleştirme sürecinin reformlar bütünlüğünde yer, amaç, yöntem ve diğer reformlarla ilişkisini belirtmiştir.

İktisatçılar arasında tartışılan bir konu da şudur: Sonraki özelleştirmelere uygun şartları sağlayacak serbestleşme ve istikrar programları mı önceliklidir, yoksa diğer reformlar için iyi sosyo-politik zemin hazırlayan geniş çaplı özelleştirme mi tercih edilmelidir. BDT ülkelerindeki yavaş ve tutarsız reformlar bu ikilemi güncel tutmamaktadır. Diğer bir deyişle, özelleştirme sürecinin hızı veya kalitesi ya da öncelikli ikilemi pratikte yerini bulmamıştır. Uluslararası finansal örgütlerin baskısı altında yapılan hızlı kitle özelleştirmeleri, özelleştirme sürecinin kalitesini bozmuştur (Kozarjevski ve Rakova, 2005: 7).

Eski Sovyet ülkelerinin hepsinde, başta altyapı ve askeri sanayi, hatta yüksek gelir getiren kuruluşlar özelleştirme sürecinden dışlanmıştır. Örneğin, Türkmenistan'ın özelleştirmeyi reddetmesi veya Belarus'un az reform uygulaması gibi. Bu sınırlamalar çoğu yerde doktriner karakter taşımaktan ziyade, lobi savaşlarının sonucu olarak gerçekleşmiştir (Kozarjevski ve Rakova, 2005: 7).

Doğrudan satış, çalışanlara devir ve kitle özelleştirmesi Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde uygulanan başlıca özelleştirme yöntemlerini oluşturmuştur. Geniş anlatımla, post sosyalistik devletlerde özelleştirmenin üç ana yöntemi uygulanmaktadır:

- Kitle özelleştirmesi – Bireylere, anonim şirketlere dönüştürülen kamu kuruluşları hisseleriyle değiştirilmek üzere sembolik bir nominal değer üzerinden kupon dağıtılır (Lieberman, 1997: 1 aktaran Demirbugan, 2006: 44). ‘Kupon özelleştirmesi’ olarak da adlandırılan kitle özelleştirmesi hızlı biçimde devletsizleştirme için önerilmiştir.

- Çalışanlara devir - tasfiye kapsamında, devlet işletmeleri aktiflerinin tamamen ya da kısmen, finansal kiralama ya da doğrudan satış yolu ile işçi ve yöneticilere satılması öngörülmektedir (Ernst vd. 1996: 107 aktaran Demirbugan, 2006: 44).

- Doğrudan satış - kamu mülkiyetindeki anonim şirketin bütün veya bir kısım hisse senedinin özel kişi ya da kuruluşlara satışdır.

Geçiş ekonomilerinin çoğunda özelleştirme iki etapta gerçekleşmiştir. Birinci etapta, geniş kitlelerin kupon (voucher) yoluyla bedelsiz özelleştirmeye katılmasını sağlamakla sürece “sosyal” boyut kazandırılmak amaçlanmıştır (Kozarjevski ve Rakova, 2006: 20). İkincisi ise, paralı özelleştirme süreci, gelir potansiyeli yüksek veya ayrı stratejik işletmelerin para karşılığı satılması olarak yaşanmıştır.

Sosyal amaçlara formalitede önem veren BDT ülkelerin çoğu, kitle özelleştirmesini ve çalışanlara devir yöntemini gerçekleştirmiştir. Ancak özelleştirme, ekonomik reformların tutarlı olan politikaları arasında yer almamış ve düşük tempoda ilerlemiştir. Zaman zaman devletlerin söz konusu süreci hızlandırma teşebbüsleri, düşük talebin, yüksek yatırım riskinin olması veya ekonomik politikaların önceliklerin değişmesinden dolayı, beklenen sonuçları vermemiştir.

Geçiş ekonomilerinde başarılı özelleştirme örnekleri olmakla beraber haksızlıklar ve yozlaşmaların ortaya çıkması özelleştirme sürecini de olumsuz etkilemektedir. Yeniden yapılanmadaki başarısızlık, işletmeleri ve büyük miktarlardaki özel refahı kontrolüne almaya çalışan monopolist bir ‘oligarşik’ kapitalist sınıfının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yeni sınıf, cazip işletmelerin bulanık türde en etkili çıkar grupları (işletme müdürleri, bankacılar, yasama ve yürütme organların temsilcileri) tarafından özelleştirilmesi biçimde oluşturulmuştur. Ayrıca, sürecin piyasa ekonomisi deneyimini yaşamamış kadrolar tarafından yürütülmesi başarısızlıkların nedeni olmaktadır.

Dönüşüm ülkelerin çoğunda özelleştirmenin büyük ölçüde gerçekleşmesine rağmen devlet, özelleştirilmiş şirketlerin hisselerinin önemli payını kontrol altında tutmaktadır (Demirbugan, 2006: 44). Örneğin, Rusya’da 1995’de devlet, özelleştirilen firmaların %37’sinde hisselerin %20’ sinden, %14’ünde ise hisselerin %40’ından daha fazlasını elinde tutmuştur. Özelleştirilen firmaların sadece yarısının hisseleri tamamen özelleştirilmiştir (EBRD Transition Report, 2004).

Yeni mülkiyet yapısının oluşumu, beklenen yabancı yatırımcıların aktif katılımını doğurmamıştır. Mevzuatın çelişkili ve değişken olması doğrudan yabancı yatırımların az miktarda girmesine sebep olmuş ve 20 yıllık süresinin geçmesine rağmen halen sebep olmaktadır.

Pek çok ülkelerin altyapı ve enerji sektörlerinde yeniden yapılandırmalar süreçleri hiç başlatılmamıştır, bunların başlatıldığı ülkelerde ise özelleştirilmiş kuruluşlar, bir şekilde devlet kontrolü altında kalmıştır. BDT üyelerinde özel kesimin gelişme göstermesine rağmen devlet ekonomik alanda hala en güçlü oyuncudur.

Geçiş ülkelerinde, özelleştirme akımı reel ve finansal sektörlerin üzerindeki kamu kontrolünü küçültmüş ve bu sektörlerin kayıt dışılığına neden olmuştur. Söz konusu durum kuruluşların yeni sahiplerinin bencil çıkarlarında kullanılmasına sebep olmuştur.

Dönüşüm ülkelerinde uygulanan özelleştirme politikaları, farklı ekonomilerde farklı sonuçları vermiştir. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin BDT ülkelerine nazaran çok daha “başarılı” olmaları ekonomik, siyasi, kültürel ve coğrafi faktörlere bağlı olmaktadır. Diğer yandan, BDT ülkelerinin Sosyalist rejim altında daha uzun süre kalması ve Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerine görece piyasa mekanizmalarının gelişmemiş olması, kararlaştırılan reformların etkinliğinin düşük olmasına neden olmuştur. Geçiş ekonomilerdeki başlangıç koşulları, piyasa ekonomisine geçiş sürecinin dinamiğini, biçimini ve özelliklerini belirlemiştir (bkz. Tablo 4).

Kırgızistan elektrik sektörünün yeniden yapılanma ve özelleştirme sürecini incelemeden önce politik, ekonomik ve sosyal özellikleri ile Kırgızistan’a benzer diğer geçiş ülkelerinin deneyimlere bakmakta fayda vardır.

Tablo 4: Geçiş Ekonomilerinde Başlangıç Koşulları

Ülkeler	Geçiş Yılı	Kişi başına GSMH (1989)	Sosyalist rejim altında geçen yıl sayısı	Geçiş öncesi dış borçların GSYİH'ya oranı (%)	Tarım sektörünün ekonomideki payı (%)	Doğal kaynak zenginliği*	Gelir Eşitsizliği (Gini Katsayısı Üzerinden)	
Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri							1989	2000 - 2003
Arnavutluk	1991	1400	45	36.9	26	0		
Bulgaristan	1991	5000	43	50.6	11	0	0.23	0.33
Hırvatistan	1990	6171	44	74.7	10	0		
Çek Cum.	1991	9000	43	12.2	7	0	0.20	0.26
Makedonya	1990	3394	44	0	12	0		
Macaristan	1990	6810	41	64	14	0	0.23	0.25
Polonya	1990	5150	42	63.4	13	1	0.28	0.33
Romanya	1991	3470	43	2.9	14	1	0.24	0.30
Slovakya	1991	8000	43	6.8	7	0	0.19	0.25
Slovenya	1990	9200	44	0	5	0	0.21	0.28
Baltik Ülkeleri								
Estonya	1992	8900	51	0	20	0	0.28	0.36
Letonya	1992	8590	51	0	19	0	0.26	0.33
Litvanya	1992	6430	51	0.2	27	0	0.26	0.34
Bağımsız Devletler Topluluğu								
Ermenistan	1992	5530	74	0	11	0	0.25	0.38
Azerbaycan	1992	4620	75	0	22	2		
Beyaz Rusya	1992	7010	75	0,1	22	0	0.23	0.30
Gürcistan	1992	5590	70	0	22	1	0.28	0.37
Kazakistan	1992	5130	75	0	29	2	0.30	0.33
Kırgızistan	1992	3180	75	0	33	0	0.27	0.35
Moldova	1992	4670	52	0	32	0	0.25	0.37
Rusya	1992	7720	74	12,1	15	2	0.27	0.31
Tacikistan	1992	3010	75	8,6	27	0	0.28	0.33
Türkmenistan	1992	4230	75	0	29	2		
Ukrayna	1992	5680	75	0	21	1	0.23	0.32

Kaynak: Harun Bal, “Geçiş Ekonomilerinde Ekonomik Büyüme ve Dış Finansman”, (2004), Proceedings Of The First International Conference On The Fiscal Policies In Transition Economies, Bişkek, s: 87 (*) , O: Fakir, 1: Orta, 2: Zengin; Güngör Turan, “Piyasa Ekonomisine Geçiş Ülkelerinde Yoksulluk ve Gelir Eşitsizliği”, Kamu-İş Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 2, 2007, s. 131., Stanley Fischer, Ratna Sahay, “Transition Economies: The Role Of Institutions and Initial Conditions”, Calvo Conference, April, 2004, ss. 4-5.

2. GEÇİŞ EKONOMİLERİ UYGULAMALARI

Elektrik enerjisi sektörü dünyanın hemen hemen tüm ülkelerinde elektriğin üretimini, iletimin ve dağıtımını yapan tekeli konumuna sahip dikey bütünleşik büyük kuruluşlar şeklinde oluşturulmuş ve işletilmiştir. Geleneksel olarak, teknolojik özelliklerden dolayı tekeli kuruluşların devletçe yürütülmesi doğru görülmüştür. Ancak kamu yönetimin başarısızlığı elektrik sektöründe dünya çapında dönüşümü getirmiştir.

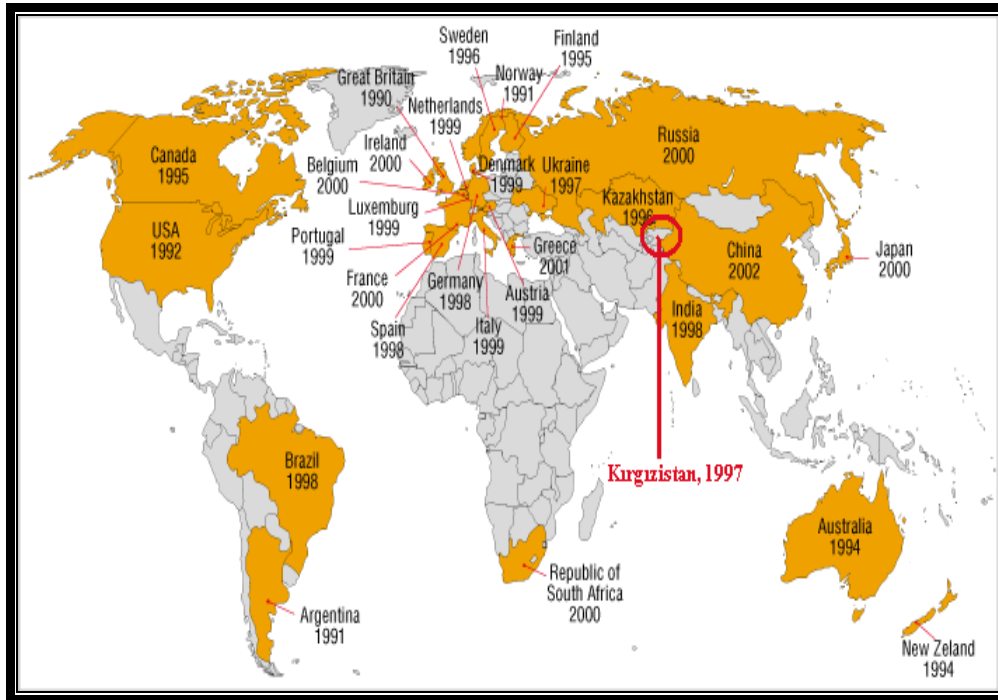
Çoğu batı ülkeleri elektrik enerjisi sektörünün etkinliğini artırmak amacıyla sektörün yeniden yapılandırılması yönünde reformlar yapmış ve böylece elektrik piyasasının serbestleşmesini ve rekabetin oluşmasını hedeflemişlerdir. Farklı ülkelerin farklı zamanlarda reformlara başvurması değil, sürecin yaklaşık son 15–20 yıl içinde başlatılması Şekil 4’te görülmektedir.

Eski Sovyet ülkelerinde batı ülkelerine kıyasla elektrik enerjisi sektöründe çok yakın geçmişe kadar piyasa ilişkileri yaşanmamıştır. SSCB zamanında Marx’ın (1875) "Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre" popüler sloganından uzak olsa da ülke ekonomileri genelinde piyasaya dayalı ticari ilişkiler resmi olarak kurumsallaşamamıştır. Ancak, Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla bağımsız devletler piyasanın belirlediği kurallara geçmiştir.

2.1. Rusya ve Ukrayna

Rusya'nın elektrik enerjisi sektörü en önemli sektörlerden biri olarak ülkenin GSYİH'nin % 10 civarında büyüklüğe sahiptir. Çağdaş Rus elektrik enerjisi sektörü sayısı 700'ü bulan toptan üretim ve bölgesel üretim şirketi ve 9 nükleer santral içermektedir. Ülkenin elektrik kurulu gücü 220 bin MW olup, elektrik üretiminin % 21'i hidroelektrik santraller, %11'i nükleer ve % 68'i termik santrallerde gerçekleşmektedir. Üretim donanım güçlerinin % 65-67'si yıpranma oranında olmaktadır (Savchenko, 2004).

Şekil 4: Elektrik enerjisi sektörünün serbestleşmesi: farklı ülkelerde radikal dönüşüm başlangıç yılları

Kaynak: Rusya Birleşik Enerji Sistemi, Unified Energy System of Russia, www.rao-ees.ru

1992'de Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı Kararnamesi ile komünist sistemi altında kurulan elektrik sektörünün yeniden yapılandırılması ve kısmi olarak özelleştirilmesine karar verilmiştir. Sektörün bugünkü yapısı RAO UES, 74 bölgesel

elektrik dağıtım şirketi, 34 büyük elektrik santrali (RAO UES iştirakleri), 9 (8'i devletin kontrolü altında) nükleer santral ve UES'in teknolojik sürecinin gelişmesini sağlayan 300'den fazla kuruluştan oluşmaktadır.

2000 yılında başlatılan yapısal reformların sonucunda Rusya'nın elektrik enerjisi piyasasının yeni koşulları belirlenmiş, yani düzenleme sisteminin yapılanması, rekabete dayalı elektrik piyasasının oluşturulması ve doğal tekel konumunda olan RAO "UES" in (Unified Energy System) yeniden yapılandırılması hedeflenmiştir. Yeni oluşan piyasada birçok elektrik şirketi meydana gelmiş, böylece rekabet ortamının başarılı işleyeceği, sektöre özel yatırımları çekeceği, bunun yanı sıra eski donanımın yenileneceği düşünülmüştür. Gerçekleşen yeniden yapılanmalar elektrik sektörünü üretim, iletim, dağıtım ve sunum segmentlerine ayırmıştır.

Rus elektrik sektörünün gelişmesi diğer ülkelerin elektrik sektörünün gelişmesinden çok farklı olarak gerçekleşmektedir. Bu aşağıdaki sebeplerle açıklanmaktadır (Serdukov, 2010: 126):

1. Coğrafi ve iklimsel özellikler, soğuk iklim ve onunla ilgili mevsimsel elektrik talebinin dalgalanması.
2. Tarihsel özellikler, kuruluşların etkinsiz işleyişi, doğal kaynakların rasyonel olmayan bir tarzda kullanılması, teknik yenilenme sürecine yeterli dikkatin verilememesi.

Elektrik enerjisi sektörünün modernleşmesi için iktisadi açıdan temel sorunlardan biri sermaye-yoğun yatırımlara ihtiyaç duyulmasıdır. Ancak, böyle yatırımlar yatırımcıların çok ilgisini çekmemektedir, çünkü iç piyasadaki yakıt fiyatlarının düşük olması nedeniyle elektrik tarifelerin diğer ülkelerle kıyasla düşük tutulmaktadır.

Serbest ve etkin enerji piyasayı oluşturmayı amaçlayan reform programında üç ana hedef belirlenmiştir (Serdukov, 2010: 127–129):

1. Sektöre yeni yatırımları çekmeye yönelik ekonomik teşviklerin oluşturulması ve ülkenin enerji güvenliğinin sağlanması;
2. Elektrik piyasasının tekelci yapıdan uzaklaştırılması ve belli büyük sektör oyuncularının hâkimiyetinin kısıtlanması;
3. Tüketici menfaatlerinin korunmasıdır.

Yeni yatırımların teşviki. Ülkenin enerji güvenliğini temin etmek adına aşırı derecede aşınmış ve yıpranmış üretim araçlarının yenilenmesi ve modernleşmesi, yeni üretim tesislerin kurulması gerekmektedir. Sermaye yatırımlarının bir kısmının devlet tarafından karşılanması, ancak artan elektrik talebinin tam karşılanamaması tehlikesi karşısında üretim güçlerini satın alan özel yatırımcılarının yeni üretim tesislerini kurmak konusunda yükümlü tutulmasına karar verilmiştir.

Büyük oyuncuların hâkimiyetinin kısıtlanması. Reformcular, bölgesel, teknolojik veya yakıt-enerji iletiminde hâkimiyeti olan şirketlerin fiyatları manipüle

etmelerini engellemek için özelleştirme öncesi termik santrallerin hisse senetlerini bölüştürmüştür (bkz. Tablo 5).

Tablo 5: Rusya Elektrik Sektörünün Üretim Segmentinin en Büyük Hissedarları

Büyük hissedar	Enerji Şirketleri
Gazprom	WGC-2, WGC-6, TGC-1, TGC-3, TGC-7●
KES	TGC-5, TGC-6, TGC-7●, TGC-9
ENEL	WGC-5
E.ON	WGC-4
Norilski Nikel	WGC-3
SUEK	TGC-11, TGC-12, TGC-13
LUKOİL	TGC-8
ONEKSİM	TGC-4
Fortum	TGC-10
Sintez Grup	TGC-2
RJD	TGC-14

Kaynak: Rusya Birleşik Enerji Sistemi, Unified Energy System of Russia, www.rao-ees.ru

● TGC-7'nin büyük hissedarları Gazprom ve KES-Holding olmaktadır.

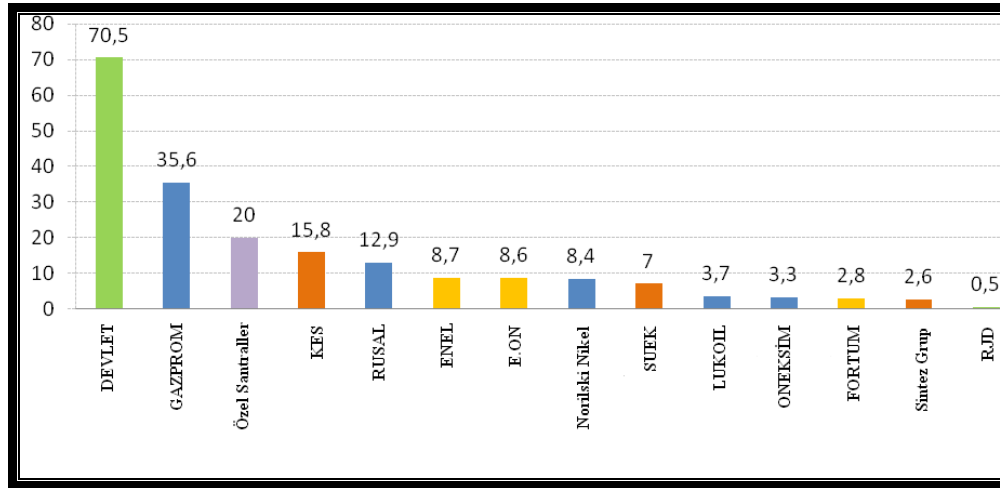
Wholesale generation companies (WGCs, Toptancı Jenerasyon Şirketleri)-genelde 4-6 büyük elektrik santrali içeren coğrafi konum ve elektrik üretiminde kullanılan yakıt tipi kriteri altında birleşen şirketlerdir. Yeniden yapılandırma sürecine toptan satış pazarının en büyük oyuncuların olması beklenmektedir.

Territorial generation companies (TGCs, Bölgesel Jenerasyon Şirketleri)-WGC'lere girmeyen elektrik enerjisi yanında ısı enerjisi üreten ve uzun mesafelere iletimini gerçekleştiremeyen komşu iller santralleri kümesidir.

Sektörün yeniden yapılandırılması sonucu stratejik önem taşıyan üretim segmentinin büyük kısmı devlet kontrolü altında kalmaktadır. Piyasanın en büyük kamu oyuncuları RAO UES, Nükleer Enerji Federal Ajandası, Inter RAO UES ve RJD olmaktadır. Kurulu kapasitenin 70 GW'dan fazlası devletin kontrolündedir.

Üretim segmentinin önemli bir payı GAZPROM, RUSAL, Norilski Nikel, LUKOIL, ONEKSİM gibi dev Rus endüstriyel gruplarının elinde olmaktadır. Enerji kuruluşlarının hisse senetlerini satın alarak bu şirketler, kendi üretim güçleri için yeterli elektrik enerjisi temin edebilmekte veya kendi ürettikleri yakıtla kendi elektrik santrallerini besleyebilmektedirler. Stratejik yatırımcı konumunda ise yerli KES, SUEK, Sintez grup ve yabancı ENEL, E.ON ve Fortum şirketleri olmaktadır.

Şekil 5: Rusya'da Elektrik Jenerasyon Şirketlerin Mülkiyet Yapısı, (Kurulu Gücü, GW)

Kaynak: Enerji Güçlerin Analitik İncelemesi, OTKRYTİE Finansal Corporation, 29 Haziran, 2009.

Tüketici Menfaatlerin Korunması. Reformlar sonucu fiyatların sert şekilde yükselmesini engellemek amacıyla halkın kullandığı elektrik fiyatı kısmi düzenleme altına alınacağına karar verilmiştir. Halk için elektrik enerjisinin 2014 yılına kadar

kademeli olarak düzenlemeye tabi tutulacağından bahsedilmektedir. Geçiş süreci boyunca elektrik sektöründe serbest piyasanın payının büyüyeceği ve elektrik tüketicileri arasındaki çapraz sübvansiyonun kademeli olarak kaldırılacağı vurgulanmaktadır. (17 Kasım 2008 tarihli 1662-p sayılı RF Hükümet Kararı ile RF'nun sosyo-ekonomik kalkınma uzun vadeli programı).

Rusya elektrik enerjisi sektörünün özelliklerini inceleyerek, RAO UES'in yeniden yapılanması sonucu rekabete dayalı elektrik enerjisi piyasası oluşmasından söz edilebilir. İngiliz modeli benimseyen Rus elektrik piyasası, sektörün üretim, iletim, dağıtım ve sunum segmentlerine bölünmesi yoluyla gerçekleşmiştir. Devlet düzenlemeleri bir yandan potansiyel yatırımcıların yeni satın alınan varlıklara yatırımlarının yapılmasını teşvik etmeye, diğer yandan nihai tüketicileri elektrik fiyatlarında yüksek artışlardan korumaya çalışmaktadır.

Batı ülkelerine kıyasla Rus elektrik enerji sektörünün aşırı derecede devlet kontrolü altında bulunması, diğer bir ifadeyle Rus elektrik şirketlerinin düşük piyasa kapitalizasyonu ve gölge fiyatların yükselişi, üretim güçlerinin acilen yenilenmesi gereği nedenleriyle sektörün ilerleyen yıllarda daha hızlı bir özelleştirme sürecine sokulacağı beklenmektedir. Sektöre yeni yatırımların yeni birleşme ve devralma anlaşmaları sonucu yeni ve mevcut dev finansal sanayi grupları tarafından yapılacağı beklenmektedir.

Her ülkenin enerji politikasının jeopolitik boyutu vardır. Rusya'nın enerji politikasında Orta-Asya ülkeleri "jeopolitik önem" taşımaktadır. Sovyet zamanından

Orta-Asya enerji altyapısı Rusya'nın enerji altyapısına bağılıydı. SB'nin dağılmasından sonra Rusya bu altyapının bozulmasını engellemeye çalışmakta ve bölgede ekonomik ve politik baskısını koruyabilmektedir (Okur, 2011). Bölgedeki en önemli enerji projelerin yatırımcısı olup Orta-Asya ülkelerin en önemli ortağı olmaktadır.

Ukrayna'da 1995 yılında başlatılan İngiliz modelini andıran reformlar sonucunda elektrik enerjisi sektörüne ikisi termik ikisi hidroelektrik santral olmak üzere dört bağımsız jenerasyon şirketi, Elektrik Koordine Merkezini içeren Ulusal iletim şirketi ve 11 bölgesel dağıtım şirketi oluşmuştur. Yapılanmalar sonucu ülkede elektriğin güvenliği ve tedariki ile ilgili ciddi sorunlar yaşanmıştır. 1997 ile 1999 yılları arasında alacak ve borçların iki katına çıkması, fatura tahsilâtının yapılmaması sonucu elektrik üretiminden sorumlu olan santrallere yeterli finansmanın gelmemesi, daha sonra yeterli yakıtının alınamaması, elektrik kesintileri ve böylece elektrik akımı frekansının kritik noktaya kadar azalışı, daha da ötesi nükleer santralin kapatılması gerekmiştir (Ismagilov, 2010: 663).

2.2. Orta Asya ülkeleri

1990'lardan sonra Orta Asya ülkeleri büyük ekonomik şoklar yaşamışlar ve onları atlatmak için farklı reform yollarını benimsemişlerdir. Kırgızistan ve Kazakistan etkin piyasa ekonomileri oluşturmada daha reformist ülkeler olmuştur, Özbekistan ve Türkmenistan ise kademeli reform uygulama yolunu izlemişlerdir. Birçok yabancı uzmanlar, 2000'li yıllarda daha reformcu ülkelere daha yüksek ekonomik performans beklemiştir. Ancak sonuçlar, basitçe, ülkelerin enerji

kaynaklarında zengin olup olmadığına bağlı kalmıştır (Pomfret, 2010: 453). Bu bağlamda, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan ekonomileri enerji kaynaklarının dünya fiyatlarının yükselmesi ile kalkınmışlar, Kırgızistan ve Tacikistan ise enerji taleplerini karşılamak için dağlı bölgelerin hidroelektrik potansiyelini kullanarak yeni projelere başvurmuşlardır.

2.2.1. Kazakistan

Kazakistan'ın elektrik enerjisi sektörü Sovyetler döneminde inşa edilmiş ve Rusya ve Orta Asya ülkeleri ile aynı iletim ve dağıtım sisteminde çalışacağı düşünülmüştür. Ülkenin bağımsızlığı kazanması ile dağıtım ağlarının Kuzey ve Güney olarak ikiye ayrılması sorun yaratmıştır.

Kazakistan elektrik sektörünün özellikleri:

- Elektrik üretiminde kömür kombine çevrim santrallerin yüksek payı;
- 220–500 – 1150 KV gerilimindeki hatlardan oluşan gelişmiş iletim sisteminin bulunması;
- Tek elektrik koordine merkezinin bulunmasıdır.

Ülkenin toplam kurulu gücü 18992,7 MW'a ulaşan elektrik enerjisi yaklaşık 60 elektrik santralinde üretilmektedir. Bunların % 83'ü termik santral, % 12'si hidroelektrik santral ve % 5'i gaz türbinli santraller olmaktadır. Ülkenin batı bölgesinin dışında bütün elektrik tesisleri Birleşik Elektrik Enerjisi Sistemine(Unified Energy System-UES) bağlanmaktadır. UES kuzeyde Rusya

Federasyonu, güneyde Orta-Asya  lkeleri enejisi sistemleriyle paralel rejimde çalışmaktadır.

Kazakistan'ın yaklaşık 285.000 mil uzunluğundaki dağıtım hatlarının nedeniyle çok fazla elektrik kaybının olduğu belirtilmektedir. Bunun yanı sıra elektrik tesis ve donanımların oldukça eski ve yetersiz olduğu, mevcut tribünlerin çoğunun sovyet zamanında inşa edildiği ve hiç yenilenmediği bilinmektedir (KTO: Kazakistan Cumhuriyeti  lke raporu,  ubat, 2009). Kazakistan'ın hızlı bir şekilde gelişmesi, GSYİH'nın yıllık ortalama %9-10 civarında büyümesi ve elektrik tüketim artışının yıllık % 5-7 civarında olması, elektrik sektöründe üretimden dağıtım segmentine kadar donanım ve tesislerin aşınma ve yıpranma sorununun yanında üretim kapasitesinin arttırılamaması problemi mevcuttur.

Bağımsızlığın yeni döneminde elektrik sektörü kamu tekeli niteliğini korumu , ancak yeni piyasa koşullarında sektörün etkinliğini koruyamamı tır. Kamu finansmanı önemli derecede azalmış, elektrik fiyatları sürekli artmış ve yıldan yıla yatırımlara olan ihtiyaç artmıştır.

Kamu tekeli temel üretim ve dağıtım varlıklarının yenilemesini sağlayamamı  ve 1990'lı yılların ortalarına tesislerinin yıpranma payı % 50'yi bulmuştur. Sektörün gelişmesi ve etkinliğin artırılması adına bu ülkede de yeni reformlar yer almıştır. Özel sermaye yatırımlarının sorunu giderebileceği varsayımıyla sektörün devlet kontrolünden çıkması gereği d   n lm   ve  zelle tirme politikalarına

başvurulmuştur. Yabancı yatırımcılar ve uluslararası finansal kurumlar sektörün yeniden yapılanması tavsiyesinde bulunmuşlardır.

Sektörün rekabetçi kısmı olarak üretim segmenti tekeli yapıdan uzaklaştırılmış, rekabete dayalı piyasanın kurulması amacıyla özelleştirme yönünde reformlar başlatılmıştır. Ülkenin elektrik sektörü ile ilgili mevzuatında sektörün iletim ve dağıtım segmentleri yanında merkezi elektrik kontrolü ve koordinasyonu hizmetinin doğal tekel konumu belirlenmektedir. Bunun dışında hidroelektrik santraller yasal olarak doğal tekel pozisyonu belirtilmese de kamu tekeli şeklinde işlev görmektedir. Hidroelektrik santraller ulusal enerji sisteminin yükünün düzenleme(kontrol) fonksiyonunu görmektedir.

Böylece üretim kapasitesinin % 85'i özel şirketlerin elinde bulunmaktadır. Kazakistan elektrik piyasasında Belçika ABD ve İngiltere şirketleri tarafından özelleştirilen ve yürütülen elektrik santraller ve dağıtım şirketleri bulunmaktadır.

Enerji kuruluşların özelleştirilmesinden elektrik güç kaynağı sorununun giderilmesi ve yatırım proje ve taahhütlerin yapılması bekleniyordu. Ancak amerikan şirketi AES tarafından satın alınan “Ust-Kamenogorskaya” termik santrali (240 MW kapasiteli) özelleştirme sonrası kapatılmıştır. Söz edilen termik santral Kazakistan’ın temel sanayi işletmelerin yoğunlaşan bölgesinde elektrik tedarikini sağlamaktaydı. Bu özelleştirme örneği büyük ekonomik kayıplara yol açarak dramatik sonuçlar yaratmıştır. Bölgedeki fabrika ve işletmeler elektriksiz kalmış, daha sonra düşük

maliyetle dev Amerikan ve Avrupa holdingler tarafından özelleştirilmiştir. Ancak, satış sonrası elektrik santrali yeniden çalışmaya başlamıştır (Ismagilov, 2010: 663).

Ülkenin enerjik, ekonomik ve ulusal güvenliğinin ihlalinin olduğu böyle özelleştirme örneğinden Kırgızistan'da beklenen özelleştirme süreci için ders çıkarılmalıdır. Sektörün özelleştirilmesi sonucunda özel kesime geçmesi daha sonra da yabancı şirketlere satılması ihtimali, elektirik sektörünün “stratejik önem” taşıması nedeniyle Kırgızistan'ın aleyhine olabilir. Dahası, Kırgızistan'ın dış siyasi bağımlılığının artacağı ileri sürülebilir.

2.2.2. Tacikistan

Tacikistan elektrik enerji sisteminde toplam kapasitesi 4384 MW büyüklüğünde 26 elektrik santralden ve iki termik santralden oluşmaktadır. Ülkenin toplam elektrik enerjisindeki kurulu gücünün % 93'ünü hidroelektrik santral, % 7'sini termik santraller oluşturmaktadır. Toplam elektrik üretiminin yaklaşık %70'i (yıllık 11,2 milyar KWh) 3000 MW gücünde olan Vahş nehrinde kurulan Nurek HES'nde gerçekleşmektedir.

Vahş nehri Amu-Darya nehri havzasının bir bölümü olup, havzanın alt kısmında yer alan Afganistan, Özbekistan ve Türkmenistan ülkelerine çok büyük etkide bulunmaktadır. Bu havzın bölümünde su akımını kontrol ve rezerve eden 10,5 km³ büyüklüğünde Nurek HES'in işini gören Nurek su barajı bulunmaktadır. Sovyetlerde kurulan Orta-Asya Birleşik Enerji Sistemi (BES) sadece enerji değil sulama ihtiyacını hesaba katarak sulama ve enerji rejimleri biri birine bağlı rejimlerde çalışmaktaydı. BES aracılığıyla uluslararası enerji bağlantı düzeyinde

yakıt maliyetini ve şebekelerdeki enerji kaybını minimize ederek rejimlerin optimizasyonu düşünülmekteydi (Shamshiev, 2011). Böyle sistemde enerji ve suyun ticareti değil karşılıklı mübadele gerçekleşmekteydi. Ancak sektörün piyasa mekanizmasına geçmesi sonucu daha önce etkin çalışan model çökmüştür.

Tacikistan elektrik enerjisi sektörünün yapısı, yaşanan sorunlar ve sosyo-ekonomik tarafı itibariyle Tacikistan'ı diğer Orta-Asya ülkelerine arasından Kırgızistan'a en benzer kılmaktadır. Kırgızistan gibi Tacikistan'ın da hidroelektrik potansiyeli çok yüksektir ve ulusal düzeyde elektrik yetersizliği sorununu giderecek inşaat aşamasında olan HES tamamlanması planlanmaktadır. Ancak Sovyet döneminin bitmesi ile santrallerin finansmanı kesilmiş ve inşaatları durdurulmuş durumundadır, yeni bağımsız ülkeler diğer büyük sosyo-ekonomik sorunların da etkisiyle sektöre yönelik yeterli hacimde fon ayıramamaktadırlar. Tıpkı Kırgızistan'ın Kambar-Ata 1 ve 2 HES'leri gibi bu ülkenin kurulum aşamasında olan Rogun (3600 MW), Sangtuda 1 ve 2 (670 MW ve 220 MW sırasıyla) santralleri Rus yatırımcıların ilgisini çekmektedir.

Tacikistan büyük umudunu küçük çapta HES'lerin kurulmasına bağlamıştır. Bu konuda etkin ve yoğun müzakereler İslam Kalkınma Bankası ile sürdürülmektedir. Asya Kalkınma Bankası'nın yardımıyla sektörün yapısal reform programı geliştirilmiştir ve kademeli olarak uygulamalar hayata geçirilmektedir. Böylece Enerji Bakanlığı oluşturulmuş, fiyat düzenleme mekanizması geliştirilmiş, enerji kuruluşların şirketleşmesi ve özelleştirilmesi adımları atılmaktadır.

Tacikistan'ın Ulusal Kalkınma Stratejisinde elektrik ihracatı yüksek gerilimli iletim hatlarının geliştirilme ve inşaat aşamasındaki HES'in tamamlanması için yatırım çekilmenin zorlukları belirtilerek ülkenin makroekonomik performansı elektrik sektörün gelişme opsiyonları ile planlanmaktadır (2015'e kadar Tacikistan Kalkınma stratejisi, 2007).

2.2.3. Özbekistan

Özbekistan elektrik enerjisi üretiminde BDT ülkeleri arasında Rusya, Ukrayna ve Kazakistan'dan sonra dördüncü sırada yer almaktadır. 39 termik ve hidroelektrik santralden oluşan elektrik enerjisi sektörünün kurulu gücü 12400 MW'dır. %88'i doğal gaz, %8'si mazot ve %4'ü kömür bazlı olmak üzere ülkenin elektrik enerjisinin % 90'ından fazlası termik santrallerde üretilmekte ve kalan %10 civarındaki payı HES'lere düşmektedir (Uzbekenergo, 2004).

Özbekistan bağımsızlığı kazandıktan sonra serbest piyasa ekonomisine geçişte kademeli bir yöntem tercih etmiş ve küreselleşmenin etkisinden BDT ülkeleri içinde en az zarar gören olmuştur. Devlet başkanı, sert bir dış politikanın etkisi altında, "şok terapi" politikasını red etmiş ve sıradışı ekonomik politikalar yürütmüştür. Küreselleşen dünyadan uzak duran Özbekistan'da özelleştirme süreci diğer ülkelerle kıyasla geç başlamış, ancak bugünlerde enerji sektörüne yabancı yatırımları çekmek ve yıpranmış eski donanım yenilemek için yapısal reformlara başvurulmuştur.

2001 yılında Cumhurbaşkanı'nın "Enerji sektöründe ekonomik reformların güçlendirilmesi" kararıyla sektörü tekellerden uzaklaştırma, kamu düzenlemenin azaltılması, elektrik enerjisi üretim, iletim ve dağıtım segmentlerinde piyasa koşullarının geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra Enerji Bakanlığı ve "Uzbekenergo" kamu açık korporasyonu oluşturulmuştur. Bugünde Uzbekenergo toplam 54 şirket ve işletme içermektedir. Sektörün yeniden yapılandırma süreci başlamış ve özelleştirme aşaması için gerekli kurumsal ve yasal altyapı hazırlama süreci yaşanmaktadır.

Elektrik üretiminin %90 en büyük 10 santralde üretildiği göz önünde bulundursak devletin bu santralleri özelleştireceği zor görünmektedir. Bu durumda, yeni oluşturulacak piyasada asıl oyuncu tekrar devlet olacağı görünmektedir.

Orta-Asya Enerji Sisteminin merkezi bileşeni Özbekistan enerji sistemidir ve sistemin Elektrik Koordine Merkezi Taşkent'te bulunmaktadır. Ancak 1 Kasım 2009'da "Uzbekenergo" BES'in Sovyet zamanında etkin olduğu ve yeni koşullarda geçersiz model olduğu, sadece uluslararası anlaşmazlıklara yol açtığını vurgulayarak Orta-Asya enerji Sisteminden çıkmıştır (www.gazeta.kz). Bunun dışında, Özbek enerji şirketleri geçmişte söz konusu ülkelerin arasında BES aracılığıyla yapılan elektriğin ithalat ve ihracatında ciddi hacimlerde elektrik kaçaklığı vakaların yer aldığını belirtmişlerdir.

2.3. Genel Değerlendirme

Genel olarak BDT devletlerinde son yıllarda uzun süren ekonomik krizinden çıkışla birlikte hızlı bir şekilde elektrik tüketimi artışı gözlemlenmektedir. Ülkelerin elektrik sektörlerinin ortak sorunu Sovyetlerde kurulan sabit varlıkların muazzam derecede yıpranması, bu nedenle yatırımları çekme yönünde ciddi çalışmaların yürütülmesinde yatmaktadır (bkz. Tablo 6).

BDT ülkelerinde ulusal elektrik enerji şirketlerinin yeniden yapılandırılma süreci farklı devletlerde farklı hızda işlemekte ve farklı aşamalarda bulunmaktadır. Reformların ortak amacı elektrik sektörünün gelimesi için etkin elektrik enerjisi piyasasını kurmak ve büyük stratejik yatırımları çekmekte olmaktadır.

Tablo 6: BDT ülkelerinde Elektrik Sektörlerin Yıpranma Derecesi, 2003

Ülke	Sabit sermaye payı, %'si	Yıpranma derecesi, %'si	Yenileme Göstergesi, %'si
Kırgızistan	32,0	32,9	2,7
Kazakistan	13,0	32,0	32,0
Azerbaycan	11,2	45,1	20,1
Tacikistan	19,6	16,3	4,2
Rusya	32,4	57,8	2,7

Kaynak: Mishuk E.S., Korotkov V.A., “BDT ülkelerin Elektrik Enerjisi Sektörü: Durumu, Sorunları ve Gelişme Perspektifleri”, Elektro Dergisi, Sayı:4, 2005.,s.3.

Yeni reformlar sektörün rekabet edebilir segmentinin tekeli segmentinden ayrıştırılmasıyla başlamaktadır. Çoğu ülkelerde kamu tekeli teşebbüslerinin anonim şirket şeklinde yapılandırılması daha sonra satışa çıkarılarak özelleştirilmesi süreci yaşanmaktadır. Bu süreçte Rusya başta olmak üzere çoğu BDT ülkeleri Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET) kurulmuştur. AET hedeflenen politika çerçevesinde ülkeler arasında Sovyetlerden miras kalan elektrik enerji sisteminin tek teknolojik alanının korunmasını ve tüm sorunların uluslararası antlaşmalar düzeyinde çözülmesi öngörülmektedir. Tek teknolojik alanının korunmasının en büyük çıkarıcı ülkesi şüphesiz Rusya olmakta ve eski Sovyet ülkeleri arasında ekonomik ve politik antlaşmaların inisiyatifidir. Bu bağlamda, BDT Kurulu BDT ülkeleri arasında ortak elektrik enerjisi piyasanın oluşturulması ve geliştirilmesi yönünde kararlar almaktadır.

III. BÖLÜM

KIRGIZİSTAN’DA ELEKTRİK ENERJİSİ SEKTÖRÜNDE ÖZELLEŞTİRME SÜRECİ

1. GEÇİŞ EKONOMİSİ OLARAK KIRGIZİSTAN

Sovyet Birliğinin çöküşünden sonra Kırgızistan, diğer geçiş ülkeleri gibi dönüşüm sırasında bir takım olumsuzluklar yaşamıştır. Ekonomik, siyasi ve sosyal çöküş diyebileceğimiz bu dönemde küreselleşmenin büyük etkisi olmuş, kapitalist üretim ilişkilerinin yayılması ve nüfuz etmesi söz konusu olmuştur. Küresel sorunlara küresel çözümler olması gerektiği yoluyla çıkararak, ülkenin, ekonomide yüksek enflasyon, işsizlik ve aşırı borç yükü gibi olumsuzlukları atlarmaya ilişkin çalışmalarında, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Asya Kalkınma Bankası başta olmak üzere uluslararası kuruluşların programları değerlendirilmiştir.

1.1. Kırgızistan Ekonomisinin Gelişimi

SSCB’nin dağılmasıyla 31 Ağustos 1991 yılında Kırgızistan bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlık ile beraber siyasal, sosyal ve ekonomik boyutta radikal reformları gerçekleştirmeye başlamıştır. İktisadi örgütlenmesi tamamen devletçi ve merkezi planlamacı bir yapıdan, pazar ekonomisine geçiş süreci, mevcut üretim tarzının rakipleriyle rekabet edememesi nedeniyle iktisadi bir travmayla başladı, bir kaos ve çıkış aranması ile devam etmektedir (Ramazanoğlu ve Acar, 2007: 386). Piyasa ekonomisine geçiş yolunda ilk kararlar, IMF ve Dünya Bankasının tavsiyesi olan “şok terapi” uygulaması olmuştur. Bu uygulamanın sonucunda yüksek enflasyon, aşırı işsizlik, üretim ve tüketimin azalması, ekonominin küçülüşü, parasal

ve finansal dengesizliklerin artışı, bütçe açığı ve buna bağlı olarak toplumsal refah düzeyinin düşüşü izlenmiştir.

Gelişmiş ülkelerde, sosyal refah devletinde, devletin ekonomiye fazla müdahalede bulunması krize neden olmuş ve özelleştirme çözüm olarak kendiliğinden ortaya atılmıştır (Üşür, 2005). Geçiş ülkelerinde ise, özelleştirme deneme yanılmaya dayalı olup fırsatlar taşımaktadır. Kırgızistan'da 1991 yılının ikinci yarısında özelleştirme süreci başlatıldı, 1992 yılında fiyatlar serbest bırakıldı, 1993 yılında da ulusal para birimi *som* yürürlüğe girdi. Ülke, geçiş ekonomileri arasında en fazla başarı gösteren ülkelerden biri sayılmıştır (Pomfret, 2010: 453). Çok yapıli rekabetçi bir piyasa yapısını tesis etmek amacıyla oldukça hızlı bir özelleştirme programı uygulamaya konulmuş ve 1991–1994 yıllarında ağırlıklı olarak hizmet ve ticaret sektörlerinde küçük işletmelerin özelleştirmeleri yapılmıştır (Ertuğrul, 2002: 351). 1998 yılı sonunda, yapılan aktif özelleştirme sonucu sanayide- % 87, ticarete- %97, inşaatta-%57, ulaşım da -%55 özel kesime devir edilmiş ve enerji, madencilik gibi tekeli sektörlerin özelleştirmesinde meclis kararları alınarak ilk adımı alınmıştır. Ancak, yeni özelleştirilmiş ülke girişimlerinin uluslararası rakiplerle rekabet edememesi nedeniyle, Kırgızistan'da sanayi sektörünün çökmesine neden olmuştur. Ayrıca, Sovyet döneminde ülkenin merkezden yardım ve sübvansiyonlarla desteklenmiş olması nedeni, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte ekonomisi tamamen çökmüştür. Bağımsızlık dönemindeki GSMH, dönüşüm öncesi rakamların neredeyse yarısı kadardı (bkz. Tablo 7). Geçiş döneminin ilk beş yılında reform ve iyileşmeden çok krizle mücadele dönemi olmuştur.

Tablo 7: Orta Asya Ülkelerinin GSMH Durumu(1989yılı = 100 %)

Ülkeler	Yıllar							
	1990	1995	1996	1999	2000	2001	2002	2004
Kazakistan	99.6	61.1	61.4	62.9	69.1	78.2	85.6	...
Kırgızistan	103	50.3	53.9	62.7	65.9	69.4	69.1	72.4
Özbekistan	101.6	83.4	84.7	94.3	98.1	102.5	106.8	...
Tacikistan	98.4	41.0	39.2	43.5	47.1	52.0	56.7	...
Türkmenistan	102	63.6	59.3	64.1	75.4	84.4	88.7	...

Kaynak: Alisher Hayitov, “Ekonomika Tyurkoyazicnih Stran Sentralno-Aziatskogo Regiona: Sostoyaniye i Problemi” (Orta-Asya Türk Cumhuriyetlerin Ekonomileri: Durumu ve Sorunları), Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Sayı: 11, 2008, <http://www.akademikbakis.org>

Kırgızistan’da sosyo-ekonomik alanının gelişmesinde uluslararası finansal kuruluşları tarafından sağlanan krediler ve yardımlar kullanılmaktadır. Kamu yatırımları da bu kuruluşları tarafından teşvik ve finanse edilen projeler türünde gerçekleşmektedir. Kaynakların hangi alanlara yönlendirileceği ve nasıl kullanılacağını örgütler kendileri belirlemekte ve bunu şart olarak koymaktalar. Sağlanan yardımlar reel ekonominin gelişiminden daha çok program hazırlama, danışma ve eğitim hizmetlerine harcanmaktadır. Uzman ve eğitimcilerin uluslararası donarların kendi tarafından gönderildiğini hesaba katsak, görünüşte Kırgızistan’ı destekleyen uluslararası örgütlerin gerçekte kendilerini desteklemiştir (Koyçiev, 2002: 29). Yatırımların % 80’ine yakını ulaşım altyapısına, ziraat, enerji ve sosyal sektörlerde yönetimin iyileşmesine ve finansa yönlendirilmektedir. Mesela, parlamento danışmanlığına (1997) 800.000, sosyal hizmetlere (1996) 1. 100.000, özel sektörü desteklemeye (1994) 604.000, toprak reformu için (1998) 760.000 ABD doları hacminde destek alınmıştır.

Serbestleşme sürecinin gerçeklerine ayak uydurmaya çalışan bu süreç ile beraber güçlenen özelleştirme akımının etkisi ile gelir dağılımında adaletsizlik artmıştır. Gelir dağılımının eşitsizliğini gösteren Gini katsayısı geçiş öncesi 0.27 iken geçiş döneminde 0.35 kadar yükselmiştir (Yüce ve Özbek, 2006: 12).

Ülkenin piyasa ekonomisine hazır olmaması bir yandan, pazara dayalı ekonomik sisteme geçişte zayıf performans göstermesi öteki yandan, durgunluk, işsizlik, vergi ve gümrük sisteminde şeffafsızlık, hükümetin borçlanmaya başvurmaları ve kendi çıkarlara kullanmaları kayıt dışı ekonominin boyutlarının inanılmaz dereceye getirmiştir. Kayıt dışı ekonomi GSYİH'nın yarısından çoğunu oluşturmaktadır. Gerçekte, BDT ülkelerin çoğunda geçiş sürecinde kayıt dışı ekonominin ve yolsuzlukların artışından bahsedilebilmektedir (bkz. Tablo 8).

Tablo 8: Yolsuzluğu Benimseme İndeksi, 2003 yıl

Göstergeler	Sıralama	İndeks
Kazakistan	107	4
Kırgızistan	130	1
Uzbekistan	137	4
Tacikistan	124	8

Kaynak: Alisher Hayitov, (2008), Ekonomika Tyurkoyazicnih Stran Sentralno-Aziatskogo Regiona: Sostoyanie i Problemi(Orta-Asya Türk Devletlerin Ekonomisi: Durumu ve Sorunları), Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Sayı: 11, <http://www.akademikbakis.org>,

Kırgızistan'ın küçük bir ekonomiye sahip olması, Amerika, Rusya, Çin ve Avrupa Birliği için “stratejik önem” taşıması ve bu ülkelerin oyun sahasından çıkamaması, ülkenin iktisadi ve politik sorunlarının çözülmesinde zorluklar yaratmaktadır. Böyle ekonomiler için, kendine kabul edilebilir ve en uygun

politikaların kararlaşmasından ziyade, büyük oyuncuların aldığı hamlelere, olumsuz etkilenmemek için, kendini ayarlamak daha gerçekçi olmaktadır.

1.2. Makroekonomik Performans

Bu bölümde ülke ekonomisinin genel yapısı temel makro ekonomik büyüklükler ile gösterilmektedir (bkz. Tablo 9).

1.2.1. Ekonomik Büyüme

Egemenliğin birinci yılları, piyasa koşullarına alışma ve “şok terapi” dönemi olarak nitelendirilebilir. 1996-1997 yıllarında ekonominin canlanmasının ve büyümenin önemli derecede “Kumtor Altın” madeninin üretime başlamasıyla sağlandığı görülmektedir. 1998 yılında büyümedeki gerileme Rusya’nın ekonomik krizine bağlıdır. İlerleyen yıllarda ekonomik büyüme artmış ancak 2002 (“Kumtor Altın” üretiminin azalışı) ve 2005’te (Siyasi devrim) en düşük seviyelerine ulaşmıştır. 2006–2008 yıllarında % 8 civarında, 2009’da küresel finansal krize rağmen büyüme sağlanmıştır. Bu Kırgızistan ekonomisinde finansal sektörün gelişmemiş olması ve etkinin zayıf kalması sebebi ile açıklanmaktadır.

Şekil 6’da Kırgızistan’ın bağımsızlık yılları boyunca reel GSYİH büyüklükleri verilmiştir. 20 sene içinde ülke ekonomisi hiç büyümemiş, ancak SB dağılmadan önceki yılın seviyesine ulaşmıştır. 2010 yılı ülke içinde yer alan nisan ve haziran olayları* ekonomik gerilemeye neden olmuştur. GSYİH’nın büyüme

* siyasi devrim ve etnik savaş

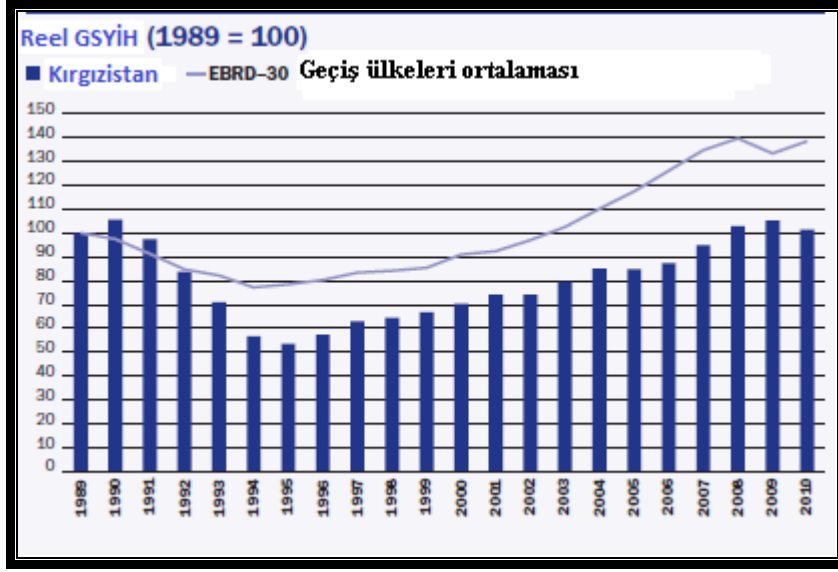
temposunun istikrarsız dinamiği ülke ekonomisinin dengesizliğine ve iç veya dış faktörlerden kaynaklanan krizlerin etkisine olan aşırı duyarlılığına neden olmaktadır.

Tablo 9 :Kırgızistan'ın Temel Makroekonomik göstergeleri

Göstergeler	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
GSYİH (milyar \$)	1.5	1.8	1.8	1.6	1.2	1.4	1.5	1.6	1.9	2.2.5	2.4	2.8	3.8	5.1	4.7	4.6
GSYİH (büyüme, %)	-5.4	5.6	9.9	1.8	3.6	5.4	5.3	0.0	6.7	7.0	-0.2	3.1	8.5	8.4	2.3	-1.4
Kişibaşına GSMH (\$)					252	278	309	330	359	435	478	546	727	972	880	863
Enflasyon (TÜFE, ort., %)	53	30.3	26	12.1	35.9	18.7	6.9	2.1	3.0	2.8	4.9	5.1	20.1	20.1	6.8	8.0
İşsizlik(%)								12.5	9.9	8.5	8.1	8.3	8.3	8.7	8.7	10.2
İhracat (milyon \$)	408	531	630	535.1	453.8	505	476	488	590	1024	1053	1485	2244	3037	2821	2794
İthalat (milyon \$)	522	782	646	755.1	536.6	554	450	572	724	1127	1397	2253	3218	4747	3680	4015
Cari İşlemler hesabı/GSYİH								-3.1	-4.2	4.9	2.6	-3.1	-0.2	-0.8	2.1	-5.3
Dış borç /GSYİH								96.7	92.7	92.9	85.9	72.5	56.8	48.5	57.9	65.1
Döviz kuru (ort., \$/KGS)	11.2	16.7	17.4	29.4	45.4	47.70	48.38	46.94	43.65	42.65	41.0	40.1	37.3	36.6	43.0	46.0

Kaynak: Comprehensive Development Framework of The Kırgız Republic to 2010, Kırgızistan Kalkınma Stratejisi 2009-2011, KC Resmi Kurulları, IMF

Şekil 6. Kırgızistan'ın reel GSYİH, 1989-2010.

Kaynak: EBRD Transition Report, 2010

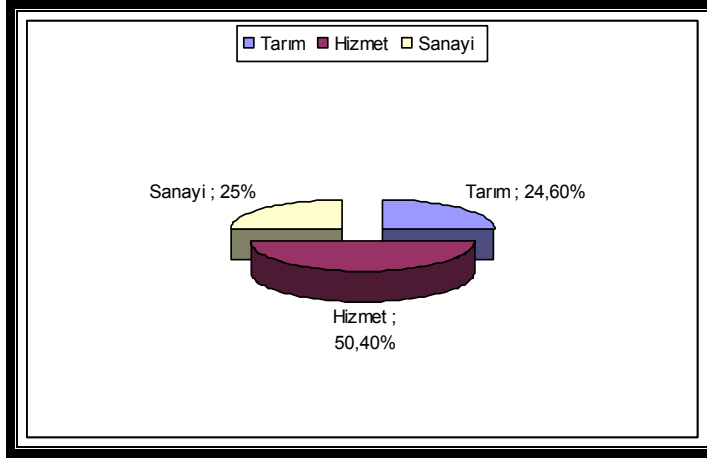
1.2.2. Başlıca Ekonomik Sektörler

Kırgızistan'da başlıca ekonomik sektörler hizmet, sanayi ve tarım olarak sıralanmaktadır. Ülke ekonomisinin yarım payı ile hizmet sektörü ağırlıklı olup, milli hâsılanın diğer payını sanayi ve tarım kesimleri neredeyse eşit paylaşmaktadır (bkz. Şekil 7). Genel olarak son yıllarda hizmet sektörünün büyüdüğü, sanayi kesiminin payının azaldığı gözlenmektedir.

Sanayi sektöründe de elektrik enerjisi sektörü, madencilik (altın, civa, uranyum, kömür) en önemli alanlardan olup imalat (ağır sanayi, makine araçları sanayi, elektronik aletler, tekstil, gıda sanayi ve içki sanayi) ekonomiye katkıda bulunmaktadır. Sanayi sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin % 89'u 1991–2000 döneminde özelleştirilmiştir. Geriye kalan işletmelerde altyapı sektörlerine ait olması veya ulusal stratejik anlam taşıması sebebinden dolayı özelleştirme programları hiç uygulanmamış veya sonraya bırakılmıştır. Madencilikte en büyük madencilik şirketi

Kumtor Altın İşletmeleri'n % 67'lik hissesi Kanadalı yatırımcılar tarafından satın alınmış, devlete ait ikinci en büyük madencilik firması Kırgızaltyn firması, İngiliz Oxus ve Avustralyalı Normandy madencilik şirketleri ile ortak çalışmaktadır. 2010 yılında Kumtor'un sanayideki payı %26, ihracattaki payı ise %39,2 oluşturmaktadır (bkz. Şekil 7). Bir ülke ekonomisinin bir şirketin performansına bu kadar bağlı kalması ekonomik hassasiyet ve zayıflığına işaret etmektedir.

Şekil 7: Temel ekonomik sektörlerin GSYİH'daki payı, 2010.

Kaynak: Central Intelligence Agency, World Fact Book, November 2010

Elektrik enerjisi sektörü GSYİH'nın % 5'ini, sanayi sektörünün yaklaşık % 16'sını ve kamu gelirlerinin % 10'unu oluşturmaktadır (Ulusal Kalkınma Stratejisi, 2009–2011, s.46) (bkz. Tablo 10).

Tablo 10: Sanayi kesiminin sektörel payı

	2005	2006	2007	2008	2009
Toplam sanayi:	100	100	100	100	100
Madencilik	1,9	2,1	2,2	2,1	2,2
İmalat	78,3	78,1	77,3	82,3	82,0
Elektrik enerjisi, gaz ve sunun üretim ve dağıtımı	19,8	19,8	20,5	15,6	16

Kaynak: Kırgızistan Ulusal İstatistik Komitesi, 2010, www.stat.kg

Tarım sektörün de önemli paya sahip olması ekonominin iklimsel veya kontrol edilmeyen faktörlere bağlı üretim yapısı nedeniyle, milli gelirdede dalgalanmalar yatabilmektedir. Hizmet sektörü inşaat, ulaştırma, telekomünikasyon, bankacılık ve tüketici hizmetlerinden oluşmaktadır. Telekomünikasyon alanında gündemde Kırgız Telekom'un özelleştirilme süreci yer almaktadır.

1.2.3. Enflasyon

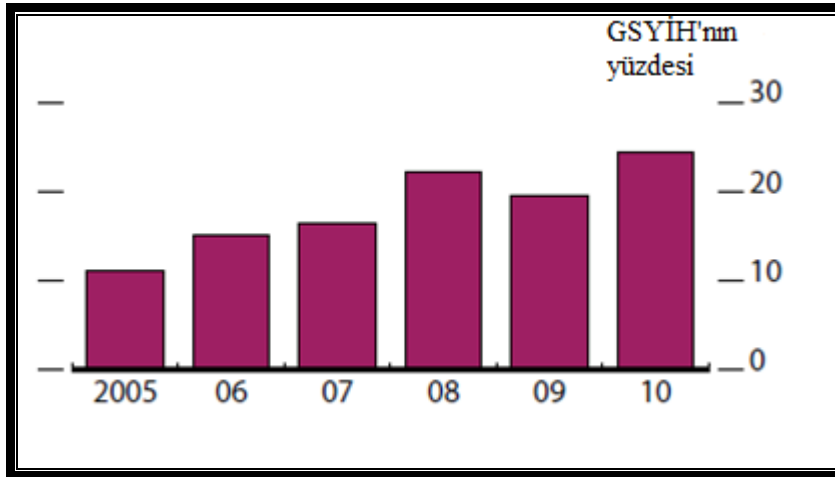
Büyüme ile ilişkili olarak enflasyonun piyasaya dayalı modelinin baştaki uygulama yıllarında üç rakamlı büyüklükte görülmüş ve 1998 yılında % 12 seviyesine kadar azalmıştır. Ancak 1999 yılında Rusya mali krizi sonucu % 35,9'a kadar yükselmiştir. 2000 yılından itibaren ekonomik istikrar yönünde atılan adımlar ve Kırgızistan Merkez Banka'sının uyguladığı sıkı para politikası sonucu enflasyon oranlarında önemli derecede bir düşüş yaşanmıştır. 2007–2008 yıllarda ise, enflasyonun tekrar % 20'lere yükselmesi, dünyadaki enerji ve gıda fiyatlarında görülen yüksek artışlara ve tarım ürünlerinin iç üretiminin azalışı sonucunda gıda grubu ürünleri ithalatının yüksek payına bağlanmaktadır.

1.2.4. İşsizlik

Resmi rakamlara göre, nüfusu 5,4 milyon kişi olan Kırgızistan'da % 8,4'ü işsiz olarak görülmektedir(Kırgızistan Ulusal İstatistik Komitesi-KUİK). Ancak işsizlik oranının reel göstergeleri % 20 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Küçük güçsüz ülke ekonomisi yeterli istihdam ve tüketim sepetini karşılayacak asgari ücreti sağlama kapasitesinde değildir. Ücretlerin düşük ve sosyal güvenlik sisteminin güçsüz olması sonucu işgücünün Rusya, Kazakistan, Güney Kore ve diğer ülkelere

göç etmesi söz konusudur. Kırgızistan’da 2005 yılında ortalama nominal ücret aylık 57.8 ABD doları, 2008’de 143 ABD doları olmuştur. Yüksek düzey yöneticilerin ücretleri 600 ABD doları civarındadır. Ülkede gölge ekonominin güçlü olduğu açıklanmaktadır. İşgücünün yarısı ülke dışında hayatlarını kazanmak zorunda kalmaktadır. Resmi rakamlara göre çalışan göçmenlerin sayısı 300.000’ni geçmekte, ancak gerçekte rakamın üç katı kadar olduğu tahmin edilmektedir. Kırgızistan’da Sovyet Birliği’nin dağılmasından sonraki gibi ikinci “beyin göçü” yaşandığı vurgulanmaktadır.

Şekil 8. Yurtdışında çalışan işçilerin resmi havale miktarı (GSYİH’ya oranı)

Kaynak: Nurbek Jenish, Economic trends and prospects in developing Asia: Central Asia, Kyrgyz Republic, ADB, 2011, s. 107, Kırgız Cumhuriyeti’nin Ulusal İstatistik Komitesi, <http://www.stat.kg>

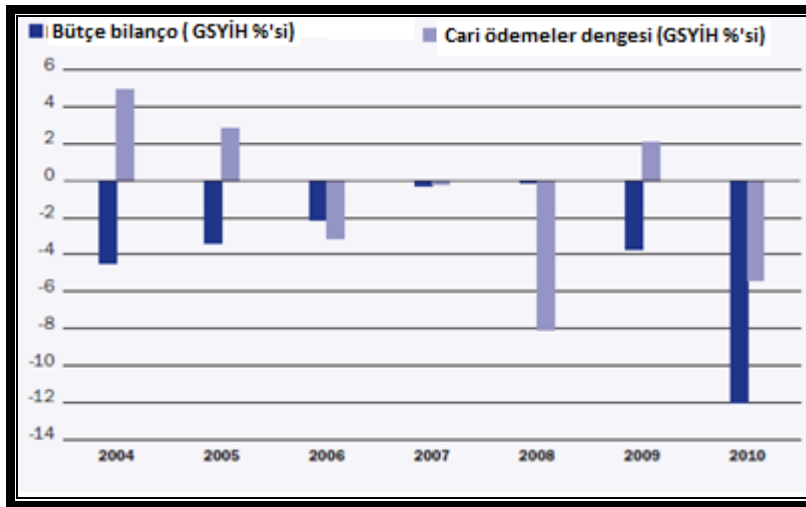
Çalışan göçmenlerin para göndermeleri ülke içi toplam talebi olumlu yönde etkilemekte ve bu akım GSYİH önemli bir payını oluşturmaktadır (bkz. Şekil 8). Ancak orta ve uzun vadede bu oranda işsizliğin ve bu boyutta işgücünün göçmesi toplumsal ve ekonomik krizleri yaratmaktadır.

1.2.5. Ödemeler Dengesi

Kırgızistan'da dış ticaret dengesi, birçok az gelişmiş ülkelerdeki gibi açıktır. Dış ticaretin temel sorunu onun istikrarsız eğiliminde yatmaktadır. Son yıllarda ihracatın istikrarsız seyir izlediği ve ithalatın ihracattan giderek çok yüksek oranda arttığı görülmektedir.

İhracatının özellikle komşularının ithal performansına bağımlı olduğu ve bölgesel düzeyde bölge ülkeleriyle gerçekleştiği görülmektedir. Kırgızistan'ın ihracatında %30,9 İsviçre, %12,9 Rusya, %12,8 Fransa, %11,6 Özbekistan, %9,5 Kazakistan, %11,2 Birleşik Arap Emirlikleri ilk sıralarda yer almaktadır. Kırgızistan'ın ithalatında yer alan başlıca ülkeler Rusya (%35,8), Çin Halk Cumhuriyeti (%20,5), Kazakistan (%11), ABD (%3,3) Almanya (%3,3) ve Özbekistan'dır (%3,7). İhracatın yapısında en önemli payı kıymetli metaller (altın), ithalatın yapısında ise en önemli payı mineral ürünler (benzin, kerosin) almaktadır (TC Bişkek Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği Raporu, 2010).

Şekil 9. Cari işlemler hesabı

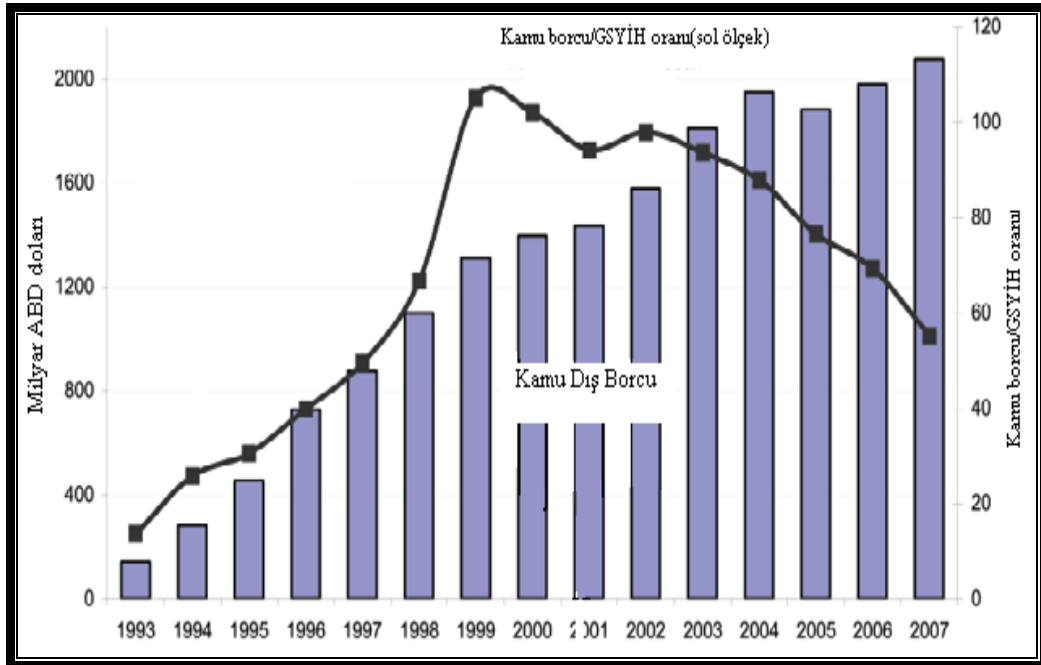

Kaynak: EBRD transition report, 2010

1.2.6. Dış borç

Ülke içi tasarrufların düşük düzeyde olması nedeniyle dış borç yükü söz konusu olmaktadır (bkz. Şekil 10). Bugünde 2,6 milyar doların üstünde olan Kırgızistan'ın dış borcu 2011 yılın sonunda GSYİH'nın %67 seviyesine ulaşacağı hesaplanmaktadır. Kırgızistan, toplam dış borç yükümlülüğün yarısının üstünde IMF, Dünya Bankası ve Asya Kalkınma Bankası önünde taşırken, iki taraflı anlaşmalar çerçevesinde alınan %44'ünü Rusya, Japonya ve Çin ülkeleri önünde taşımaktadır. 2015–2020 yılları arasında Kırgızistan sadece faiz değil anapara ödemeleri yapmak zorundadır. Bu dönemde “büyük oyuncuların” ulusal ekonomi üzerindeki baskılarını daha da arttıracakları beklenebilir.

Şekil 10. KC'nin kamu dış borcu, 1993-2007

Kaynak: KC Maliye Bakanlığı, www.minfin.kg

2. KIRGIZİSTAN ELEKTRİK ENERJİSİ SEKTÖRÜNÜN DURUMU

2.1. Elektrik Hizmetinin Tarihsel Gelişimi, Hidroelektrik Sektörünün Gelişimi*

Kırgızistan'ın modern enerji sistemi toplam 3.5 milyon KW gücüne sahip 15 hidroelektrik santral(HES) ve 2 termik santralinden(TS) oluşmaktadır. Birbirine teknolojik bağda bulunan hidroelektrik ve termik santraller elektrik gücünü 500, 220, 110, 35, 6 ve 0.4 KW gerilimindeki iletim hatları aracılığıyla tüketicilere ulaştırmaktadır. Ülkenin enerji sistemi, 110–500 KW gerilimdeki iletim hatlarıyla Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Kuzey Kazakistan enerji sistemleri ile bağlı olup Orta Asya Birleşik Enerji Sisteminin bileşeni olmaktadır.

Rusya Çarlığı altındaki Kırgızistan'da elektrik sektörü olarak adlandırılabilen bir olgu yoktu. İlk elektrik santralleri 1913-1914 yıllarında toplam kapasitesi 265 KW'ı bulan Osh, Bishkek, Karakol ve Kızıl-Kıya şehirlerinde ve kömür üretimini geliştirmek için kömür madenlerinde kurulmuştur. 1916 Rus hidroelektrik ve hidroteknik mühendisi olan V.A. Vasilyev'in projesi boyunca Atbaşı kanalında öncekilerle kıyasla daha büyük 440 KW gücündeki hidroelektrik santral kurulmuştur. Santral, Büyük Chui Kanalının kuruluşunda elektrik ekskavatörlerin kullanımının gerekliliği düşüncesiyle kurulmuştur. 1917 yılında Kırgızistan bölgesinde birkaç termik ve hidroelektrik santral bulunmaktaydı.

*Bu bölümdeki bilginin önemli bir kısmı C.T. Tulemberdiyev, K.R. Rahimov ve Y.P. Belyakov'un "Kırgızistan Enerji Sektörünün Gelişimi" kitabından derlenmiştir.

21 Şubat 1920 yılında Sovyetlerde Rusya'nın GOELRO (Gosudarstvennaya Komissiya po Sostavleniyu Plana Elektrofikacii) elektriklenme planlama komisyonunun kurulmasına karar verilmiştir. Ancak Kırgızistan'ın merkezden (Moskova) uzak olması ve ulaşım, iletişim, enerji gibi altyapıların olmaması doğal enerji kaynakların yeterli derecede incelenmesine engel teşkil etmiştir. Bu yüzden ülkenin birinci beş yıllık planında elektrik sektörü yavaş tempoda gelişmiştir. 1924–1928 yılları arası Kırgızistan elektrik santrallerin güçleri Tablo 11'de verilmektedir.

Tablo 11: 1924–1928 yılları arası Kırgızistan elektrik santrallerin kurulu gücü.

Santrallerin bulunduğu bölge	Jeneratörler gücü, KW				
	1924	1925	1926	1927	1928
Osh	55	65	65	120	120
Kızıl-Kıya	57	57	121	121	121
Bişkek	19,5	43,5	43,5	125	125
Celal-Abad	-	25	25	25	25
Sulukta	76	76	76	76	76
Kara-Kol	7	48	48	48	48
Kara-Suu	-	-	26	26	26
Toplam	214,5	314,5	404,5	541	541

Kaynak: Tuleberdiev ve diğerleri, Kırgızistan Elektrik Sektörünün Gelişimi, 1997

GOELRO Kırgızistan Enerji Sisteminde iletim hatlarının yayılmasında en büyük rol oynamıştır. Elektrik Sisteminin gelişme tarihinde en önemli dönemlerden biri değişen elektrik akımına geçtiği dönem olmaktadır. Sovyetler zamanında Kırgızistan'ın coğrafi konumu ve iklimsel koşullar gibi teknik özelliklerinden dolayı ulusal enerji sektöründe asıl önem hidroelektrik sistemine verilmiştir ve bugünlerde ülke ekonomisinin temelini oluşturan sektörlerden olduğu kabul edilmektedir.

Hidroelektrik Sistem

Hidroelektrik santraller elektrik enerjinin üretiminde en etkin kaynaklardan sayılmakta, çünkü elektrik yenilenebilir su kaynaklarından üretilmektedir. 252 orta ve iri nehirlerden oluşan Kırgızistan hidroelektrik potansiyeli 18,5 milyon KW gücünde 162,5 milyar KW-saat enerjiden oluşmaktadır. Bu nehirlerin teknik potansiyeli 11,3 milyon KW gücünde 99,2 milyar KWh enerji, ekonomik potansiyeli 6,3 milyon KW gücünde 55,2 milyar KWh enerji kadar hesaplanmıştır (Belyakov ve Rahimov, 1985: 53).

Büyük kaynakların bulunmasına rağmen, kullanılan miktar tüm potansiyelinin yüzde 6,67'sini, teknik potansiyelinin yüzde 11,0 oluşturmaktadır. Kırgızistan'ın enerji sisteminde 2870 mWt gücünde 5 HES'ten oluşan Naryn HES grubu, 35,37 mWt gücünde dokuz santralden oluşan Alamedin HES kaskadı, 8,7 mWt gücünde "Bystrovskaya" hidroelektrik santralinden ve diğer yedekte (beklenmekte) bulunan küçük ölçekteki hidroelektrik santrallerden oluşmaktadır.

Hidroelektrik santrallerin diğer elektrik santrallerden temel ayıran özellik, onların düşük maliyetle enerjiyi üretmesidir. Ve en önemli dezavantajları da yoğun sermaye yatırımların gerektirmesi, uzun dönemde kurulumu, su enerjisinin yoğunlaştığı yerde kurulması ve su barajlarını gerektiren geniş kara alanlarının su altında kalması gerekliliğidir. Kırgızistan'ın örneğinde, su politikaları ile iç içe yönetilmesi gerektiği hidroelektrik santraller, su stokunun iyi ve etkin yönetilmesi için hidroelektrik santraller grubu (HES grubu) şeklinde birleşmektedir.

Tablo 12: Hidroelektrik Sektörünün Gelişiminin Göstergeleri

Yıllar	HES gücü		Elektriğin üretimi		Hidroelektrik Potansiyelinin kullanımı, %
	KW	%	Milyon KWh	%	
1913	0,055	31,25	0,08-0,1	22,78	0,00005
1932	0,761	13,98	1,67	9,41	0,00016
1940	2,1	10,71	7,1	13,75	0,00043
1950	22,0	30,34	92,3	46,9	0,0057
1960	66,3	25,98	285,3	32,73	0,175
1970	277,4	29,20	1188,4	37,59	0,73
1980	1467,1	62,70	4845,7	52,83	2,98
1990	2713,3	80,10	8950,9	68,03	5,5
1995	2953,3	85,30	10855,0	88,9	6,67

Kaynak: Tuleberdiev ve diğerleri, Kırgızistan Elektrik Sektörünün Gelişmesi, 1997, s. 134

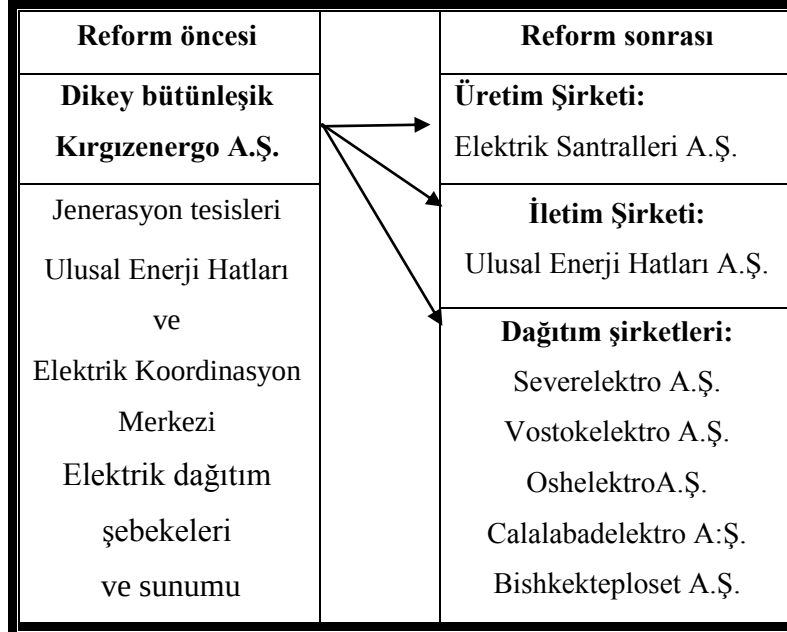
İlerleyen yıllarda elektrik gücünün artışı, elektrik tedarikin merkezileşmesi ve santrallerin paralel rejime geçmesiyle iletim hatlarının gerilim kapasitesi ve uzunluğu artmıştır. 6–10 KW’lık gerilim hatları şehir ve köy dağıtım şebekelerinde yayılmıştı. 35-110 KW’lık iletim hatları elektrik santralleri ve lokal enerji sistemlerini biri birine bağlamıştır. 220 KW gerilimindeki iletim hatları ülkenin Kuzey ve Güney enerji sistemlerini Özbekistan ve Güney Kazakistan enerji sistemleri ile bağlamakla beraber Kurpsay, Taşkömür ve Şamaldısay iri hidroelektrik santrallerin güççıkışı için kullanmaktadır. En yüksek gerilimdeki 500 KW’lık iletim hatları en iri Toktogul ve kurulması beklenen Kambar-Ata–1 ve -2 hidroelektrik santrallerin güççıkışı için kullanılmaktaydı. Bundan başka en yüksek gerilimli hatlar Orta Asya Birleşik Enerji Sisteminin kilit halkasını oluşturmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve ülkenin bağımsızlığı kazanması sonucu Kırgız Cumhuriyeti Hükümetinin 10 Aralık 1993 tarihli 592 sayılı Kararnamesi ile SSCB zamanından miras kalan mevcut enerji tesisler bazında “Kırgızenergoholding” şirketi kurulmuştur. “Kırgızenergoholding” kendi yapısında barındıran elektrik ve ısı enerjisinin üretim, iletim ve dağıtım görevini yapan 16 farklı işletmesi ile tamamen “iktisadi hesaplama” prensibine göre faaliyet göstermiştir. Bunlardan başka proje ve inşaat yapı işlerinde uzmanlaşmış şirketi içermiştir. 1996 yılında işletmeler kurumsal yönetime geçilmiş ve “Kırgızenergoholding” “Kırgızenergo” anonim şirketi olarak yapılanmıştır.

Kırgızenergo A.Ş. dikey bütünleşik yapı şeklinde yapılanmış ve elektrik enerjisi sektöründe kamusal doğal tekel niteliğini korumuştur. Dev kamu elektrik kuruluşunun demonopolize ederek ve reel rekabet koşullarını oluşturarak etkinliğini artırmak amacıyla 1997 yılında KC Hükümeti Kırgızenergo A.Ş.'nin Devletsizleştirilmesi ve Özelleştirilmesi Programını geliştirmiş ve kabul etmiştir. Programa göre kamu kuruluşları işlevsel özelliklerine göre elektriğin üretim, iletim ve dağıtım segmentlerine ayrılmaktadır (bkz. Şekil 11). Rekabetçi elektrik piyasasının etkin altyapısını hazırlamak için dikey entegre kuruluşları doğal tekel ve rekabetçi segmentlere ayrışması reformların mantığını oluşturmaktadır. Elektrik enerjisi sektöründe yaşanan bu süreç Dünya genelinde etkinliği artırmak için tek kural olarak kabul edilmiştir.

*“İktisadi hesaplama” ilkesi sosyalistik ekonomilerde yaygın olup, halk iktisadının planlı yürütülmesini sağlamak için üretim maliyetlerinin tamamının karşılanması gerektiği, böylece işletme ve çalışanların ekonomik teşviği doğacağı düşünölmüştür.

Şekil 11: Reform öncesi ve sonrası elektrik enerjisi sektörü

Kaynak: Kırgızistan Ulusal Enerji Hatları A.Ş., www.energo.kg

Türkiye’de elektrik enerjisi sektörü de bu yolu izledi. Elektrik sektörünün serbestleşmesi yönünde 2001 yılı 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu ve 2004’te Yüksek Planlama Kurulu’nun 2004/3 sayılı kararıyla “Elektrik Enerjisi Sektörü Reformu ve Özelleştirme Stratejisi Belgesi” kabul edilmiş ve elektrik sektörünün gelişiminde yeni dönem yaşanmaya başlamıştır. Türkiye’de dikey bütünleşik yapıda olan vekamu tekeli olarak yürütülen elektrik enerjisinde iletimin kamudakalması koşulu ile üretim ve dağıtımın rekabete açılması öngörülmüştür.

Gelişmiş ülkelerde elektrik özelleştirmeleri ve buna bağlı reformlar daha tutarlı politikalar izleyerek hedeflerine ulaşmış gözükmektedir. Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde özelleştirme uygulamaların başarı olma olasılığı gelişmiş ekonomilere görece daha düşüktür. Rekabetin sağlanması için tamamlanmamış altyapı amaçlanan başarıyı engellemektedir.

2.2. Elektrik Sektörünün Yapısı ve Ekonomik Göstergeler

Elektrik Enerjisi sektörünün yapısı tek jenerasyon şirketi (“Elektricheskie Stancii”(Elektrik Santralleri A.Ş.)), tek iletim şirketi (“Nacionalnaya elektricheskaya set Kirgızstana” (Kirgızistan Ulusal Enerji Hatları A.Ş.)), dört dağıtım şirketi “Severelektro”, “Vostokelektro”, “Oshelektro”, “Calalabatelektro” ve termik santralinden (“Bishkekteploset”) ve kontrol hissesi devlete ait olan yedi anonim şirketten ve özel mülkiyetli “Chakan HES”, “Bystrovskaya HES” ve Kalininskaya HES”ten oluşmaktadır.

2.2.1. Üretim segmenti

3680 MW Kurulu gücünde olan üretim segmenti hâlihazırda 15’i hidroelektrik santrali (2950 MW), 2’si termik santral (730 MW) olmak üzere 17 santralden oluşmaktadır. Elektrik enerjisinin temel kaynağı olarak görülen hidroelektrik santrallerinden en büyük beşi Toktogul, Kurpsay, Taşkömür, Şamaldısay ve Uçkurgan Narın nehrinin aşağı kısmında yer almaktadır (bkz. Tablo 13). Daha küçük santraller Narın nehrin yukarı kısmında (Atbaşı santrali- 40 MW) ve toplam 40 MW kapasitesindeki küçük çaplı 10 hidroelektrik santral Chüy vadisinde yer almaktadır.

Termik enerji santralleri Bişkek ve Oş şehirlerinde olup, söz konusu santraller elektrik temini, ısıtma ve sıcak su hizmeti vermektedirler. Kirgızistan’ın elektrik enerjisinin % 80’ni hidroelektrik santrallerde üretilmekte, geriye kalanı kömür, gaz ve petrol yakıtıyla termik santrallerden elde edilmektedir (bkz. Tablo 14).

Bunun yanında, Elektrik Santralleri A.Ş. iç piyasasının ek elektrik talebini karşılamak için Kambar-Ata 1 ve 2 hidroelektrik santral inşaatını sürdürmektedir. Kambar-Ata 2 (360 MW) santralinin inşaatı bitmek üzere, Kambar-Ata 1 (1900 MW) santralinin inşaatı %40 oranında tamamlanmış bulunmaktadır. En büyük yatırımcısının RAO-UES olduğu bu iki santralin gelecekte elektrik talebini karşılamada önemli katkı sağlayacağı beklenmektedir.

Tablo 13: En iri hidroelektrik santraller, kurulu güçleri.

En İri Elektrik Santraller	Kurulu gücü, MW
Toktogul HES	1200
Kurpsay HES	800
Taş-Kömür HES	450
Şamaldısay HES	240
Uç-Kurgan HES	180
At-Başı HES	40
Bişkek Termik Santrali	666
Oş Termik Santrali	50
Toplam	3640

Kaynak: Elektrik Santralleri A.Ş., www.energo-es.kg

Tablo 14: Santral tipine göre elektrik üretimi 2001-2009(milyar KWh)

	001	002	003	004	005	006	007	008	009
Hi droelektrik santraller	2,43	0,08	3,00	4,09	3,98	5,65	4,01	0,76	0,10
Te rmik santraller	,24	,14	,02	,05	,91	,87	,83	,03	,98
To plam	3,67	1,92	4,02	5,14	4,89	4,52	4,83	1,79	1,08

Kaynak: Kırgız Cumhuriyetinin Ulusal İstatistik Komitesi, <http://www.stat.kg>

2.2.2. İletim Segmenti

Üretim şirketinden dağıtım şirketlerine kadar elektrik enerjisinin iletimini ve “Kırgızistan Ulusal Enerji Hatları” A.Ş. gerçekleştirmektedir. Ulusal Enerji Hatları A.Ş.’nin % 93.726 mülkiyeti devlete ait altı bölgesel Yüksek Gerilim Elektrik Hatları Kuruluşlarını içermektedir. Ulusal Enerji Hatları A.Ş. 110–500 KW gerilimdeki ulusal elektrik hatları aracılığıyla piyasaya elektrik iletimini yapmakla beraber, ulusal ve uluslararası güç akışlarının operasyonel koordinasyonundan sorumlu olmaktadır.

2.2.3. Dağıtım Segmenti

Dağıtım segmenti bölgesel olarak ayrılmış dört dağıtım şirketinden oluşmaktadır (bkz. Tablo 15)

Dört bölgesel dağıtım şirketinin asıl görevleri şunlardır:

- Elektriğin tüketicilere kaliteli ve kesintisiz olarak sunumu
- 35–0,4 KW’lık mevcut hat ve istasyonların modernizasyon ve rekonstrüksiyonunun gerçekleştirilmesi
- 35–0,4 KW’lık elektrik şebeke ağlarında elektrik akımının ölçümünün güçlendirilmesi
- Alacak ve borçların takibi ve elektrik enerjisi kayıplarının azaltılması

Tablo 15: Dağıtım şirketleri ve görev bölgeleri

Dağıtım Şirketi	Görev bölgeleri
Severelektro A.Ş.....	Chuy, Talas bölgeleri ve Bişkek şehri
Vostokelektro A.Ş.....	Issık-göl, Narın bölgeleri
Oşelektro A.Ş.....	Oş, Batken bölgeleri
Calalabadelektro A.Ş.....	Calalabad bölgesi

Kaynak: KC Enerji Bakanlığı, www.energo.gov.kg

Yüksek elektrik kayıpları ve kaçakları ile eski yıpranmış donanımın kullanması dağıtım şirketlerinin elektriği kesintili ve kalitesiz dağıtmasına neden olmaktadır. Kırgızistan nüfusunun %98'i elektrik kullanmakta ancak elektrik faturası tahsilâtı %50 civarında gerçekleşmektedir. Dağıtım şirketlerinin teknik ve finansal sorunları, iletim ve üretim şirketleriyle olan yapısal sorunları elektrik sektörünü zayıflatmaktadır.

2.2.4. Elektrik Enerjisinin Tüketimi

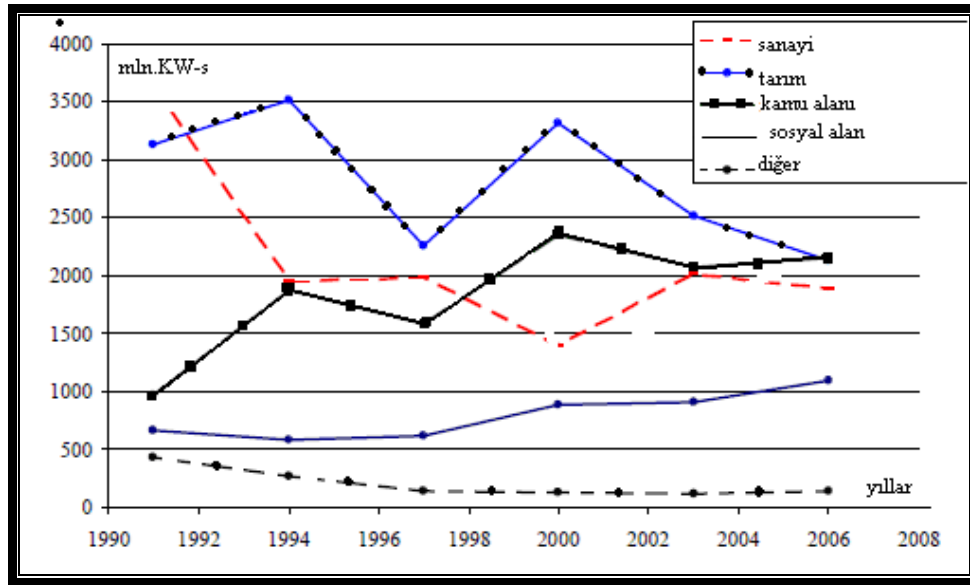
Genel olarak, her ülkede olduğu gibi Kırgızistan'da da elektrik enerjisinin tüketimi bilinen sebeplerden dolayı yıldan yıla artış göstermektedir. Özel olarak, dünya fiyatları seviyesinde olan mazot, kömür, doğal gaz gibi yakıt türlerinin yanında elektrik enerjisinin iç piyasada ucuz kalması nedeniyle ülkede elektrik enerjisi çoğu bölgede tek enerji kaynağı olarak kullanılmaktadır.

Genel olarak elektrik tüketiminde sanayi ve tarım sektörünün tüketim payı azalırken, özel ve kamu tüketim payı artış yönünde seyretmektedir 90'lı yıllarda

yaşanan şoklar ve sanayi sektörü aleyhine elektrik fiyatlarında çapraz sübvansiyon uygulamaları payların ortaya çıkmasında etkilidir (bkz. Şekil 12).

Günümüzde Kırgızistan’da sanayide kullanılan elektrik fiyatı konutlarda kullanılan elektrik fiyatının iki katı kadardır. Grafiğin böyle şekillenmesine sebep olan bir başka husus, yolsuzluklar nedeniyle gerçekte sanayide kullanılan elektriğin konutta tüketilmiş gibi gösterilmesidir.

Şekil 12: Elektrik tüketim yapısının dinamiği, 1990-2006

Kaynak: Ulusal İstatistik Kurumu, www.stat.kg

3. KIRGIZİSTAN ELEKTRİK ENERJİSİ SEKTÖRÜNDE REFORMLAR VE ÖZELLEŞTİRME

Kırğızenergo A.Ş.’nin Özelleştirme Programı “KC Kamu Mülkiyetinin Devletsizleştirme ve Özelleştirme”, “Enerji” Kanunu, “Elektrik Enerjisi” Kanunu ve

“Elektrik Enerjisi Yönetim Sisteminin Geliştirilmesi” Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine uygun olarak geliştirilmiştir.

3.1. Gerekçe, Amaç ve Hedefler

Özelleştirme uygulamaları dünya genelinde 1980’li yıllarda, geçiş ülkelerinde ise Sovyet blokunun çöküşünden sonra hızla yayılmaya başlamıştır. Kırgızistan elektrik enerjisi sektörünün özelleştirilme gerekçeleri şunlardır:

- Tüketicilere kesintisiz ve kaliteli bir şekilde elektrik ve ısı enerjisi hizmetinin sunumunu sağlamak
- Enerji üreticilerinin ve tüketicilerinin menfaatlerini koruyarak enerji tasarrufunu geliştirmek
- Ülkenin enerji güvenliğini temin etmek amacıyla aşırı derecede aşınmış ve yıpranmış üretim araçlarını yenilemek ve elektrik enerjisinde giderek yükselen talepleri karşılayabilmek amacıyla ulusal enerji sistemine yerli ve yabancı yatırımları çekmek
- Çevresel gereksinimlere uygun olarak maliyet-etkinlik kriterine dayalı elektrik ve diğer enerji kaynaklarının üretimi, iletimi ve dağıtımını sağlamaktır.

Kırgız Cumhuriyeti’nde elektrik enerjisi sektörünün yeniden yapılanma süreci Kırgızenergo A.Ş.’nin devletsizleştirme ve özelleştirme programı çerçevesinde gerçekleşmektedir (Kırgızenergo A.Ş.’nin Devletsizleştirme ve Özelleştirme Programı, 1997). Devletin belirttiği temel *amaçlar ve hedefler* şu şekilde sıralanabilir:

Amaçlar:

- Elektrik enerjisi sektörünün demonopolizasyonu ve elektrik ve ısı enerjisi piyasasında rekabet ortamının oluşturulması yoluyla ulusal elektrik kuruluşlarının etkinliğini arttırmak
- Elektrik ve ısı enerjisi tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için ulusal elektrik şirketlerinin etkin çalışmasını sağlamak
- Mevcut potansiyel hidroelektrik kaynaklarının maksimum kullanımı için elektrik sektörünü geliştirmek
- Yüksek iktisadi etkinliğe ulaşmak, stratejik planlama yapmak ve enerji sistemi kuruluşlarının üretim alanın yönetmek amacıyla Kırğızenergo A.Ş.'nin optimal yönetim yapısını belirtmek
- Kırğızenergo A.Ş.'nin yeniden yapılandırılmasının temel yönlerini belirtmek
- Ulusal enerji politikasını belirlemek, elektrik ve ısı enerjisi fiyatlarında devlet düzenlemesini gerçekleştirmek.

Hedefler:

- Elektrik enerjisi sisteminin yapılandırılması, modernleştirilmesi ve gelişmesi için hukuki altyapıyı oluşturmak
- Elektrik enerjisi kompleksi kuruluşlarının arasındaki teknolojik bağlarının korunması şartıyla devletsizleştirme ve özelleştirme süreçlerinin optimal regülasyonu
- Devletsizleştirme ve özelleştirme hedeflerinin gerçekleştirme sürecinde elektrik kuruluşlarının etkin yönetimini sağlamak

- Kırgızenergo A.Ş.'nin finansal ve ekonomik incelemesi gerçekleştirilerek en uygun ve etkin özelleştirme yöntemini seçmek
- İç ve dış piyasalarla rekabetin sağlanması
- Şüpheli alacakların kıymetli evraklara dönüştürülmesi veya silinmesi yoluyla finansal iyileşme olanağını sağlamak
- Elektrik enerjisi kuruluşlarının yapısal dönüşümü sonucunda olası negatif sosyal, ekonomik, teknolojik etkilerine karşı önleyici tedbirleri almaktır.

Elektrik sektörünün desantralizasyonu, ticaretleşmesi, yapısal ve finansal dönüşümünün amacı etkinliği arttırmanın yanında özel yatırımlar yoluyla gelişme ve işleyişini sağlamaktır. Kırgızenergo A.Ş.'nin işlevsel özelliklere göre segmentlere ayrışması, bu segmentleri oluşturan şirketlerin karşılıklı anlaşmalar bazında çalışma mekanizmasının oluşturulması hedeflenmiştir. Özelleştirmenin elektriğin üretim, iletim ve dağıtım aşamalarında teknik ve ticari kayıpların azaltılmasında etkili olacağı beklenmiştir. Ayrıştırılmış sistemin, segmentler arasında şeffaf ve adaletli ticari ilişkilerin yaratılmasına ön koşullar hazırlayacağı düşünülmüştür.

Ancak, Kırgızenergo A.Ş.'nin bütünleşik sisteminden çekilmesi ile on sene geçmesine rağmen yeniden yapılanma süreci başarısız olmuş ve yeni sistem bugüne kadar çözüm üretememiştir. Kırgızenergo A.Ş.'de genel müdürlük görevini yapan ve bilim adamı Sartkaziev'e (2004) göre sektörün yeniden yapılandırma ve özelleştirme sürecindeki başarısızlıkları şöyle açıklanabilir:

- Toktogul hidroelektrik santraller grubu tek bir teknolojik mekanizmadan oluşmaktadır; Çünkü hidroelektrik santraller tek bir nehir üzerinde

kurulmuş olup HES grubu şeklinde çalıştırılmakta ve ulusal ve bölgesel su politikalarına doğrudan bağlı kalmaktadır. Bunun yanında Toktogul HES grubunun yaz ve kış rejimlerine uygun şekilde çalışması gerekmektedir..

- Bişkek ve Oş termik santralleri sadece ısı enerjisi kaynağı olarak hizmet vermektedir ve elektrik enerjisi piyasasında rekabetçi potansiyele sahip değildir;
- Tek başına Alamedin hidroelektrik santraller grubu bazında özelleştirilmiş olan “Chakan HES” A.Ş.’nin elektrik üretme gücünün küçük kalması rekabet yaratmamaktadır;
- Kambar-Ata 1 ve 2 hidroelektrik santralleri henüz tamamlanamamıştır.

3.2. Yasal adımlar

3.2.1. Yasalarda değişiklik

Elektrik enerjisi sektöründeki temel yasal düzenlemeler aşağıdaki kanunlara ve devlet programlarına dayanmaktadır:

- 30 Ekim 1996 tarihli “Enerji” Kanunu
- 28 Ocak 1997 tarihli “Elektrik enerjisi” Kanunu
- 12 Haziran 1998 tarihli “Enerji Verimliliği” Kanunu
- 21 Ocak 2002 tarihli 7 sasılı Toktogul HES Grubu ve Yüksek Gerilim Hatların Özel Statüsü” Kanunu
- 31 Aralık 2008 tarihli “Yenilebilir Enerji Kaynakları” Kanunu
- Kırgız Cumhuriyetinin kısa vadeli Ulusal Enerji Politika ve Programları, 2025 yılına kadar Yakıt-Enerji Kompleksini Geliştirme Stratejisi.

“Enerji” Kanunu

Elektrik enerjisi sektörünün yeniden yapılanması için ilk yasal adımı “Enerji” Kanununun kabul edilmesi olmuştur. Kanunda ilk defa yakıt-enerji kompleksine ait kuruluşların herhangi bir yasal formda ve mülkiyet türünde (devlet, belediye, özel) işleyebileceği belirlenmiştir. Yasa, elektrik enerjisinin eskisi gibi kamusal hizmet olarak değil özel mal olarak tanımlamaktadır.

“Elektrik Enerjisi” Kanunu

28 Ocak 1997 tarihli “Elektrik Enerjisi” Kanunu rekabete dayalı elektrik piyasası oluşturma, özel sektörü geliştirme ve yatırım çekme yoluyla elektrik enerjisi sektöründe piyasa kurallarını belirlemektedir. Kanun hükümlerine göre, Düzenleyici Kurumdan lisans alan herhangi kamu veya özel tüzel ve gerçek kişiler elektrik enerjisi ithalat, ihracat ve ticaretini yapabilir. Kanunda iletim ve dağıtım şirketlerinin hak ve yükümlükleri belirlenmiştir.

“Enerji Verimliliği” Kanunu

12 Haziran 1998 tarihli “Enerji Verimliliği” Kanunu enerjinin etkin kullanılmasını amaçlamıştır. Kanun enerjinin üretim, iletim, dağıtım ve tüketim aşamalarında, iletim ve dağıtım şebekeleri ile ulaşımında enerji verimliliğinin artırılmasını amaçlamaktadır.

“Toktogul HES Grubu ve Yüksek Gerilim Hatların Özel Statüsü”

Kanunu

21 Ocak 2002 tarihli 7 Sayılı Toktogul HES Grubu ve 110 KV ve üstü gerilim hatlarının (Ulusal Hatlar A.Ş.) özel statüsüne yönelik yasaya göre oluşan yeni şirketlerin kamu hisselerinin (% 93,72) “satılamaz, ipotek edilemez, vekile devredilemez ve mülkiyeti herhangi yabancılaşma türüne tabi olamaz” nitelikte olduğu belirtilmiştir. Kuruluşların ulusal düzeyde öneme sahip olması, herhangi bir sebepten devletin kontrolü altından çıkması ile olumsuz sonuçların ortaya çıkması olasılığı nedeniyle bu şirketler için özel bir statü tanımlanmıştır.

“Yenilebilir Enerji Kaynakları” Kanunu

31 Aralık 2008 tarihli “Yenilebilir Enerji Kaynakları” Kanunda yenilebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve kullanımı, enerji yapısının iyileşmesi, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, sosyal ilerleme, enerji güvenliği, çevre koruma ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma amaçlanmıştır.

Ulusal Enerji Programları

2008 yılının başında Parlamento 2008-2010 yılları arası orta vadeli Ulusal Enerji Programını ve 2025 yılına kadar uzun vadeli Yakıt-Enerji Kompleksini Geliştirme Stratejisini kabul etmiştir.

Programlarda yakıt-enerji kaynaklarının etkin kullanımı ile ülkenin enerji güvenliğini ve ekonomik kalkınmayı sağlamayı hedeflenmiştir. Programlar

çerçevesinde gerçekleştirilecek uygulamalar şöyle sıralanabilir (2008–2010 Ulusal Enerji Programı):

- Enerji sektöründe alınan reformlar için yasal altyapının iyileştirilmesi;
- Dağıtım şirketlerinin özelleştirilmesi;
- Orta Asya ülkeleri ile işbirliği politikaları geliştirmek ve bölgesel enerji piyasası oluşturmak;
- Enerji üretim tesislerini yenilenmesi ve üretim kapasitesinin yükseltilmesi;
- Küçük çaplı HES’leri ve yenilenebilir enerji kaynakları geliştirmek;
- Enerji tasarrufunu teşvik etmek

3.2.2. Kurumsal Altyapı

Elektrik sektöründe düzenlemelerden sorumlu kurumlar:

Ekim, 1996	KC Başbakanlığı Enerji Kurumu
Ekim, 2005	KC Antimonopol Siyaseti ve Rekabeti Geliştirme Devlet Ajansı
Mart, 2007	Sanayi Enerji ve Yakıt Kaynakları Bakanlığı ve ona bağlı Yakıt-Enerji Kompleksi Düzenleme Kurumu

Ekim 1996’den itibaren “Enerji” Kanunu çerçevesinde Enerji sektöründe düzenleme KC Başbakanlığına bağlı Enerji Kurumu tarafından yapılmıştır. Ekim 2005’ten de, düzenlemeler KC Antimonopol Siyaseti ve Rekabeti Geliştirme Devlet Ajansı tarafından gerçekleştirilmiştir. Antimonopol Siyaseti ve Rekabeti Geliştirme Devlet Ajansı rekabeti geliştirme, doğal ve imtiyazlı tekellerin denetimi, haksız rekabet ve tekelleri baskıları kısıtlama ve önleme alanlarda politika yürütmüştür.

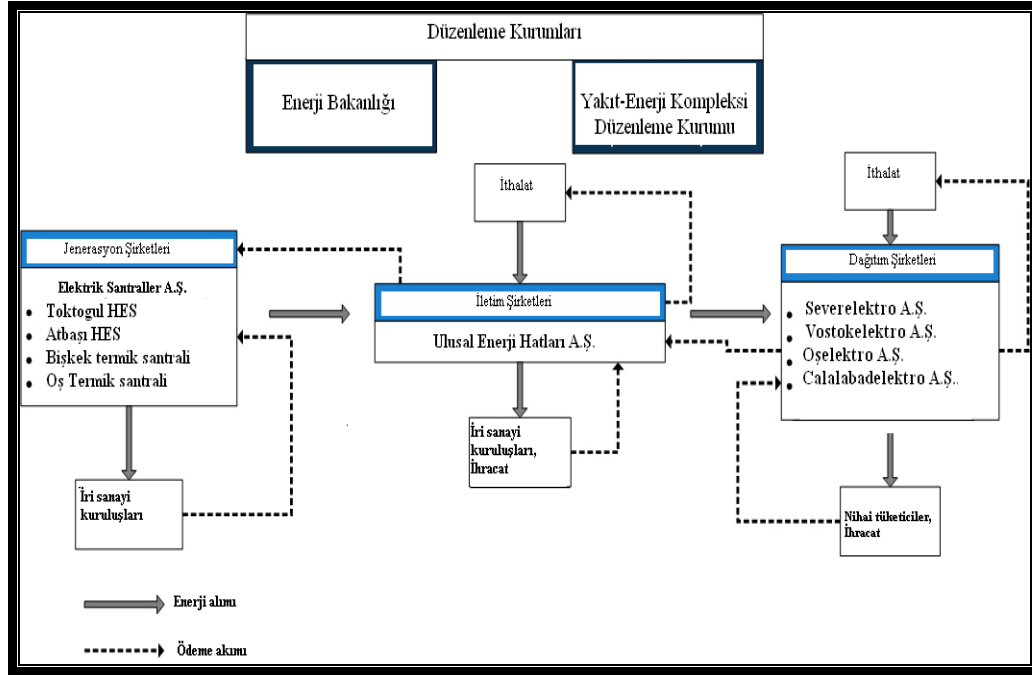
Mart 2007 yılından beri elektrik enerjisi sektöründe düzenleme Sanayi Enerji ve Yakıt Kaynakları Bakanlığı tarafından yapılmaktadır. Bakanlık ısı ve elektrik enerjisi şirketleri üstünde devletin düzenleyici ve denetleyici işlevlerini yapmaktadır.

Yakıt-Enerji Kompleksi Düzenleme Kurumu düzenleyici kurum olup Enerji Bakanlığına bağlıdır. Bakanlık ve Kurum arasında görev ve yetki paylaşımı kesin olarak belirlenmemiştir. “Enerji” Kanununa göre, Düzenleyici Kurum, tüketiciler ve enerji şirketleri ve enerji şirketleri arasındaki uyuşmazlık ve anlaşmazlıklara çözüm üretme yetkisine sahiptir. Bunun yanında, Hükümet, Düzenleyici Kurumun aldığı herhangi bir karar sonucu ülkenin sosyo-ekonomik durumunu kötüleştirmediği halinde, alınan kararı iptal edebilir (Alımkulov, 2006).

Elektrik Sektöründe Düzenleme

Elektrik enerjisi sektörünün yönetimi Enerji Bakanlığı ve Kamu Mülkiyeti Bakanlığı aracılığıyla KC Hükümeti tarafından yapılmaktadır. Elektrik enerjisi piyasasında düzenlemeler genelde Enerji Bakanlığı ve elektrik tariflerini belirleyen Yakıt-Enerji Kompleksinin Düzenleme Kurumu tarafından yapılmaktadır.

Şekil 13: Kırgızistan Elektrik Enerjisi Sektörü Yapısı ve Düzenleme Kurumları

Kaynak:KC Enerji Bakanlığı, www.energo.gov.kg

Elektrik sektörünün düzenleme sistemi çok karmaşık yapıya sahip, çünkü sektörünün yönetimi Parlamento, Cumhurbaşkanı ve diğer kamu kuruluşları tarafından gerçekleştirilmektedir.

- Elektrik sektörünün yapısı ve özelleştirmesi hakkında temel kararları

Jogorku Keneş (millet meclisi) alır.

- Uzun vadeli politikaları Cumhurbaşkanlığı belirler.
- Sektörün mülkiyetinin % 80'i Mülkiyet Yönetimi Komitesine aittir.
- Maliye Bakanlığı kamu bütçesinden finansman sağlar
- Çalışma Bakanlığı kamu bütçesinden sübvansiyonlar sağlar.

3.3. Elektrik Sektöründe Yeniden Yapılanma ve Özelleştirme Uygulamaları

3.3.1. Elektrik Sektöründe Özelleştirme Etapları

Kırğızenergo A.Ş.’nin Devletsizleştirilmesi ve Özelleştirilmesi Programı dört etapta gerçekleşeceğine karar verilmişti.

3.3.1.1. I. Etap

Elektrik sektörünün yeniden yapılanmanın birinci etabı, 1992 yılında SSCB Enerji Bakanlığında devir edilen miras olarak Kırgızistan Cumhuriyetinin Kamu Enerji Kuruluşunun oluşturulması ile başlamaktadır. Daha sonra 1997’de Kamu kuruluşu bazında Kırğızenergo A.Ş. oluşturulmakta ve yapısından “Kırğızenergoremont” ve “Kırğızenergospescremont” arıza ve servis firmalarının, Alamedin HES’lerin (sonradan Chakan HES A.Ş. oluşması) ayrışması gerçekleşmiştir. Buna ek, Sovyetlerde kurulan ve enerji bakanlığına ait olan bazı konut ve sosyal tesisler yerel yönetimin bilançosuna aktarılmıştır.

3.3.1.2. II. Etap

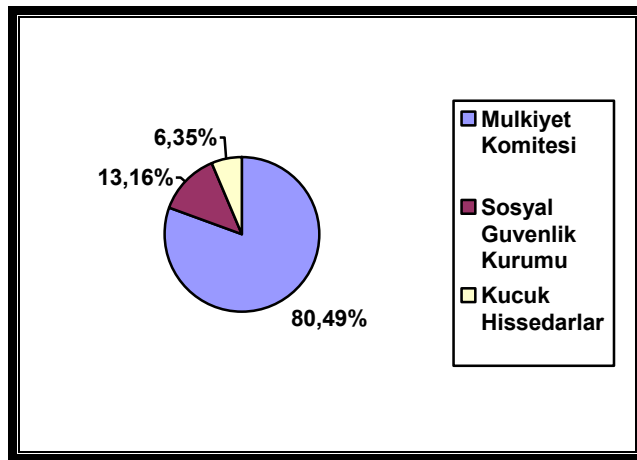
6 Kasım 1998 tarihinde Jogorku Kenesh (Meclis) Kırğızenergo A.Ş.’nin Özelleştirilmesi kararını almış ve bölgesel özelliği dikkate alarak dağıtım şirketlerinin ayrışmasını kabul etmiştir. Kırğızenergo A.Ş. dört elektrik enerjisi dağıtım şirketi ve bir ısı enerjisi dağıtım şirketine ayrılmıştır: Severelektro A.Ş. (Chui, Talas, Bişkek bölgeleri dağıtım kuruluşları bazında), Vostok elektro A.Ş. (Isık-Göl ve Narın bölgeleri dağıtım şirketleri bazında), Oşelektro A.Ş. (Oş bölgesi

dağıtım şirketi bazında), Jalal-Abadelektro A.Ş. (Calal-Abad bölgesi dağıtım şirketi bazında), Bişkekteploset A.Ş. (Bişkek ısı enerjisi santrali bazında).

Ancak 24 Mart 1999 tarihinde parlamento tarafından dağıtım şirketlerinin yeniden yapılanması kabul edilse de, sonraki adımı gerektiren özelleştirilme aşamasına ret kararı verilerek Kırgızenergo A.Ş.'nin Özelleştirilmesi Programına ek sınırlamalar konulmuştur (Jogorku Keneş Düzenlemesi, 1999).

25 Kasım 2001'de Kırgızenergo A.Ş. faaliyetini durdurmuş ve bu noktada kamu şirketinin devletsizleştirme ve yeniden yapılanma süreci sona ermiştir (2 Eylül 2004 tarihli N655 KC'nin Hükümet Düzenlemesi). Tüm yeni yapılan bağımsız şirketlerde hissedarların payı Şekil 14'te gösterilmektedir. 1990'lı yılların ortalarında Kırgızenergo A.Ş.'nin hisse senetlerinin % 5 "kitle özelleştirmesi" yöntemiyle ve % 2'si Kırgızenergo A.Ş. çalışanlarına satılmış, %13'ü yoksulların hak ve menfaatlerin korunması amacıyla Sosyal Güvenlik Kurumuna devredilmiş ve temel payı Mülkiyet Komitesi yüzünde devlete ait kalmıştır.

Şekil 14: Elektrik şirketleri hissedarlarının payı

Kaynak: Kırgızenergo A.Ş.'nin Devetsizleştirme ve Özelleştirme Programı, 1997

3.3.1.3. III. Etap

- Toktogul HES grubu, İnşaat aşamasında olan HES, Atbaşı HES, Bişkek ve Oş termik santraller bazında elektrik ve ısı enerjisi üreticisi olarak Elektrik Santraller A.Ş. kurulmuştur.

- Yüksek gerilim iletişim hatlarına sahip kuruluşların bazında kurulan Ulusal Enerji Hatları A.Ş. iletişim segmentini oluşturmuştur.

Ayrıntılı Kırgızenergo A.Ş. III. Etabında gerçekleşen eylemler Tablo 16’da verilmiştir.

Tablo 16: Kırgızenergo A.Ş.’nin Devletsizleştirme ve Özelleştirme Programının III. Etapın Gerçekleşme Süreci

Alınacak Eylem	Planlanan Süre, yıl	Gerçekleşme
Bişkek termik santrali kuruluşunun bazında “Bişkekteploset” A.Ş.’nin oluşması	1998	Gerçekleşti. “Bişkekteploset” A.Ş. 2001’de oluştu.
Kırgızenergo A.Ş.’nin dağıtım segmenti bazında beş halka açık A.Ş.’in oluşması: “Severelektro”(Kemin, Talas, Chui EDK bazında), “Vostokelktro” (Issık-göl ve Narın EDK bazında), “Oşelektro”(Oş EDK bazında), “Jalalabad” (Jalalabad EDK bazında) ve “Bişkek elektro”(Bişkek EDK bazında)	1998	Gerçekleşti. Kırgızenergo A.Ş.’nin dağıtım segmenti bazında dört halka açık A.Ş. oluştu: “Severelektro” (Kemin, Talas, Chui ve Bişkek EDK), Vostokelktro” (Issık-göl ve Narın EDK), “Oşelektro” (Oş EDK), “Jalalabad” (Jalalabad EDK)
Kırgızenergo A.Ş.’nin bazında işlevsel özelliklere göre üretim, iletim ve dağıtım şirketlerinin oluşması: ----- a) İleride bağımsız anonim şirketi olma olanağı olan Toktogul HES grubu, Atbaşı HES, İnşaat aşamasındaki HES’ler, Bişkek ve Oş termik santrallerinden oluşan kamu “Narın kaskadı” A.Ş. ----- b) Elektrik Koordinasyon Merkezi, Eğitim Merkezi 110 KV ve üstügerilimdeki hatları ve onlara ait trafoları içeren kamu “Ulusal hatlar” A.Ş.	----- 1999 1999	Gerçekleşti. 2001 yılı oluştu. ----- Gerçekleşti. 7 Eylül 2001’de Toktogul kaskadı HES’leri, Atbaşı HES, İnşaat aşamasındaki HES’ler, Bişkek ve Oş termik santralleri bazında oluşan <i>Elektrik Santraller A.Ş.</i> elektrik ve ısı enerjisi üretimi ve Kırgızenergo A.Ş.’nin halefi görevindedir ----- Gerçekleşti. Elektrik Koordinasyon Merkezi, Eğitim Merkezi 110 KV ve üstü gerilimdeki hatları ve onlara ait trafoları içeren ve iletim segmentini oluşturan “Ulusal Enerji Hatları” Kırgızenergo A.Ş.’nin halefi görevindedir.

Kaynak: Kırgızenergo A.Ş.’nin Devletsizleştirme ve Özelleştirme Programının Üç Etapının Gerçekleşme Raporu.

Kırgız Cumhuriyeti'nin mevzuatı Toktogul HES grubu ve 110 KV ve üstü gerilim hatlarının bazında oluşan anonim şirketlerine özel yasal statü belirtmektedir. Yeni oluşan bu şirketlerinin kamu hissedarlığı satılamaz, ipotek edilemez, vekile devredilemez ve mülkiyeti herhangi yabancılaşıma türüne tabi olamaz şeklindedir (21 Ocak 2002 tarihli 7 Sayılı KC “Toktogul HES Grubu ve Yüksek Gerilim Hatların Özel Statüsü Hakkında” Kanunu). Kuruluşların ulusal düzeyde öneme sahip olması ve herhangi bir sebepten devletin kontrolü altından çıkması ile olumsuz sonuçların ortaya çıkması olasılığı nedeniyle bu şirketler için özel bir statü tanımlanmıştır. Böyle bir riski önleme yolunda milletvekilleri söz edilen kuruluşların özel statüsünü yasal olarak sağlamlaştırmıştır.

Beş yıl sonra 19 Haziran 2007'de parlamento “Toktogul HES'lerin Özel Statüsü” Kanununda düzeltme yapılmasına karar verdi. Düzeltmede inşaat aşamasında olan Kambar-Ata 1 ve 2 ve Bişkek termik santrallerin özelleştirilmesinin ve elektrik üretimine imtiyaz verilmesinin önü açıldı.

3.3.1.4. IV. Etap

Programın üç aşaması gerçekleşmiş olup, asıl hedef olan özelleştirme süreci dördüncü etapta yer almaktadır. IV. etapta elektrik dağıtım şirketlerinin devlet hisse senetlerinin satılması planlanmıştır. Ancak yasal çerçevesinin netleşmemesi ve III etaptaki bazı yasalarının iptal edilmesi süreci daha uzun dönemlere bırakmaktadır.

Tablo 17: Enerji Sektörünün Özelleştirme Süreci (IV etap)

Şirket	Özelleştirme Süreci
“Severelektro” dağıtım A.Ş.	2008 yılın sonunda “Severelektro”, “Bişkekteploset” ve Bişkek termik santralin devlet hisselerinin özelleştirilmesi için tek ihale ilan edilmiş, teklifler için son tarih 2009 yılın 27 Ocaktı. Ancak tekliflerin yokluğundan ihale iptal edilmişti. Başlangıç fiyatı 137 milyon ABD doları olarak belirlenmiştir. Aynı yılı 8 Temmuz tarihinde “Severelektro” ikinci kere ihale edilmiş ve aynı sebepten iptal olmuştur. Başlangıç fiyatı koyulmadan üçüncü ihale 29 Kasım'da yapılmış ve kazanan şirket “Çakan HES” ilan edilmiştir. Satış koşullarında 3 milyon dolarlık ödeme ve 10 sene içinde 70 milyon dolarlık sermaye yatırımların yapılacağından bahsedilmiştir.
“Vostokelektro” dağıtım A.Ş.	Teklif olmaması sebebiyle iki defa özelleştirme ihalesi iptal edilmiştir. Başlangıç fiyatı 40,9 milyon ABD doları olarak saptanmıştır. Üçüncü ihale, başlangıç fiyatı belirlenmeden Şubat 2010'da neticelenmiş ve kazanan şirket “Çakan HES” olmuştur. Satış koşullarında 1,2 milyon dolarlık ödeme ve 10 sene içinde 30 milyon dolarlık sermaye yatırımların yapılacağından bahsedilmiştir.
“Oşelektro” dağıtım A.Ş.	İhale teklifi verilmemesi nedeniyle iki defa özelleştirme ihalesi iptal edilmiştir. Başlangıç fiyatı 41,9 milyon ABD doları olmuştur.
“Calalabad elektro” dağıtım A.Ş.	İhale teklifi verilmeme nedeninden iki defa özelleştirme ihalesi iptal edilmiştir. Başlangıç fiyatı 26,8 milyon ABD doları olmuştur.
Bişkek termik santrali ve “Bişkekteploset”	2008 yılın sonunda “Severelektro”, “Bişkekteploset” ve Bişkek termik santralin devlet hisselerinin özelleştirilmesi için tek ihale ilan edilmiş, teklifler için son tarih 2009 yılın 27 Ocaktı. Ancak teklif yokluğundan ihale iptal edilmişti. Başlangıç fiyatı 137 milyon ABD doları olarak belirlenmiştir. . İlk başlangıç fiyatı 137 milyon ABD doları olarak belirlenmiştir. Başka ihaleler yapılmamıştır.

Kaynak: Kırgızenergo A.Ş.’nin Devletsizleştirme ve Özelleştirme Programının III. Etapının Gerçekleşme Süreci Raporu

3.4. Elektrik Sektöründeki Sorunlar

Kırgızistan ulusal elektrik enerjisi sektörü etkin değildir. Sektörün ciddi finansal ve teknik sorunlara sahip olması nedeniyle deregülasyon ve yeniden yapılanma yoluyla yapısal dönüşümlere başvurulmuştur. Ancak birçok sebepten dolayı beklenen sonuçlar gerçekleşmemiştir. Bu sebepleri tek tek incelemekte yarar vardır.

3.4.1. Orta Asya Birleşik Enerji Sistemi ve Su-Enerji Sorunu

Kırgızistan Elektrik Enerjisi Sektörü Orta Asya Birleşik Enerji Sistemine, başka bir deyişle Orta Asya ülkelerinin enerji sistemlerine doğrudan bağlıdır. Sovyetler zamanında ülkelerin su-enerji sorunları geleneksel olarak karşılıklı anlayış ve yarar şartların altında çözülmekteydi. O dönemde Orta Asya ülkeleri ve eski Sovyet Rusya arasında yıllar boyunca geliştirilmiş enerji kaynaklarının (petrol, gaz, akaryakıt, elektrik enerjisi) değişim sistemi var olmuştur. Nehirlerin yukarı kısmında yerleşen ve su akışını kontrol altında tutan Kırgızistan ve Tacikistan yenilebilir hidroelektrik kaynaklara, Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan yenilenmeyen yakıt enerjilere sahip olmuştur.

Kış aylarında, Kırgızistan ve Tacikistan termik santraller aracılığıyla merkezi ısıtma[•] hizmetini vermek için diğer ülkelerden yakıt alırken, önemli ölçüde hidroelektrik santrallerinde elektrik üretimini azaltarak barajları su birikme rejimine

[•] Eski Sovyet Kırgızistan'da şehir düzeyinde merkezi ısıtma ve sıcak su tedariki hizmeti verilmiştir. Bugünde sadece Bişkek ve Oş şehirlerinde kısmi olarak merkezi ısıtma ve sıcak su tedariki hizmeti verilmektedir.

geçirmektedirler. Örneğin, 1990 yılında Kırgızistan 3,6 milyar (Özbek-Türkmen gaz ihracatının % 4.5 kadar) metre küp gaz temin edilmiştir (Paramonov, 2011).

Yaz aylarında ise, Kırgızistan ve Tacikistan'a olan gaz, kömür ve diğer akaryakıt türlerin temini önemli ölçüde azalırken, ülkeler barajlarını maksimum su tahliyesi rejimine geçirmektedirler. Kırgızistan ve Tacikistan yaz dönemlerinde hidroelektrik santrallerinde üretilen elektrik kendi iç taleplerini, Özbekistan ve Türkmenistan talebinin tümünü, Kazakistan'ın bir kısmını ve hatta Rusya'nın bazı bölgelerinin ihtiyacını karşılamaktaydı. Buna paralel olarak söz edilen ülkeler daha çok tarımda kullanılmak üzere su da temin etmektedirler.

Sovyet Birliğinin yıkılması ile beraber, ülkeler arası düzenlenmiş ekonomik bağ kopmuş, enerji değişim sistemi yok olmuş ve su-enerji sorunu problemi en önemli sorun haline gelmiştir. Uluslararası ilişkiler artık ticari temeller üzerinde inşa edilmiştir. Sonuçta, diğer ülkelerle kıyasla Kırgızistan ve Tacikistan enerji güvenliği konusunda en kötü durumda kalmışlardır.

1998 yılından bu yana Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan arasında su ve enerji kaynaklarının kullanımı konusunda bir Anlaşma yapılmıştır. Anlaşmaya göre Özbekistan ve Kazakistan yaz dönemlerinde Toktogul rezervuarından su akışı ile elde edilen elektrik enerjisini düzenli olarak almaları gerekmektedir. Ancak, Özbekistan son yıllarda bu kapsamda elektrik alımı yapmamakta, Kazakistan ise alımlarında düzensizlik göstermektedir (T.C. Bışkek Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, şubat 2007).

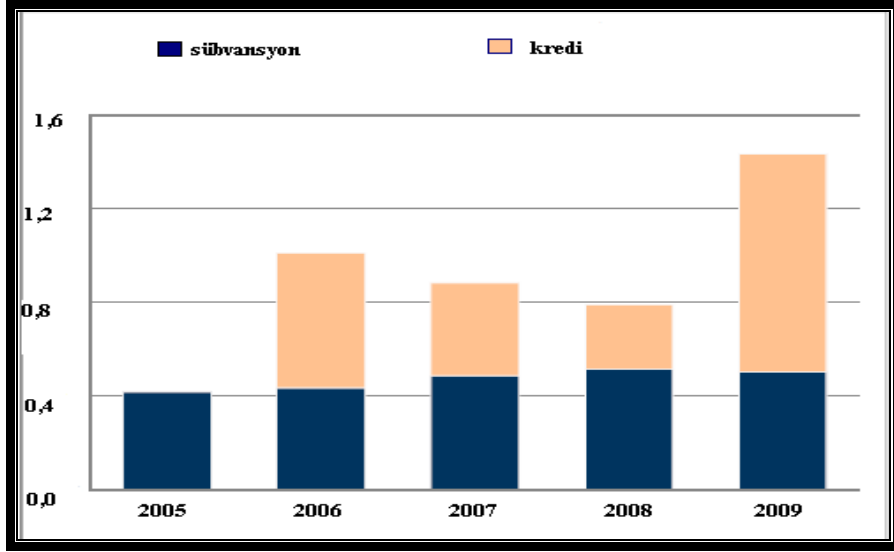
Kırgızistan komşu ülkelerden yakıt enerji türlerini dünya fiyatlarında ithal etmektedir. Kış döneminde elektrik enerjisi ile ısınma daha ucuza geldiğinden, hidroelektrik santrallerin çalışması sonucu (Sovyetlerde kış dönemlerinde su seviyesini kontrol altında tutmak için termik santraller etkin şekilde çalışmaktaydı), Özbekistan ve Kazakistan'ın bazı bölgelerinde tarım arazilerini sel basmakta, yaz aylarında ise tarım sulamaları için su sıkıntısı çekmektedirler. Bunlar sadece iktisadi kayıplara değil, aynı zamanda uluslararası ilişkileri ağırlaşmasına yol açmaktadır. Su-enerji çelişkileri ülkelerin diğer önemli konularda bölgesel işbirliği yapılmasını engellemektedir.

3.4.2. Elektrik Fiyatlandırma Politikası Sorunu

Elektrik sektörü bugüne kadar yaptığı faaliyet ve işlemlerini kendi başına finanse edememektedir. Finansal sorunlar ise teknik sorunları çoğaltmıştır. Şöyle ki, iletim ve dağıtım ağlarda vaktinde gereken sermaye yoğun yatırımların yapılmaması büyük teknik kayıplara yol açmış, güvensiz ve kesintili elektrik tedarikine sebep olmuştur. Elektrik güç kaynağının yetersizliği diğer sektörleri olumsuz etkilemekte ve böylece ekonomik büyüme oranlarını aşağıya doğru çekmektedir.

Elektrik tarifeleri elektrik maliyetini bile karşılamayan düşük fiyatlardan oluşmaktadır. Buna ek ülkenin tüm bölgelerinde elektrik faturası ödememe ve büyük ölçekte elektrik kaçakçılığı vakaları bulunmaktadır. Sonuç olarak, ortaya çıkan elektrik sektöründeki bütçe açıkları (ESBA), kısmen merkezi hükümeti tarafından karşılanan doğrudan sübvansiyon ve krediler (bkz. Şekil 15), kısmen yetersiz bakım ve yatırımlar nedeniyle ortaya çıkmaktadır.

Şekil 15: Elektrik sektörünün bütçe desteği, 2005-2009 (GSYİH %'si)

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti yetkilileri, IMF tahminleri, Ex Post Assessments of Members with a Longer-Term Program Engagement, IMF, Kyrgyzstan, 9 mart 2011, www.imf.org/external/russian/np/pp/2011/030911ar.pdf

“Enerji hakkında” Kanunun 9. maddesinde elektrik fiyatlama politikasının prensipleri belirlenmiştir. Buna göre:

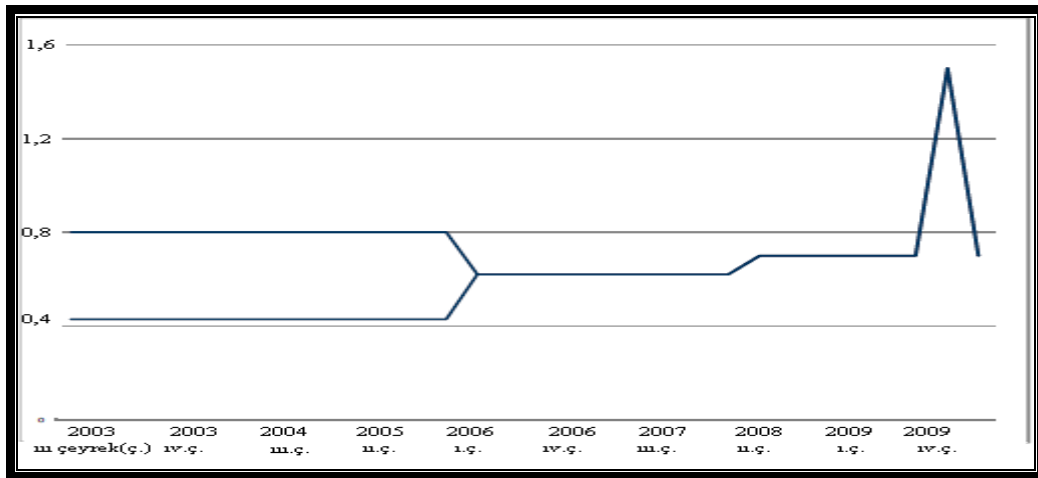
- Elektrik tarifeleri teknik bakım, onarım ve yenileme yatırımlarını içeren elektrik ve ısı enerjilerin üretim, iletim ve dağıtımının tüm maliyetlerini yansıtmalı;
- Farklı tüketici kategoriler arasında mevcut olan çapraz sübvansiyonlar kademli şekilde kaldırılmalı;
- Sübvansiyonlar sosyal güvenlik programları aracılığıyla düşük gelirli tüketici grubuna yöneltilmelidir.

Ancak, gerçekte uygulanan tarife politikası kanundakinden farklı olup, elektrik sektördeki bütçe açıklarına (SBA) yol açmaktadır. SBA’ ları azaltmak amacıyla 2005–2008 yılları arasında IMF tarafından önerilen Yoksulluk Azaltma ve Büyüme Programı (PRGF- The Poverty Reduction and Growth Facility) kabul

edilmiştir. Programın geçerlilik süresi boyunca getirdiği elektrik tarifelerinin arttırma yükümlülüğü yerine getirilmemiştir. Hükümet SBA azaltma planını hazırlamış ancak elektrik fiyatları maliyetlerini karşılayacak kadar oranda arttırılmamıştır. 2009'da enerji sektöründe son tüketiciye kadar toplam yüzde 171 oranda ve iki etapta yükselen tarifeler planlanmıştır. Ancak ikinci etap fiyat yükselişini beklemeden kamuoyunun memnuniyetsizliği hükümetin istifasına sebep oldu. % 100 oranda artan elektrik tarifesini eskiye, yani 1,5 somdan(3 cent/ KWh) 0,7 soma (1,51 cent/ KWh) düştü (bkz. Şekil 16). Uluslararası örgütler Kırgız hükümetinin yanlış politikaları izlediğine ve devlet-halk ilişkilerinin zayıf olduğuna işaret ederek enerji sektöründe yapılan kapsamlı reformların çöküşünün nedenlerini araştırmışlardır.

Elektrik ve ısı enerjisi fiyatlarının zamlanması muhalefetin elini güçlendirmiştir. Muhalefet güçleri hükümetin elektrik tarifelerinin zamlanması kararını siyasi savaşta koz olarak kullanmış ve halkı elektrik şirketlerinin özelleştirme programlarına karşı ayaklandırmıştır.

Şekil 16: 2003–2010 yılları arasında konut elektrik fiyatları (som/KWh)

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti yetkilileri, IMF tahminleri, Ex Post Assessments of Members with a Longer-Term Program Engagement, IMF, Kyrgyzstan, 9 Mart 2011
www.imf.org/external/russian/np/pp/2011/030911ar.pdf

Elektrik fiyatlarında çapraz sübvansyon politikası izlenmekte, diğer bir deyişle fahiş fiyata satılan sanayi elektrik tarifeler ile maliyetinden düşük tutulan konut elektrik tarifeleri sübvansye edilmektedir. Isı enerjisi fiyatları doğrudan elektrik enerjisi ihracatından elde edilen kamu gelirlerle sübvansye edilmektedir. Böyle bir politikanın yanlış piyasa sinyallerini yansıttığı ve kaynakların etkinsiz dağılımını yarattığı, enerji şirketlerin istikrarsız finansal akımlarına yol açtığı ve özelleştirme çalışmalarını olumsuz etkilediği belirtilmiştir (UNISON proje çalışması, Mayıs, 2009).

3.4.3. Elektrikte Yüksek Teknik ve Mali Kayıp-Kaçak Oranları Sorunu

Elektriğin üretiminden tüketimine kadar tüm aşamalarında doğasında olan teknik kayıplar olabilmektedir. Elektriğin uzun mesafelere eskimiş donanımla iletilmesi teknik kayıpları daha da artırmaktadır. Kırgızistan elektrik enerjisi sektöründe sabit sermayenin yıpranma derecesi yaklaşık yüzde 33'ü, yenilenme göstergesi yüzde 3'ü bulmaktadır (bkz.Tablo 6). Eskimiş elektrik sayaçları harcanan elektrik enerjisini yanlış gösterebilmektedir. Yüksek teknik kayıp oranlarının bir diğer nedeni, kış aylarında elektrik talebinin artması sebebiyle gerilim dalgalanmalarının yaz aylarındakinden üç katı olabilmektedir. Böyle durumda elektrik cihazları çabuk yıpranmakta ve teknik kayıplara yol açmaktadır.

Teknik olmayan kayıplar veya mali kayıplar elektrik kaçaklarından, fatura ödememelerinden, şüpheli alacaklardan oluşmaktadır. Dağıtım şirketlerin elektrik fatura tahsilâtı yaklaşık % 80 oranında sağlanmakta, bunların % 32'si nakdi türde

ödenmekte, kalanı bütçeden ödemeler, karşılıklı takas işlemleri ile tamamlanmaktadır. 2003 yılında nakdi olmayan saydamsız ödemeler yüzde 40 oranında çok yüksek olmuştur (Kırgızenergo A.Ş.’nin Devletsizleştirme ve Özelleştirme Programı’nın Gerçekleşen Üç Etap Hakkında Raporu, 2004).

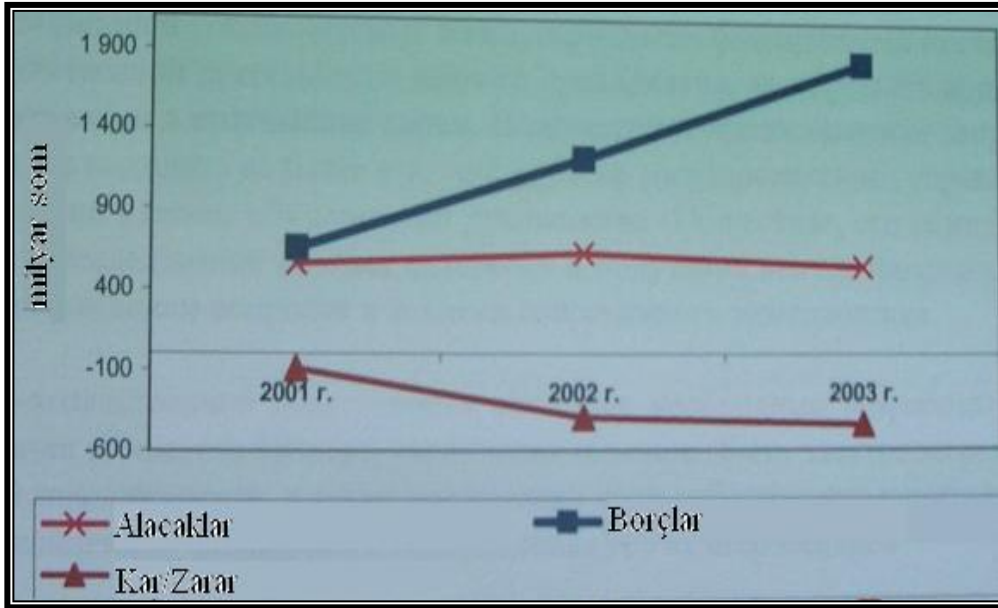
Ülkede elektrik kaçağı mali kayıpların en önemlilerinden sayılmaktadır. Elektrik hizmetinin sunumu geliştirilmiş “karaborsa”ya benzetilmektedir. Elektrik faturasını yazan elektrik kontrolörü, aboneye daha düşük fatura çıkartır, ancak kendine de hizmet karşılığı alır. Elektrik kaçağı elektrik enerjisi ihracatında yer alan yolsuzluklar ile daha büyük ölçülere ulaşmaktadır. Elektrik kaçağının çok yaygın olduğu tespit edilse bile ahlaksız aboneler cezalandırılmaz. Genelde elektrik müfettişi ile “çözüm” aranmaktadır (DFID projesi, 2005).

Birleşik enerji sisteminin fonksiyonel özelliklere göre segmentlere ayrışması arasındaki bağı ve faaliyetlerin koordinesi kopmuştur. Elektrik iletim ve dağıtımında toplam teknik ve mali kayıplar, elektrik kayıp standartları yüzde 22 iken, 1999’da % 28,9, 2000 - %25,6, 2001- %35,0, 2002-%37,9, 2003-%34.7 olmuştur. Elektrik şirketleri 2001’de Kırgızenergo A.Ş.’nin yeniden yapılanması sonrası kayıpların daha çok büyüdüğüne işaret etmiştir. Ancak Enerji Ajansının yaptığı değerlendirmesinde reformlar öncesi Kırgızenergo A.Ş.’nin resmi kayıp oranlarının düşük tutulduğu ve gerçek kayıpları yansıtmadığından bahsedilmektedir (Kırgızenergo A.Ş.’nin devletsizleştirme ve özelleştirme programı’nın gerçekleşen üç etap hakkında Raporu, 2004).

Ayrışma sonrası dört dağıtım şirketlerinin kayıp-kaçak oranlarının düşük göstermek istemesi nedeniyle yapay olarak tüketicilerden alacaklar hesabı şişirilmiş, üretim ve iletim şirketleri önünde borçlar hesabı çok büyük rakamlara ulaşmıştır. Krediler alacakların yaklaşık iki katı kadar fazla olması şirketlerin iflas etme riskini işaret etmektedir (bkz. Şekil 17 ve 18).

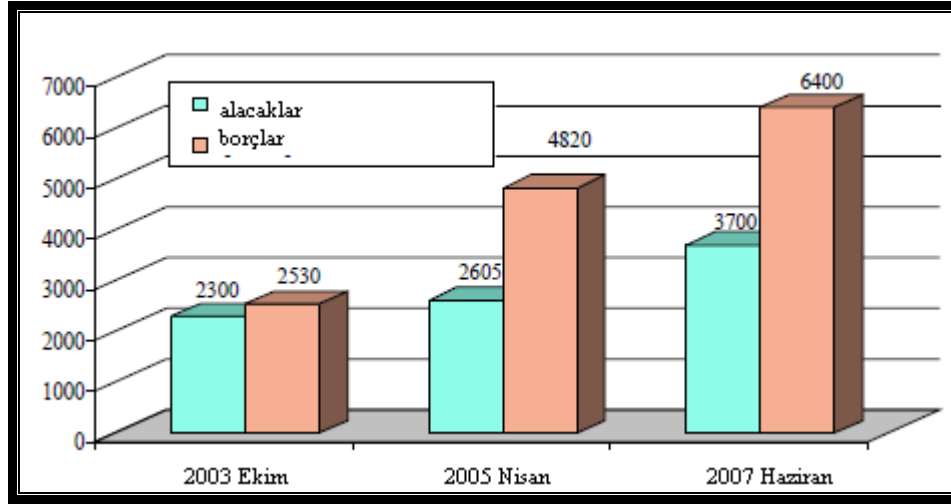
Genel olarak, elektrik sektörünün yeniden yapılanmasından sonra temel finansal göstergeler kötü dinamiği sergilemektedir. 2001 yılından itibaren sektör kârla değil zararla işlemeye başlamıştır.

Şekil 17: Elektrik Sektörünün Yeniden Yapılanması sonrası Temel Finansal Göstergelerin Dinamiği (2001–2003 yılları arası)

Kaynak: Kırızenergo A.Ş.'nin Özelleştirme Komitesi altında Çalışma Grubunun Raporu, Ulusal Enerji Hatları A.Ş., 2004, s.78.

Şekil 18: Dört Dağıtım Şirketinin (Severelektro A.Ş., Vostokelektro A.Ş., Oşelektro A.Ş., Calal-Abadelektro A.Ş.) Alacakları ve Borçları

Kaynak: Abdirasulova N., Kravcev N., Kırgızistan Elektrik Enerjisi Sektöründe Yönetim: Ampirik İnceleme -Unison, World Resources Institute, Prayas Energy Group, Ekim, 2009.

Dağıtım şirketleri başta olmak üzere elektrik sektöründe faaliyette bulunan şirketlerin finansal durumu daha da ağırlaşmaktadır. Dağıtım şirketleri jenerasyon şirketi tarafından üretilen elektriğin sadece % 45,94 tahsilatını sağlamaktadır (Alymkulov, 2009:7).

3.4.4. Elektrik Sektöründe Etkinsiz Düzenleme

Elektrik sektöründe faaliyet gösteren kuruluşlar kamu mülkiyetinde olup tamamen devletin kontrolü altındadır. Sektörün etkinsiz yönetimini açıklayan bir kaç farklı görüş vardır.

Birinci görüş, elektrik enerjisi şirketlerindeki uzman yöneticilerin yetersiz olduğunu iddia eder. “Piyasa koşullarında şirketleri yürütmek için yeterli bilgiye sahip olmayan yöneticiler” versiyonunun yanlısı azdır. İkincisine göre ise, elektrik

şirketleri etkin yöneticiye değil, yönetilebilen yöneticiye ihtiyaçta bulunmaktadır. Elektrik sektörünün ciddi sistematik sorunlarla karşılaştığı ve yönetime ne kadar güçlü uzmanlar gelse de, tüm çabalar verimsiz sonuçlayacağı görüşü üçüncü olası sebeplerden olmaktadır. Uzmanlara göre, elektrik kuruluşların kanunlara göre özel mülkiyet ve kurumsal yönetimi benimsemiş olsa da devlet kontrolünün sürmesi çelişkiye neden olmaktadır (Alımkulov, 2009).

Elektrik sektöründe olan yolsuzluk boyutları, elektrik kayıp ve kaçakların zararlarının ötesine geçtiği görüşler de yaygındır. Kırgızistan kamuoyu elektrik sektörü hakkında yayımlanan resmi verilerin gerçekten uzak olduğuna inanmaktadır. Halk arasında, elektrik ihracatında yıllar boyunca yer alan yolsuzlukların olmadığı takdirde, iç elektrik talebinin tamamen karşılanabileceği ve gerçek elektrik maliyetinin çok düşük olduğu görüşü yaygındır.

Bazı uzmanlar elektrik sektöründeki ağır durumunun köklü yapısal değişimlere başvurmadan iyileşebileceğine inanmaktadırlar. Sektörün temel sorununun nedenini toplam elektrik enerjisi hacmin % 52'sinin tüketicilerin ödememelerinde görmektedir (Tuleberdiev, 2008). Buna ilave olarak, sektörde problem çözme ve karar alma süreci etkinsiz kalmaktadır. Çünkü herhangi karar alınan eylemler bazı grupların çıkarlarıyla örtüşmemektedir..

Bunun yanında, siyasi çelişkiler ve devletin vatandaşları önünde elektrik tedariki yükümlülüğü enerji kuruluşların etkin yönetimini engellemektedir. Hiç bir hükümet veya enerji kuruluşu elektrik faturasını ödemeyen kırsal kesimin, kamu

kurumların ve sosyal tesislerin elektriğini kesmeye cesaret edemez. Şayet ederse, elektrik kesme cezası alanlar farklı siyasi gruplarda çok sayıda destekçisini bulur ve enerji şirketlerinin yöneticileri siyasi çelişkilerin mağduru olarak kalır.

3.5. Elektrik Sektörünün Özelleştirmesinde Atılması Beklenen Adımlar

2009'da Kırgızistan'da elektrik fiyatının iki katına çıkarılması kamuoyunun memnuniyetsizliğini artırmış ve 2010 Nisan ayında gerçekleşen siyasi devrim için büyük bir altyapı hazırlamıştır. İktidara gelen Geçici Hükümet 2009'da gerçekleşen özelleştirme ihalelerini iptal etti ve elektrik tarifeleri eski rakamlara döndü.

Siyasi istikrarsızlık sürecini yaşayan bu ülkede sırasıyla Anayasa Değişikliği Referandumu, yeni Parlamento ve Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmıştır. Bu süreçte elektrik enerjisi sektörünün özelleştirilmesi konusu, elektrik hizmetinin sosyal boyutunun önemi vurgulanarak, bazı siyasi aktörlerin pazarlık vesilesi haline gelmiştir.

Bu bağlamda, elektrik enerjisi sektörünün beklenen özelleştirmesi kamuoyunda endişe yaratmaktadır. Gelecekte beklenen elektrik sektörünün artı ve eksilerini ortaya koymak için çeşitli sivil toplum kuruluşları konu ile ilgili çalışmalar, konferans ve toplantılar düzenlenmemektedir. Uzun tartışmalar şu sonuçları vermektedir:

1. Sektörün özelleştirmesi hissedilir derecede olumlu sonuçlar yaratmamıştır;

2. Elektrik fiyatlarının % 100 artırılması elektrik sektörünün iyileşmesi yerine siyasi ve iktisadi gerileme ile sonuçlanmıştır.

3. Elektrik sektörünün özelleştirilmesi tüketicilerin % 60'ına tedariki gerçekleştiren “Severelektro A.Ş.” dağıtım şirketinden başlamıştır.

4. Uluslararası finansal kurumlardan reformların gerçekleşmesi için alınan krediler etkin olmayan bir biçimde kullanmış ve ülkenin söz edilen kurumlara karşı borçları daha da artmıştır.

5. Başta karlı bir kamu işletmesi olan Kırızenergo A.Ş. ilk üç etabın sonunda yedi zararlı ayrılmış elektrik şirketine dönmüştür.

6. Elektrik kayıp-kaçak oranları, alacaklar ve borçlar oranları yükselmiştir.

Sıralanan sonuçlar bağlamında elektrik sektörünün özelleştirilmesi sürecinde beklenen adımlar şöyle sıralanabilir:

1. Programın dördüncü etabını durdurmak ve sektörün yeniden yapılanması için alternatif çözümler aramak.

2. Elektrik sektöründe yürütülecek reformların siyasi ve idari organlar tarafından şeffaf ve açık bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Ülkenin enerji güvenliğini sağlamak için Kırızistan'ın Enerji Geliştirme Stratejisi açıklanmıştır. Daha önce de bahsedildiği gibi, Kırızistan'ın enerji sistemi güneyde Özbekistan, kuzeyde Kazakistan enerji sistemlerine bağlı kalmaktadır. Komşu ülkelerin enerji sistemlerine bağlı kalma durumundan kurtulmak için ülkenin

Güney ve Kuzey bölgelerinde elektrik istasyonlarının kurulması planlamaktadır (Aytkulov, 2011).

Kırgızistan'ın mevcut siyasi hali elektrik sektörünün özelleştirilmesi yönünde ilerlemeyi imkânsız kılmaktadır. Güçsüz iktidar, zayıf devlet-halk ilişkileri, ülkenin fakirliği ve toplumun elektrik ve ısı enerjisi hizmetinin sosyal hizmet olarak değil mal olarak nitelenmesine hazır olmaması söz konusudur. Sektörün özelleştirilmesi yönünde adımlar yeni sosyal gerginlikler, memnuniyetsizlikler ve hatta devrimler doğurabilir.

Ancak, elektrik enerjisi altyapısının iyileşmesi için Kırgızistan elektriğin ihracat olanaklarını artıracak ve kaliteli elektrik tedarikini sağlayacak projelerin gerçekleştirmek için ABD ve Çin ülkelerinden imtiyazlı şartlarda kredi almayı amaçlamaktadır. IMF, sektörde gerçekleşen reformlar sonucu özelleştirme amaçlarına olan kamuoyu güveni kaybolduğunu işaret ederek, bundan sonraki reformlarda elektrik şirketleri arasında gerçekleşen operasyonların şeffaflığını ve etkinliğini artırmaya yönelik olacağını belirtmiştir (IMF, 2011: 31).

SONUÇ

Küreselleşen dünya ekonomisinde neoliberal politikalar çerçevesinde özelleştirme ve serbest rekabete dayalı politikalar birçok mal ve hizmet sunumunda olduğu gibi elektrik enerjisi sektöründe de uygulanmaya başlamıştır. Gelişmiş ülkelerde özelleştirme akımı iktisadi sebeplerle gündeme gelmiş gibi görünmektedir. Gelişmekte olan ve geçiş ekonomilerinde daha çok uluslararası örgütler tarafından önerilmiştir ve özelleştirme uygulamalarının siyasi yönü de bulunmaktadır. Geçiş ekonomilerinde elektrik enerjisi sektöründe uygulanan özelleştirme politikaları, ülke ekonomilerinin tümünde yaşanan dönüşüm ve diğer sektörlerde meydana gelen değişimlerle eşzamanlı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde uygulanan politikalar farklılaşabilmekte ve farklı sonuçları verebilmektedir. Genel olarak, gelişmiş ülkeler elektrik sektöründe rekabetçi piyasa aracılığıyla elektrik arz güvenliği ve etkinliği sağlamada gelişmekte olan ülkelerin deneyimlerine göre daha başarılı sonuçlar elde etmiştir. Yine de, elektrik enerjisi sektöründe özelleştirme uygulamalarının başarısız veya başarılı örnekleri her ülkenin kendine has olduğu ekonomik, siyasal ve sosyal koşullara göre değerlendirilmesi gerekir.

Kırgızistan'da enerji kaynakları halka ait olup; toplumsal doğal kaynaklar olarak nitelendirilebilir. Bu sebep ile toplumsal doğal kaynakların özelleştirilmesi veya satışı söz konusu olamaz. Elektrik enerjisi sektörü ulusal stratejik önem taşıyıp, ekonomik ve sosyal gelişmeyi, hatta siyasi güvenliği doğrudan etkilediği bellidir. Bu

sebepten dolayı sektörün özelleştirilmesi birincisi ekonomik güvenliği, ikincisi ulusal ve bölgesel siyasi güvenliği tehdit eder. Buna ek olarak, etkin yönetim elektrik şirketlerin mülkiyet hakkına bağlı değildir. Eşit şartlarda, kamu mülkiyetindeki enerji şirketleri özel mülkiyetindekiler gibi ekonomik fayda sağlayabilir ve ekonomik bağımsızlık ve istikrarsızlık konusunda daha başarılı olabilirler.

Geçiş ekonomilerinin elektrik enerjisi sektörlerinde Sovyet döneminde kurulan tesislerin % 60'a kadarının yıpranmış olması, sektörün acil yenilenmeye, yani büyük sermaye yatırımlarına ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Yatırımları çekmek amacıyla sektörün özel kesime açılması yönünde gerçekleşen uygulamalar ve elde edilen sonuçlar toplumsal huzursuzluklara neden olmuştur. Zira elektrik arzının kalite ve güvenliği artırılmadan elektrik fiyatlarının yükselişi, sektörün özelleştirmesinde yolsuzlukların yer alması, ulus ötesi kurumlardan alınan büyük kredilerin yanlış kullanma sonucu ortadan kaybolması durumu mevcuttur.

Kırgızistan elektrik enerjisi sektöründe uygulanan reformların ana amacı tüm tüketicilerin elektrik ve ısı enerjisine olan ihtiyaçlarını güvenli ve kaliteli biçimde karşılaması gereği olmuştur. Bu amaç bağlamında, elektrik enerjisi sektörünün yeniden yapılanmasına yönelik uygulamalar 1997'de Enerji Kanunu ve Elektrik Enerjisi Kanununun yürürlüğe girmesi ile başlamıştır.

Kırgız Cumhuriyeti'nde elektrik enerjisi sektörünün özelleştirme süreci Kırgızenergo A.Ş.'nin Devletsizleştirme ve Özelleştirme Programı çerçevesinde gerçekleşmektedir. Programın dört etapta gerçekleşeceğine karar verilip, ilk üç

etapta sektörün yeniden yapılanması planlanmış, dördüncü etapta ise özelleştirilmesi amaçlanmıştır.

Programın ilk üç etabında, Sovyetlerden miras kalan Kırgızenergo A.Ş.'nin işlevsel özelliklere göre segmentlere ayrışması ile yeni oluşan enerji şirketlerin karşılıklı anlaşmalar bazında çalışması, tüm piyasa katılımcıların ödemelerden fon toplaması, elektriğin üretim, iletim ve dağıtım aşamalarındaki teknik ve ticari kayıpların azaltılması istenmiştir. Ayrıştırılmış sisteminin segmentleri arasında şeffaf ve adaletli ticari ilişkilerin yaratılmasının yeterli ön koşulları hazırlayacağı düşünülmüştür. Oysa düşünülenin tersine sektörde teknik ve finansal sorunlar çoğalmıştır. Reformlar sonrasında ülkenin elektrik sektöründe kâr eden Kırgızenergo A.Ş.'nin yerine zarar eden yedi enerji şirketi ortaya çıkmıştır. Finansal sorunlar teknik sorunların artmasına sebep olmuştur. Büyük rakamlara ulaşan borç ve alacaklar gibi sektördeki finansal açıklar da yeni şirketler arasındaki idari kopukluk ve yönetsel sorunlarla alakalıdır.

Böylece, başarılı özelleştirme hedefiyle başlatılan reform uygulamaları olumsuz sonuçlanmıştır. Yasal ve kurumsal altyapısı hâlâ belli olmayan ülkede, kanunların yürürlüğü kâğıt üzerinde kalmıştır. Buna rağmen, 2009'da birkaç dağıtım şirketi satışa çıkarılmış ve özelleştirilmiştir. Aynı yılın içerisinde elektrik enerjisi fiyatları iki katına çıkartılmış ve böylece toplumda sosyal memnuniyetsizlikler ve gerginlik artmıştır. 2010 yılın Nisan ayında Kırgızistan'da siyasi devrim yaşanmış, Geçici Hükümetin iktidara gelmesiyle gerçekleşen özelleştirmeler iptal edilmiş, satılan şirketler tekrar devletleştirilmiştir. Bu bağlamda, ulusal elektrik sektörünün

özelleştirme sürecinin ülkedeki siyasi süreçlere aşırı bağlı olduğu söylenebilir. Bu deneyimden özelleştirme işlemlerine başlamadan önce, özelleştirme ile ilgili belirlenen hedefler ve projelerin, kamuoyunun, sendikaların ve ilgili çevrelerin desteği ile kabul edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

İlk üç etaptan oluşan yeniden yapılandırma sürecinin başarısızlığı reformların dördüncü etabının başarısız olmasına neden olmuştur. 2010'da gerçekleşen devrim sonucu hükümetin yönetimi sürecinde elektrik sektöründeki uygulamalar iptal edilmiş veya tıkanmıştır. Programın asıl hedefi olan özelleştirme bilinmeyen süreye ertelenmiştir.

Ülkenin Orta Asya bölgesine ait olması, bölgenin Rusya başta olmak üzere, Çin, AB, ABD için jeopolitik önem taşıması Kırgızistan elektrik enerjisi sektörünün siyasi pazarlıkların etkisinde kalmasına neden olmaktadır. Kırgızistan elektrik enerjisi sektörü bölgesel siyasette stratejik önem taşımakta, çünkü Orta Asya bölgesinde uluslararası su politikaları açısından avantajlı konuma sahiptir. Bu konumu kaybetmemek için siyasi güçler, sektörün özelleştirme reformlarına direnmektedir.

Bir diğer husus da, ulusal elektrik sektörünün hiçbir segmentinin rekabete açılabilme özelliğinin olmamasıdır. Ulusal enerji sisteminde üretim segmenti doğal tekel konumunda olup ülkenin % 90 oranında elektriğini üreten Toktogul Grubu HES'leri kendi aralarında teknolojik bağa sahip olduğundan birbirinden bağımsız olarak çalışamaz ve aralarında rekabet oluşabilecek durum söz konusu değildir.

Şöyle ki, dev hidroelektrik santrallerinin birbirinden bağımsız ve kar maksimizasyonu amacıyla çalıştırılması halinde nehrin alt kısmında yer alan ülkelerin su taşmalarından hasar görme ihtimali mevcuttur. Bu durumda oluşabilecek bir başka sorun, özelleştirilmiş şirketlerin Kırgızistan elektrik enerjisi sektörünün yaz ve kış rejimleri ile uyumlu olarak çalıştırılması gereğini ihmal edebilmesidir.

Yeniden yapılanma sonrası elektrik enerjisi sektöründe artan alacaklar ve borçlar, ticari ve teknik kayıplar finansal durumu zayıflatmış ve böylece etkinsizlik yaratmıştır. Sektörde özelleştirme uygulamaları yapılmaktan ziyade finansal ve teknik kayıpları sorununun giderilmesi çalışılmalıdır. Bu bağlamda, elektrik sektörünün yeni yapısının sorgulanması ve ihtiyaç duyulan çözümlerin üretilmesi gerekmektedir.

Sektörde etkin reformların yürütülmesi için kabul edilen yasal altyapı ve düzenlemeler pratikte zayıf kalmakta ve uygulanmamaktadır. Düzenleme kurumları arasında görevler kesin olarak bölüştürülememiştir. Sektörün özelleştirmesinde belirlenen amaç ve hedeflere ulaşması bir mucize olarak görünmektedir.

Kırgızistan'da güçlü elektrik enerjisi sektörünün kurulması ülkenin ekonomik ve siyasi istikrarı için birinci derece önemli olmaktadır.. Uygulanan reformların sorgulanması, rekabete dayalı politikalardan ziyade idari yöntemlerle kayıp-kaçak, uluslararası enerji-su, yönetim sorunlarının çözülmesi ile sektörün iyileşmesi ve devletin güçlü kontrolünün devam etmesi ülke ekonomisinin avantajıdır.

Yolsuzluk indeksi yüksek olan Kırgızistan'da siyasi ve ekonomik yolsuzlukların hâkim olduğu ortamda özelleştirmenin başarısız olacağı açıktır. Özelleştirme uygulamaları yerine yolsuzlukları giderici yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Elektrik şirketlerin özelleştirilmesi öngörülen dördüncü etabın olumlu sonuçlanması için ona geçmeden önce yasal ve kurumsal altyapının hazırlanması kadar bunların pratikte gerçekleşmesi ve etkin kalması çok önemli olmaktadır.

Sonuç olarak, Kırgızistan elektrik enerjisi sektörü doğal tekel konumundadır ve elektrik enerjisi tedariki hizmeti kamuca sunulmalıdır. Elektrik enerjisi sektörünün modernizasyonu ve yenilenmesi adına Kırgızistan bütünleşik enerji sisteminin segmentlere ayrışması hatalı olmuştur. Piyasa koşullarında hiçbir zaman işlemeyen elektrik enerjisi şirketleri en kötü koşullarda rekabete açılmış, arasındaki teknik, finansal ve idari bağ kopmuştur. Sektörün ana sorunları olarak görülen teknik açıdan yıpranması ve yenilenmesi gereği, finansal kayıp kaçakların giderilmesi enerji şirketleri satılmadan çözülebilmektedir. Sektörün modernizasyonu için finansman kaynağı kiralama yöntemi ve borçlanma yolu ile karşılanabilir. Finansal kayıp kaçakların nedenleri ise etkin yönetim ile giderilebilmektedir. Ayrışmış sistemde elektrik üretimini yapan Elektrik Santralleri A.Ş. iletim ve dağıtım şirketleri ile etkinsiz şekilde çalışmaktadır. Böyle bir durumda yolsuzluk ihtimali daha yüksek olup elektrik kaçakçılığının hangi segmentte gerçekleştiğini tespit etmek zor olmaktadır. Kırgızistan şartlarında, elektrik kaçağının bertaraf edilmesinin ancak bütünleşik enerji sisteminde başarılabilceği ortadadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

ABDASHEVA, N.M. (2003), Ekonomicheskie Osnovy Konkurentnoy Politiki (Rekabet Politikasının İktisadi Temelleri), *Ekonomicheskiy Vestnik Rostovskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, Cilt: 1, Sayı:4, ss. 141-149.

ABDIRASULOVA N., KRAVCEV N. (2009), *Kırgızistan Elektrik Enerjisi Sektöründe Yönetim: Ampirik İnceleme*, Unison, World Resources Institute, Prayas Energy Group, Ekim.

ACARTÜRK, E., ARSLANER, H. (2004), Geçiş Ülkelerinde Devletin Ekonomik Rolü, Yabancı Sermaye ve Özelleştirme: Kırgızistan Örneği, *KTMÜ I. Maliye Konferansı* (Geçiş Ekonomilerinde Mali Politikalar), Bışkek, 16 Mart 2004, ss.1-7. <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/ertugrulhakan.doc>

AKCOLLU, F. Y. (2003), *Elektrik Sektöründe Rekabet ve Regülasyon*, Rekabet Kurumu Uzmanlık Tezi, Yayın No: 0117, Rekabet Kurumu, Ankara.

ALCHIAN, A., DEMSETZ, H. (1972), Production, Information Costs and Economic Organization, *American Economic Review*, 62 (5), ss. 777-795.

ALTAY, A. (2002), Geçiş Ekonomilerinde Devletin Ekonomik Roller, Görevleri ve KOBİ'lerin Durumu, *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, Yayın: 86, Kırkbirinci Seri, İstanbul, ss. 1-31. <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/gecis.pdf>

ARIN, T. (1997), Anayasal İktisat ve Refah Devleti: TİSK ve TÜSİAD'ın Asgari Devlet Raporlarının Eleştirisi, *Ekonomide Durum*, Bahar/Yaz 1997, Kitap 3/4, TÜRK-İŞ Yayını, ss.45-48.

ATAAY, F. (2003a), Doğal Tekellerde Özelleştirme Sorunu, *Kamu Yönetimi Dünyası Dergisi*, Sayı:16, ss.34-38.

ATAAY, F. (2003b), *Elektrik Hizmetinin Tarihsel Gelişimi ve Özelleştirme Politikaları*, TES-İŞ Eğitim Yayınları, Ankara.

BAL, H. (2003), Geçiş Ekonomilerinde Ekonomik Büyüme ve Dış Finansman, "Türk Cumhuriyetleri ve Topluluklarının Sovyetler Sonrası Sosyo-Ekonomik Değişme ve Gelişmeleri" konulu uluslararası sempozyumun bildirileri içinde, 21-25 Mayıs 2003, Celal-Abad.

BANDELJ, N. (2008), *From communists to foreign capitalists: The social foundations of foreign direct investment in postsocialist Europe*, Princeton University Press, Princeton.

BEGG, D., FISHER, S. and DORNBUSCH, R. (1991), *Economics*, Third Edition, Glasgow: McGraw.

BELYAKOV, Y.P., Rahimov K.R. (1985), *Gidroenergeticheskie resursy Kirgizii i ih osvoenie* (Kırgızistan'ın Hidroenerji Kaynakları ve Onların Geliştirilmesi), Frunze: KırgızİNTİ.

BURKEEVA, R.G. (2010), Priroda i Funkcii Estestvennyh Monopoliy (Doğal Tekellerin Doğası ve Fonksiyonları), *Vestnik OGU*, Sayı: 8, Ağustos. ss.9-13.

BUTYRKİN, A.E. (2003), *Natural Monopolies: Theory and Regulatory Issues*, Moskova: Noviy Vek.

COMMANDER, S.J., DUTZ, M., STERN, N. (1999), Restructuring in Transition Economies: Ownership, Competition, and Regulation, *World Bank ABCDE Conference Paper*, Nisan.

<http://siteresources.worldbank.org/INTABCDEWASHINGTON1999/Resources/stern.pdf>

DEMİRBUGAN, A. (2006) Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerin Ekonomik Dönüşüm Sürecinde Temel Eğilimler, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 1, ss. 39-49.

<http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/IIBD/article/viewFile/3668/3497>

DERYABINA, M. (2006), Reformirovanie Estestvennyh Monopoliy: Teoria i Praktika (Doğal Tekellerde Reformlar: Teori ve Pratik), *Voprosy Ekonomiki*, Sayı: 1, ss. 102-121.

DİKMEN, A. A. (2006), Bir İlkel Birikim Aracı Olarak Özelleştirme Ve Taşeronlaştırma”, *Genel-İş Emek Araştırma Dergisi*, Ocak, ss.41-59.

DURAN, M. (1994), Özelleştirmenin Toplumsal ve Ekonomik Boyutları, *Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme*, ed. Ergin Arıoğlu, Türkiye Maden İşçileri Sendikası, Ankara.

ERTUĞRUL D. (2002), Kırgızistan’da Özelleştirme Süreci: 1991-2000, Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu, *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları*: 29, 2-4 Mayıs 2002, Bişkek.

FALAY, N. (1994), Özelleştirme Yöntemleri ve Sorunları, *Özelleştirme Tartışmaları*, der: Aykut Polatoglu, İstanbul: Baglam Yayınları.

FILATOTCHEV, I. (2003), Privatization and Corporate Governance in Transition Economies: Theory and Concepts in *International Handbook on Privatization*, ed. By David Parker, David Saal, Cheltenham, UK, ss.323-346.

FISCHER, S., SAHAY, R. (2004), *Transition Economies: The Role Of Institutions and Initial Conditions*, Calvo Conference, April.

GAYDAR, E.T. (ed.) (1998), *Ekonomika Perehodnogo Perioda: Ocherki Ekonomicheskoy Politiki Postkommunisticheskoy Rossii* (Geçiş Ekonomi süreci: Post-komünist Rusyanın ekonomi politikasının denemeleri) (1991–1997), Moskova: İnstitut Ekonomiki Perehodnogo Perioda.

GRAHAM, C. (2003), Methods of Privatization in *International Handbook on Privatization*, ed. By David Parker, David Saal, Cheltenham, UK, ss. 87-105.

GUPTA, S., LERUTH, L., de MELLO, L. and CHAKRAVATI, Sh. (2003), Transition Economies: How Appropriate is the Size and Scope of Government?, *Comparative Economic Studies*, 45(2003), ss. 554-76.

HAYITOV, A. (2008), Ekonomika Tyurkoyazicnih Stran Sentralno-Aziatskogo Regiona: Sostoyanie i Problemi (Orta-Asya Türk Devletlerin Ekonomisi: Durumu ve Sorunları), *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 11.

HEMMING, R. (1992), Privatization of State Enterprises in Fiscal Policies in Economies in Transition, ed. by Vito Tanzi, Washington, IMF.

ISMAGILOV, I.F. (2010), Posledstviya Privatizacii Energeticheskoy Otrasi Rossii i Obespechenie Nacionalnoy, Ekonomicheskoy, i Energeticheskoy Bezopasnosti Gosudarstva (Rusya'nın Enerji Sektörünün özelleştirmesinin Etkileri ve Ulusal, Ekonomik ve Enerji Güvenliğinin Sağlanması), *Kazan Teknoloji Üniversitesi Bülteni*, Sayı: 9.

JACOBS, S. (1999), The Second Generation of Regulations Reforms, *IMF Conference on Second Generation Reforms*. Washington DC: IMF Headquarters, Kasım 8-9.

JENISH, N. (2011), *Kyrgyz Republic*, Economic Trends and Prospects in Developing Asia: Central Asia, *Asia Development Outlook 2011*, ss.104-107., <http://www.asiadevbank.org/documents/books/ado/2011/ado2011-kgz.pdf>

KALABEKOV İ.G. (2010), Rossiyskie Reformy v Cifrah i Faktah (Rusya Reformları: Rakamlar ve Gerçekler), Moskova: Rusaki.

KALMYCHKOVA, E.N., ROZANOVA, N.M. (2004), Zarubejnyi Opyt Reformirovaniya Otrasley Estestvennoy Monopolii (Na Primere Elektroenergetiki i Gazovoy Otrasi) ((Doğal tekel sektörlerinde yeniden yapılanmanın yurtdışı deneyimleri(Elektik enerjisi ve gaz sektörleri örneğinde)), *Rostov Devlet Üniversitesi Ekonomik Bilteni, Cilt:2 Sayı:4*, ss. 136-143.

KILIÇBAY, A. (1992), *Türk Ekonomisi: Modeller, Politikalar, Stratejiler*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

KOROLKOVA, E.I. (2000), Natural Monopoly: Regulation and Competition, *Economic Journal of High Economy School*, Sayı: 2, ss.235-273

KOZARJEVSKI, P., RAKOVA, E. (2005), *Privatizacia i Rustrukturizacia predpriyatij v Stranah SNG* (BDT ülkelerinde İşletmelerin Özelleştirilme ve Yeniden Yapılandırılması), *CASE Network Studies and Analyses*, Sayı: 305, Varşova.

KOZARJEVSKI, P., RAKOVA, E. (2006), Regulyatornaya Sreda i Tendencii Razvitiya Malyh i Srednih predpriyatij Belarusi (Belarus'ta Düzenleyici Çevre ve KOBİ'lerin gelişme eğilimleri), *CASE Network Studies and Analyses*, Sayı: 332, Varşova.

KOYÇİEV, T. (2002), *Reforma i Ekonomika Kirgizskoy Respubliki v 1991-2001gg* (1991-2001 Yıllarda Kırgızistan Ekonomisi ve Reformları), Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu 2-4 Mayıs 2005, Bışkek: KTMÜ Yayınları: 29, Kongreler Dizisi.

KÖK, R. ve ÇOBAN, O. (2002), Kitlelere İlişkin Bir Düzenleme Modelinin Gerekliliği ve Kaynak Kullanım Etkinliği Üzerine: Nevşehir Tekel Rakı Fabrikası Örneği, *ÖDTÜ Altıncı İktisat Uluslararası Konferansı.9-14 Eylül*, Ankara.

KULALI, İ. (1997), *Elektrik Sektöründe Özelleştirme ve Türkiye Uygulaması*, DPT Uzmanlık Tezi, DPT Yayınları, Ankara, Ağustos.

LIPTON, D., SACHS, J. (1990), Privatisation in Eastern Europe: The Case of Poland, *Brooklyn Papers on Economic Activity, Volume: 1990, Issue: 2*, ss. 293-341

MEGGINSON, W.L., NETTER J.M. (2003), History and Methods of Privatization in *International Handbook on Privatization*, ed. By David Parker, David Saal, Cheltenham, UK, ss. 25-40.

NEWBERRY, D.M. (1995), A Template for Power Reform, *Private Sector*, September, ss. 9-12

NUREEV, R.M. (2005), *Kurs Mikroekonomiki: Uchebnik dlya Vuzov* (Mikroiktisat: Ders Kitabı), İkinci Baskı, Moskva: Norma, 2005.

OKUR, A. (2011), Yeni Çağın Eşiğinden “Avrasya’nın Kalbi”ne Bakmak, *Bağımsızlıkların 20. yılında Türk Cumhuriyetleri adlı Uluslararası Toplantısı*, 5-6 Ekim, Ankara.

OSMONALIEVA, R.K. (2002), *Privatizatsia: Mneniya i Otsenki Naseleniya* (Özelleştirme: Halkın Düşünce ve İfadesi), Bishkek: Nauka i Obrazovanie.

OTKRYTIE FINANCIAL CORPORATION (2009), *Analiticheskiy Analiz Energeticheskikh Moshnostey* (Enerji Güçlerin Analitik İncelemesi), 29 Haziran.

OYAN, O. (1990), Özelleştirme Söylemi ve Gerçekler, Dünya'da ve Türkiye'de Özelleştirme Sempozyumu: 14-16 Kasım, ODTÜ Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara.

ÖNDER, İ. (1994) Özelleştirmeye Genel Yaklaşım, *Dünyada ve Türkiye'de Özelleştirme*, Ergin Arıoğlu, Türkiye Maden İşçileri Sendikası Yayını, Ankara.

PARKER, D., SAAL, D. (2003), *International Handbook on Privatization*, ed. By David Parker, David Saal, Cheltenham, UK.

PASOUR, Jr. E.C. (1996), Privatization: Is It the Answer?" In *Private Cures for Public Ills: The Promise of Privatization*, edited by Lawrence W. Reed. Irvington-on-Hudson, NY: Foundation for Economic Education. <http://www.thefreemanonline.org/columns/privatization-is-it-the-answer/>

PASAOĞLU, O. (2003), *Doğal Tekellerde Regulasyon ve Rekabet*, Bir Örnek: İngiliz Elektrik Sektörünün Yeniden Yapılandırılması, Rekabet Kurumu Uzmanlık Tezi, Ankara.

POMFRET, R. (2010), Constructing market-based economies in central Asia: A natural experiment?, *The European Journal of Comparative Economics*, Cilt:7 Sayı:2, ss.449-467.

PONAMORENKO, E.V., İSAEV, V.A. (2007), *Ekonomika i Finansı Obshestvennogo Sektora* (Kamu Ekonomisi ve Maliyesi), Moskova: İnfra

RAMAZANOĞLU, G., ACAR, İ.A. (2007), Bir Geçiş Ekonomisi Örneği Olarak Kırgızistan: Siyasi, Ekonomik ve Toplumsal Yanaşım, Eastern Mediterranean University *FBE JOURNAL*, Volume 7/8, ss. 385-402.

ROBINSON, C. (2003), Privatization: Analysing the benefits in *International Handbook on Privatization*, ed. By David Parker, David Saal, Cheltenham, UK.

SAMUELSON, P.A. (1966), *İktisat* (çev. Y.Demirgil), İkinci Türkçe Baskı, Menteş Kitabevi.

SANJAEV GUPTA AND OTHERS (2000), Transition Economies: How Appropriate is the Size and Scope of Government?, IMF Working Paper, WP/01/55.

SARTKAZIEV, B., (2004), *Nauchno-Metodicheskie Osnovy i Prakticheskaya Realizacia Reformirovaniya Energeticheskogo Sektora i Formirovaniya Elektroenergeticheskogo Rynka Kirgizstana* (Kırgızistan Elektrik Sektöründe Reformlar ve Piyasa Oluşturma Çabalarının metodolojik temelleri), Naucnyi Doklad, Bişkek.

SAVAS E. S. (1994), *Daha İyi Devlet Yönetiminin Anahtarı: Özelleştirme* (çev: Ergun Yener), Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları.

SAVCHENKO, M.V. (2004), Sistemnaya Effektivnost elektroenergetiki i energosberejeniya v usloviyah rynochnoy konkurencii (Piyasa Rekabeti şartlarında Elektrik Enerjisi Etkinliği ve Elektrik Tasarrufu), *Çağdaş Ekonomi Sorunları*, Sayı: 4, Aralık.

SAYGILI, Ş., TAYMAZ, E. (1996), Türkiye Çimento Sanayinde Özelleştirme ve Teknik Etkinlik, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 3

SERDUKOV, A.V. (2010), Osobenosti Funkcionirovaniya i Tendencii Razvitiya Elektroenergetiki Rossii (Rusya Elektrik Sektörünün İşleyişi ve Gelişme Eğilimleri), *Aktualnye Problemy Gummanitarnyh i Estestvennyh Nauk*, Sayı:10, Ekim.

SHAMSHIEV, Kh. (2011), *Central Asian Cross-Border Electricity Transmission Interconnections*, South Asia & Central Asia Workshop on Best Practices in Electricity Transmission & Distribution, New Delhi, India 21-23 March, 2011.
<http://www.usea.org/Programs/EUPP/SouthCentralAsiaTDWorkshop/DAY1PRESENTATIONS-TRANSMISSION/2 - Shamsiev Eng.pdf>

SOROS Fund, Open Kyrgyzstan Project (2006), *Problemy Elektroenergetiki-Deystvitelnye I Mnimye* (Elektrik Sektöründe Gerçek ve Sanal Sorunlar), İnceleme Raporu, Bişkek.

SÖNMEZ, S. (1994), Kriz, Devlet Müdahalesi ve Özelleştirme, *Özelleştirme Tartışmaları*, Der: Aykut Polatoglu, İstanbul: Baglam Yayınları.

STIGLITZ, J.E. (1994), *Kamu Kesimi Ekonomisi* (Çev: Ömer Faruk Batırel), İkinci Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını.

STIGLITZ, J.E. (2002) Who Lost Russia? In J.E. Stiglitz, *Globalization and Its Discontents*, New York.

ŞENER, O. (1994), Dünya’da Özelleştirme Uygulamaları, *Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme*, ed. Ergin Arıoğlu, Ankara: Türkiye Maden İşçileri Sendikası Yayını.

TANDIROĞLU, H. (2002), Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme, *DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:4, Sayı: 3, İzmir, ss. 198-226.

TONKISS, F. (2006), *Contemporary economic sociology: globalisation, production, inequality*, Psychology Press, London and New York: Routledge Routledge.

TULEBERDIEV, C.T., RAHIMOV, K.R., BELYAKOV Y.P. (1997), *Razvitie Energetiki Kirgizstana* (Kırgızistan Enerji Sisteminin Gelişmesi), Bişkek: Şam.

TURAN, G. (2007), Piyasa Ekonomisine Geçiş Ülkelerinde Yoksulluk ve Gelir Eşsizliği, *Kamu-İş Dergisi, Cilt:9, Sayı:2*, ss. 121-135.

ÜŞÜR, İ. (2005), *Kapitalizmin Evrimi ve Özelleştirme*, TMMOB, HAK-İŞ, DİSK, KESK, TTB, KİGEM'in birlikte düzenlediği " 20. Yılında Türkiye'de Özelleştirme Gerçeği Sempozyumu", 26-27 Mayıs 2005, Ankara.

VICKERS, J., YARROW, G. (1988), *Privatization: An Economic Anaysis*. London: Cambridge MA, The MIT Press.

YİĞİTBAŞI, S. (1995), *Özelleştirme Çalışmalarında Ekonomik Gerekçeler*, "Özelleştirmenin Sosyal, Ekonomik ve Siyasi Boyutları" Sempozyum ve Panel Notları, 26 Mayıs 1995.

YÜCE, M., ÖZBEK, M. (2006) Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Sosyo-Ekonomik Boyutlarıyla Yoksulluk Olgusu Üzerine Bir Değerlendirme, *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 10.

ZNANG, Y., PARKER, D., KIRKPATRICK, C. (2006), *Electricity Sector Reform In Developing Countries: An Econometric Assessment of the Effects of Privatization, Competition and Regulation*, Paper for ECPR/CRI conference, Frontiers of Regulation: Assessing Scholarly Debates and Policy Challenges, 7-8 September 2006. http://regulation.upf.edu/bath-06/10_Parker.pdf

Basın-Yayın

CHUBAYS, A. (2006), Rossiyskiy Kapitalizm: Ot Pervonachalnogo Nakopleniya Kapitala k Razvitiyu (Rus Kapitalizm: İlkel Birikimden Kalkınmaya Doğru), *Zavtra* 38(670), 20 Eylül.

FEDOROV, E. (2010). "95 % Rossiyskoy Promyshlennosti Prinadlejit İnostrannym Offshoram (Rus Sanayinin % 95'i Yabancı Kıyı Bölgelerine Aittir) 18.02.2010'de www.finam.fm 'e verdiği reportaj.

PIERCY, J. (1997), Privatization, *Economic Perspectives-Electronic Journal*, Cilt: 2, Sayı: 1, Ocak.

KALININA, Y. (2008) Tri Gvozdy (Üç Çivi), *Moskovskiy Komsomolets*, 5 Mart.

MEDVEDEV, D. (2009), Rossiya Vpered! (Haydi Rusya, İleri!), *Gazeta Gezetesi*, 10 Eylül.

PARAMONOV, V. (2011) Orta-Asya su-enerji sorunu ve Rusya politikası, *Sentralnaya Azia*, 28 Ocak.

TULEBERDIEV, D. (2008), Kırgızistanda BDT ülkeleri arasında en düşük elektrik maliyetleri, *Kazahstan Segodnya (Bugünde Kazakistan)*, 13 Mart.

DB icra başkanının röportajı, *Privatization, Economic Perspectives-Electronic Journal*, Cilt:2, Sayı: 1, 1997, Ocak.

T.C. BIŞKEK BÜYÜKELÇİLİĞİ TİCARET MÜŞAVİRLİĞİ (2007), *Kırgızistan Elektrik Enerjisi Sektörü Raporu*, Şubat 2007, Bişkek.

T.C. BIŞKEK BÜYÜKELÇİLİĞİ TİCARET MÜŞAVİRLİĞİ (2010), *Kırgızistan'ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik-Ticari İlişkiler Raporu* (2009), Bişkek.

Raporlar ve Programlar

Central Intelligence Agency, *World Fact Book*, November 2010

EBRD *Recovery and Reform Transition Report*, 2010

EBRD *Transition Report*, 2004

Economist Intelligence Unit, *Kyrgyzstan Country Report IMF, Comprehensive Development Framework of the Kyrgyz Republic to 2010, 2003-2000*; IMF, *Kırgızistan Ülke Raporu*, Haziran, 2007.

Kazakistan Cumhuriyeti ülke raporu, Şubat, 2009

Kırgızenergo AŞ'nin Devletsizleştirme ve Özelleştirme Programı, 1997

Kırgız Cumhuriyetinin Kısa Vadeli Ulusal Enerji Politika ve Programları

Kırgızenergo A.Ş.'nin Devletsizleştirme ve Özelleştirme Programının III. Etabının Gerçekleşme Süreci Raporu, 2004.

Kırgızenergo A.Ş.'nin Devletsizleştirme ve Özelleştirme Programı'nın Gerçekleşen Üç Etap Hakkında Raporu, 2004.

Kırgızenergo A.Ş.'nin Özelleştirme Komitesi altında Çalışma Grubunun Raporu, *Ulusal Enerji Hatları A.Ş.*, 2004.

21 Ocak 2002 tarihli 7 Sayılı KC “Toktogul HES Grubu ve Yüksek Gerilim Hatların Özel Statüsü Hakkında” Kanunu

KTO: Kazakistan Cumhuriyeti ülke raporu, Şubat, 2009 Uzbekenergo, Elektrik Enerjisi Sektörü Yıllık Raporu, 2004

1662 Sayılı 17.11.2008 tarihli RF Hükümet Kararı ile RF’nun sosyo-ekonomik kalkınma uzun vadeli programı

2008–2010 Ulusal Enerji Programı

Ulusal Kalkınma Stratejisi, 2009–2011

2008–2010 Ulusal Enerji Programı

2015’e kadar Tacikistan Kalkınma stratejisi, 2007.

2025 yılına kadar Yakıt-Enerji Kompleksini Geliştirme Stratejisi.

Yararlanılan Internet Siteleri

www.cia.gov	Central Intelligence Agency
www.ebrd.com	Avrupa Kalkınma Bankası
www.energo.kg	Kırgızistan Ulusal Enerji Hatları
www.energo-es.kg	Kırgızistan Elektrik Santralleri
www.energo.gov.kg	Kırgızistan Enerji Bakanlığı
www.eia.gov	U.S. Energy Information Administration
www.gazeta.kz	Kazakistan Gazatesi
www.imf.org	International Monetary Fund
www.minfin.kg	KC Maliye Bakanlığı
www.oib.gov.tr	Ozelleştirme Dairesi Başkanlığı
www.rao-ees.ru	Unified Energy System of Russia
www.rekabet.gov.tr	Türkiye Rekabet Otoritesi
www.stat.kg	Kırgızistan Ulusal İstatistik Komitesi
www.transparency.org	Transparency International
www.uzbekenergo.uz	Özbekistan Enerji Bakanlığı
www.yok.gov.tr	Yüksek Öğretim Kurulu

Kanunlar, Yonetmelikler ve Tebliğler

8 Ekim 1999 tarihli 106 sayılı “KC’nin Doğal ve İmtiyazlı Monopoliler” Kanunu

30 Ekim 1996 tarihli “Enerji” Kanunu

28 Ocak 1997 tarihli “Elektrik Enerjisi” Kanunu

12 Haziran 1998 tarihli “Enerji Verimliliği” Kanunu

21 Ocak 2002 tarihli 7 sayılı Toktogul HES Grubu ve Yüksek Gerilim

Hatlarının Özel Statüsü” Kanunu

17 Kasım 2008 tarihli 1662-p sayılı RF Hükümet Kararı ile RF’nun sosyo-ekonomik kalkınma uzun vadeli programı

20 Aralık 1991 tarihli Postanovlenie VERkhovnogo Soveta Respubliki Kyrgyzstan, 20 Aralık 1991 tarihten itibaren “O poryadke vvedenia v deistvie Zakona Respubliki Kyrgyzstan ”, “Ob obshih nachalah razgosudarstvleniya, privatizatsii i predprinimatelstva v Respublike Kyrgyzstan”. “Zakony Respubliki Kyrgyzstan o privatizatsii i razgosudarstvlenii gosudarstvennoy i kommunalnoy sobstvennosti”, Oshskiy oblastnoi fond gosimushestva Respubliki Kyrgyzstan, Osh, 1992.

20 Aralık 1991 tarihli Zakon Respubliki Kyrgyzstan “Ob obshih nachalah razgosudarstvleniya, privatizatsii i predprinimatelstva v Respublike Kyrgyzstan”, “Zakony Respubliki Kyrgyzstan o privatizatsii i razgosudarstvlenii gosudarstvennoy i kommunalnoy sobstvennosti”, Oshskiy oblastnoi fond gosimushestva Respubliki Kyrgyzstan, Osh, 1992

13 Ocak 1992 tarihli Ukaz Prezidenta Respubliki Kyrgyzstan, “Ob osobennostyah razgosudarstvleniya i privatizatsii sovhozov i drugih gosudarstvennykh (kommunalnykh) predpriyatiy v Respublike Kyrgyzstan”, Zakony Respubliki Kyrgyzstan o privatizatsii i razgosudarstvlenii gosudarstvennoy i kommunalnoy sobstvennosti”, Oshskiy oblastnoi fond gosimushestva Respubliki Kyrgyzstan, Osh, 1992